

KAPITTEL 1: INNLEDNING OG PRESENTASJON AV OPPGAVENS

PROBLEMSTILLING..... 5

KAPITTEL 2: METODE..... 10

2. 1 OPPGAVENS UTGANGSPUNKT OG TEMAVALG 10

2. 1. 1 ENDRET FOKUS 11

2. 1. 2 KVALITATIV METODE OG SUBJEKTIVITET..... 12

2. 2 UTVALGET 14

2. 2. 1 OMSORGSSTATUS..... 15

2. 2. 2 TIDLIGERE DOMMER 15

2. 2. 3 ANNEN FENGSELSERFARING (OVERFØRINGER) 17

2. 2. 4 TID I FENGSEL..... 17

2. 2. 5 ALDER..... 18

2. 2. 6 BARNA 18

2. 2. 7 NASJONALITET OG ANONYMISERING..... 18

2. 2. 8 REKRUTTERING AV INFORMANTER 19

2. 2. 9 SKJEVT UTVALG?..... 20

2. 2. 10 ANSATTE SOM KILDER TIL KUNNSKAP 21

2. 3 INTERVJUENE..... 23

2. 3. 1 FENGSELS- OG INTERVJUOMGIVELSER..... 23

2. 3. 2 INTERVJUGUIDE OG LØS STRUKTUR 25

2. 3. 3 BÅNDOPPTAKER ELLER PENN OG PAPIR?..... 26

2. 3. 4 OPPFØLGINGSSPØRSMÅL, KROPPSSPRÅK OG LEDENDE SPØRSMÅL 27

2. 3. 5 TROVERDIGHET 29

2. 4 MENNESKELIGE ASPEKTER..... 30

2. 4. 1 "GJENGJELDELSE" OG TANKER ETTER INTERVJUET. 30

2. 4. 2 FORSKERROLLEN OG DET KVALITATIVE INTERVJU 32

2. 4. 3 EMPATI, SYMPATI OG ANTIPATI..... 34

2. 5 ANALYSEN 36

2. 6 FEDRENES STATUS PÅ INTERVJUTIDSPUNKTET. 37

KAPITTEL 3: FAR – BARN RELASJONEN 40

3. 0 INNLEDNING 40

3. 1 ROLLE 40

3. 2 FAR OG BARN..... 43

3. 2. 1 FAMILIEN OG EN ENDRET FAR	43
3. 2. 3 "BARN ER IKKE SOM FØR"	46
3. 3 FARSROLLEN FØR FENGSLING	48

KAPITTEL 4: BILDER AV "DEN KRIMINELLE"..... 54

4. 0 INNLEDNING	54
4. 1 "DEN KRIMINELLE"	54
4. 2 STIGMA	58
4. 2. 2 STIGMA OG FARSROLLEN	60
4. 3 BARNA VET IKKE AT FAR ER FENGSELT	63
4. 3. 1 Å BESKYTTE SEG SELV SOM FAR	63
4. 3. 2 BESKYTTELSE AV BARNA	66
4. 3. 3 BESKYTTELSE AV MOR	72
4. 4 BARNA VET/ SKAL FÅ VITE AT FAR ER FENGSELT	74
4. 5 EN BJØRNETJENESTE?	76

KAPITTEL 5: FRIHETSBERØVELSE OG TOTAL INSTITUSJON..... 80

KAPITTEL 6: VARETEKT..... 84

6. 0 INNLEDNING	84
6. 1 HVA ER VARETEKT?	84
6. 2 HVORDAN OPPLEVES DET Å SITTE I VARETEKT?	86
6. 2. 1 ISOLASJON I VARETEKT	86
6. 3 VARETEKTENS UFORUTSIGBARHET.....	90
6. 3. 1 DET AKUTTE PREG - PÅGRIPELSEN	90
6. 3. 2 TID	95
6. 4 KONTAKTFORM.....	100
6. 4. 1 OMFANGET AV MENNESKELIG KONTAKT REGULERES AV POLITIET	101
6. 4. 2 VIL LETTELSE I VARETEKTSSITUASJONEN VÆRE FORMÅLSTJENLIG?.....	103
6. 5 FAR-BARN RELASJONEN UNDER VARETEKT. EN OPPSUMMERING.....	111

KAPITTEL 7: SONING PÅ DOM

7. 0 INNLEDNING	112
7. 1 SONINGSKØ	112

7. 2 FENGSEL	114
7. 2. 1 LUKKET SONING - OSLO KRETSEFENGSEL AVDELING B	115
7. 2. 2 ÅPEN SONING OG HASSEL KRETSEFENGSEL.....	126
7. 3 PERMISJON	138
7. 3. 1 VELFERDSPERMISJON OG KORTTIDSPERMISJON, ”5-TIMER’SEN”	138
7. 3. 2 ORDINÆR PERMISJON.....	139
7. 3. 3 FORMÅLSTJENLIG PERMISJON – FORHOLDET MELLOM PERMISJON OG HENSynet TIL BARN.....	141
7. 4 BREV OG TELEFON	143
7. 5 FENGSELSBETJENTENE	146
7. 5. 1 TILSLØRENDE TERMINOLOGI	146
7. 5. 2 FEDRENES OPPLEVELSER.....	148
7. 6 SAMLENDE BETRAKTNINGER	160

KAPITTEL 8: FEDRENES OPPLEVELSE AV FARSROLLEN I FENGSEL..... 163

8. 0 INNLEDNING	163
8. 1 HAR FENGSLINGEN ENDRET FARSROLLEN?	164
8. 1. 1 FENGSLING INNEBÆRER ENDRING.....	165
8. 1. 2 ”JEG TROR JEG ER DEN SAMME”	170
8. 1. 3 ”FENGSLINGEN HAR ENDRET MEG, MEN IKKE SOM FAR”	172
8. 1. 4 FARSROLLEN ER IKKE-EKSISTERENDE	175
8. 2 FARSROLLE OG TYPE FENGSEL	177
8. 2. 1 INSTITUSJON OG AKTIVITETSGRAD.....	179
8. 3 Å MISTE HVERDAGEN	183
8. 3.1 BARNEOPPDRAGELSE	184
8. 4 ”DET BURDE HAN HA TENKT PÅ FØR..”	190
8. 5 OPPSUMMERING	194

KAPITTEL 9: FENGSELSSTRUKTUR OG STEREOTYPI..... 197

9. 0 INNLEDNING	197
9. 1 LITT OM KJØNN OG KJØNNROLLER	197
9. 1. 1 EKSEMPEL: ARBEID I FENGSEL.....	198
9. 2 ET SYSTEM I UTAKT	202
9. 2. 1 STRAFFEINSTITUSJONEN HENGER ETTER	203
9. 3 INNSNEVRET ROLLESPEKTER	205
9. 3. 1 FAR OG FANGE	205

KAPITTEL 10: STRAFF OG MÅL OM RETTFERDIGHET.....209

10. 1 STRAFF OG RETTFERDIGHET209
10. 2. 1 DET ER FAMILIEN SOM SONER..... 211
10. 2. 2 BARN SOM OFRE FOR REAKSJONEN PÅ FARS HANDLING 217
10. 3 OPPSUMMERING.....219

KAPITTEL 11: ENDRING AV KONTAKTFORHOLD?220

11. 0 INNLEDNING220
11. 1 FEDRENES SYNSPUNKTER221
11. 1. 1 ALLE ELLER INGEN 221
11. 1. 2 ENDRING FORDI JEG ER FAR..... 223
11. 1. 3 ENDRING FORDI JEG HAR BARN 225
11. 2 DIFFERENSIERING227
11. 2. 1 BEGRUNNELSER FOR DIFFERENSIERING 228
11. 2. 2 BØR FEDRE FÅ SONE DIFFERENSIERT? 230
11. 3 OPPSUMMERING: ”CATCH 22”233

KAPITTEL 12: AVSLUTNING.....234

LITTERATURLISTE237

KAPITTEL 1: INNLEDNING OG PRESENTASJON AV OPPGAVENS PROBLEMSTILLING.

”Farsrollen er på mange måter blitt diffus. Jeg har mistet fotfestet i det å være far... Når man mister det å ha kontakt med ungene sine som man pleier, blir man ikke-eksisterende på en måte...Jeg vil si jeg er i en ikke-værende situasjon som far”.

På denne måten beskriver en far hvordan han opplever det å være far i fengsel. Og det er nettopp farsrollen i fengsel denne hovedfagsavhandlingen handler om.

Gjennom dette arbeidet har jeg sett på flere sider ved fengslede fedres situasjon. Og det ble etter hvert klart for meg at spørsmålet jeg stiller er følgende;

Er det mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet? Sentralt i så henseende er hvordan fedrene fylte sin farsrolle før fengslingen og hvordan de gis mulighet til å fylle den nå. Som jeg vil vise gjennom denne hovedfagsavhandlingen avhenger dette langt på vei av om det foreligger en selvmotsigelse i det å være både far og fange. Hva kan eventuelt grunnen til dette være, og hvordan kan det virke inn på farsrollen og relasjonen mellom far og barn?

En tilnærming til forståelse av om det er mulig å fungere som far i fengsel har skjedd gjennom å høre fjorten fedres historie. Jeg vil med denne hovedfagsavhandlingen la flere enn meg få ta del i fedrenes opplevelser.

* * *

For å kunne si noe om det er mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet har jeg måttet stille flere spørsmål. Det har vært viktig å se på hvem far er og hva som ligger i

farsrollen. Jeg har sett farsrollen fra flere vinkler. I **kapittel 3** viser jeg til generelle og historiske sider ved farsrollens utvikling, herunder hvordan relasjonen mellom far og barn eventuelt har endret karakter. I tillegg forteller fedrene om hvordan de fylte sin farsrolle før fengslingen.

Like viktig som det i tråd med problemstillingen er å se farsrollen, er det å se om en tildeles en spesiell rolle gjennom selve fengslingen. Hvordan far blir sett innenfor fengselet og på et mer samfunnsmessig plan kan være påvirket av bildet av den såkalt kriminelle. En grunn til at farsrollen i fengsel er vanskelig kan nemlig ligge i den selvmotsigelsen som kanskje fremstilles i det å være fange og far. Sider ved både farsrollen generelt og bilder av den kriminelle har derfor stor betydning for hvordan far kan være far i fengsel. Bilder av den såkalt kriminelle drøfter jeg i **kapittel 4**.

Hvordan farsrollen kan opprettholdes eller ikke i fengsel avhenger imidlertid ikke bare av hvordan farsrollen og rollen som såkalt kriminell blir vurdert. Viktig er de forholdene far er fengslet under, og hvordan far-barn relasjonen er priggitt disse. Fedrene i utvalget mitt sitter varetektsfengslet og de soner dommer på lukket og åpen anstalt. Felles for alle typene fengslingssituasjon er frihetsberøvelse. I **kapittel 5** tar jeg opp frihetsberøvelse og knytter dette opp mot såkalt totale institusjoner (Goffman 1967). En del av drøftelsen her handler om hvorvidt også åpne anstalter kan kalles totale institusjoner. Dette kapittelet vil også fungere som en innledning til de to påfølgende kapitlene.

I disse kapitlene er fedrenes fengslingssituasjoner tema, og jeg starter med en drøftelse av varetekt i **kapittel 6**. I tillegg til å drøfte generelle sider ved varetektsinstituttet, legger jeg hovedvekten på hvordan fedrene opplever varetektsituasjonen. Sentralt i så henseende er type kontaktform under varetekt. I **kapittel 7** drøfter jeg så soningssituasjonene i de to fengslene hvor jeg har intervjuet fedrene, Oslo kretsfengsel avdeling B og Hassel kretsfengsel. Kapittelet vil omhandle disse institusjonene spesielt, men det er i stor grad nærliggende å trekke paralleller til også andre åpne og lukkede anstalter.

En viktig rolle i både kapittel 6 og 7 har menneskene som er i nærkontakt med de fengslede. Jeg tenker da på politiets rolle i forhold til fangenes kontakt med omverdenen under varetekt, og fengselsbetjenters rolle i sonings situasjonen. Hva som bidrar til å påvirke fars mulighet til å opprettholde sin farsrolle handler mye om hvordan han blir sett i fengselssystemet. Og ikke minst handler det om hvordan han blir sett av sine kontrollører. Dette skyldes ikke minst at menneskene som er i nærkontakt med de fengslede har både innvirkning og innflytelse på fedrenes situasjon.

I **kapittel 8** tar jeg opp igjen tråden om farsrollen når fedrene forteller om farsrollen i fengsel. Hvordan farsrollen i fengsel fungerer eller ikke fungerer, avhenger av flere ting. Først og fremst er far-barn relasjonen prissatt de forholdene far er fengslet under. I tillegg til de menneskelige rammene, er de fysiske rammene rundt farsrollen på denne bakgrunn viktige. Det å være fengslet innebærer at man er underlagt fysiske rammer og begrensninger som er helt annerledes enn de rammene som eksisterer i samfunnet utenfor. I dette kapittelet tar jeg også opp spørsmål om far kunne gjort noe annerledes for ikke å befinne seg i den situasjonen han er i. På bakgrunn av at denne avhandlingen ikke handler om fars handlinger som sådan, går jeg imidlertid ikke inn på denne debatten i seg selv. I stedet knytter jeg dette opp mot spørsmål om fedrene har endret sitt syn på farsrollen gjennom fengslingen. Og derigjennom også eventuelt endret syn på kriminalitet?

I de tre påfølgende kapitler drøfter jeg ulike sider ved fengselet som system og straffeinstitusjon. I forhold til min problemstilling er det klart at fengselets syn på farsrollen er av stor viktighet for om det er mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet. Jeg knytter dette spørsmålet opp mot en drøftelse av fengselssystemets mulige tilbakeholdenhet i forhold til å følge utviklingen i samfunnet forøvrig når det gjelder kjønnsroller. Jeg drøfter dette i **kapittel 9**.

I **kapittel 10** drøfter jeg hvor vidt fengslingen av far egentlig favner. Sentralt her står spørsmål om barn og gjenværende omsorgsperson straffes gjennom fengslingen av far. Denne drøftelsen, samt hva som i oppgaven som helhet kommer frem om forholdene for far i fengsel, ligger til grunn når jeg i **kapittel 11** drøfter mulige endringer av kontaktforhold for fedre i fengsel. Sagt med andre ord stiller jeg spørsmål ved differensiering. Jeg drøfter her muligheten for å gi fedre i fengsel andre (bedre) fengslings- og kontaktforhold enn andre fanger. Dette knyttes opp mot en nyttetenkning, og betenkeligheter som kan relateres til dette står sentralt. Dette kapittelet fungerer på mange vis som et oppsummeringskapittel hvor jeg forsøker å trekke noen tråder sammen. En endelig avslutning på hovedfagsavhandlingen kommer imidlertid i **kapittel 12**.

* * *

Jeg har så langt sagt noe om hovedtemaer i "Far og fange". Hva jeg har valgt å fokusere på sier også noe om hva som er valgt bort. Jeg vil her kort redegjøre noen av avgrensningene jeg har foretatt. Øvrige avgrensninger vil jeg ta opp når spørsmålene reiser seg. På samme vis vil jeg gjøre rede for begreper jeg bruker fortløpende.

I denne avhandlingen står far-barn relasjonen sentralt. Foruten det far forteller om barna og opplevelser de har hatt, tar jeg ikke opp fengsling av far sett fra barnas perspektiv. Barnas tilstedeværelse er allikevel uomtvistelig. Gjennom sine fedre er de med.

Jeg nevnte ovenfor at nyttetenkning er en del av drøftelsen om differensiert soning. Et nærliggende spørsmål i den forbindelse kan være spørsmål om en kan måle fars eventuelle tilbakefall opp mot hvor god eller dårlig kontakten med barna var under fengsling. Som tidligere nevnt tar jeg i kapittel 8 opp spørsmål rundt et eventuelt endret syn på kriminalitet, men dette handler om noe annet enn en vurdering av at "*så og så mye kontakt gir så og så lite kriminalitet*". Jeg drøfter imidlertid noen prinsipielle sider ved en slik tankegang i kapittel 11, man da knyttet opp mot

nyttetanken som sådan. Jeg avgrenser med dette mot å se på om forholdet mellom far og barn under fengsling virker inn på fars forhold til kriminalitet i form av eventuelt tilbakefall. Jeg drøfter heller ikke sikkerhet og kontroll som sådan. Men det er klart at dette er elementer som er dypt rotfestet innenfor fengselsvesenet. Det vil derfor ha betydning for drøftelser i oppgaven at sikkerhet og kontroll er så overordnet innenfor fengselssystemet. På samme drøfter jeg ikke kriminalitetsforebygging generelt sett. Også dette står imidlertid sentralt innenfor kriminalomsorgen og jeg kommer til å drøfte sider ved dette. Men da ikke i forbindelse med kriminalitetsforebygging som sådan, men i forbindelse med at denne tanken i seg selv er så sentral.

I det første kapittelet jeg nå kommer til, **kapittel 2**, redegjør jeg for hvordan jeg metodisk har gått frem for å innhente informasjon og tilegne meg kunnskap. Jeg drøfter hvordan jeg rent praktisk har gått frem og hvordan det gikk. Jeg drøfter også metodiske spørsmål av en mer grunnleggende karakter i dette kapittelet.

KAPITTEL 2: METODE

2. 1 Oppgavens utgangspunkt og temavalg

Bakgrunn for valg av tema finnes i mitt mellomfagsprosjekt. Jeg skrev om forberedelse til løslatelse og hadde ikke tenkt på barn som et tema i denne forbindelse. Jeg intervjuet 10 mannlige fanger, og flere av dem begynte uoppfordret å snakke om barna sine. De snakket om savn, frustrasjoner og bekymringer for hvordan barna hadde det. De la vekt på at barna var i tankene i forhold til forberedelsen til løslatelse. Da jeg hørte dette tenkte jeg, nokså forferdet, i mitt stille sinn; *”jeg har aldri tenkt på at fanger faktisk også kan være fedre, jeg har bare hørt om mødre i fengsel”*.

Det er ikke skrevet mye om foreldre i fengsel, og det som er skrevet omhandler i all hovedsak mor og hennes situasjon ved å være i fengsel. Dette kan på mange måter forstås ved at mødre i fengsel i utgangspunktet gjerne er i en vanskeligere situasjon når det gjelder forholdet til barn under fengslingen. Mye oftere enn fedrene er de alene med barna før fengslingen. Risikoen for omsorgsfratakelse under soning er stor, og dette setter mødre i en spesielt opprivende situasjon (Frantszen 1994).

Barn som opplever at far er i fengsel, men som fortsatt får omsorg av mor, lider imidlertid også et tap ved at en, selv om det ikke den eneste, omsorgsperson forsvinner. Med utgangspunkt i fangebefolkningens kjønnsfordeling er det klart at de fleste av de barna som opplever at en forelder er i fengsel, opplever at det er far som blir borte. Jeg bestemte meg for å skrive om barna og deres situasjon når far er fengslet.

2. 1. 1 Endret fokus

Jeg ønsket altså i utgangspunktet å skrive en oppgave om fedre og barn, med hovedvekt på barn som opplever at far er i fengsel. Jeg ville innhente informasjon om barnas situasjon ved å snakke med gjenværende omsorgspersoner samt med voksne som opplevde å ha far i fengsel når de var barn. For å få tak i informanter satte jeg inn en annonse i "Nøkkelen", medlemsbladet til Foreningen for fangers pårørende (FFP).

Jeg ble kontaktet av 3 personer. Jeg fikk brev fra to fedre som satt fengslet, samt telefon fra en kvinnelig fengselsbetjent som jobber i kvinnefengsel. Hun startet samtalen på følgende måte:

"Hva er det du tror du driver med? Unger som har far i fengsel har ikke kontakt med han, fedrene bryr seg ikke, dette prosjektet kan du bare gi opp med en gang!"

Der og da ble jeg nokså perpleks! Utsagnet var ille nok i seg selv og verre ble det av at det ble fremsatt av en ansatt i fengselsvesenet. Etter denne samtalen gikk jeg rundt i en slags sjokktilstand en stund, jeg kunne ikke tro at det jeg hadde hørt var sant. Sjokket vek etter hvert plass for sinne, og jeg følte meg indignert på fengslede fedres vegne.

Kombinasjonen av denne telefonsamtalen og den manglende responsen fra pårørende gjorde at jeg bestemte meg for å endre oppgavens fokus. Jeg ville se situasjonen fra fedrenes side; hvordan de opplever sin egen tilværelse som fengslet far og hvordan de ser sine barns situasjon.

2. 1. 2 Kvalitativ metode og subjektivitet

Med utgangspunkt i ønsket om å se fengselssituasjonen fra fedrenes side falt mitt metodevalg på den kvalitative metode. I motsetning til den kvantitative metode, hvis hovedmål er søken etter *forklaring*, er den kvalitative metodes anliggende *forståelse* (Kvale 1997, Holter & Kalleberg 1996, Hughes & Månsson 1988, Widerberg 1995). Det forskeren ønsker gjennom kvalitative tilnæringsmåter er å forstå noe om noens sannhet og virkelighet sett fra deres ståsted. Det handler om å forsøke å sette seg inn i en annens situasjon. Prioriteringen ligger i å forstå noe av det spesielle hos mennesket, i motsetning til den kvantitative metode hvis formål er å vise til det gjennomsnittlige og representative (Holme & Krohn Solvang 1996). Det foreligger mellom disse metodene et skille mellom observasjon *av* og samhandling *med* samfunnsmedlemmer (Kvale 1997). Og jeg ønsket i mitt møte med fedrene nettopp å forstå noe om det å være far i fengsel. For å oppnå en slik forståelse var det viktig å komme informantene så nær som mulig. Hvilken metode forskeren velger å bruke henger i tråd med dette sammen med hva en gjennom forskningen vil se nærmere på ¹.

Ved at forståelse står sentralt i den kvalitative metode er samhandling med forskningssubjektene viktig (Kvale 1997). Dette fordi den kunnskapen som produseres gjør dette nettopp i møtet mellom informant og forsker. Jeg tenker her at det først og fremst er snakk om en kunnskapsproduksjon som kommer forskeren til del - i alle fall i utgangspunktet. Det er informantene som sitter inne med kunnskap på et område forskeren ønsker å lære noe om. Informantene kan imidlertid også tilegne seg kunnskap gjennom sitt samvær med forskeren. Flere av mine informanter kunne fortelle meg at de hadde fått noe nytt å tenke på fordi jeg hadde stilt spørsmål de ikke hadde tenkt på selv. Men uansett om informanten selv får ny kunnskap eller ikke, så vil han påvirkes av forskerens tilstedeværelse. Nettopp fordi kunnskapsproduksjonen finner sted i møtet mellom dem. Den kvalitative metode erkjenner at forskeren spiller

¹ Type metode henger også sammen med synet på vitenskap. Jeg kommer ikke til å ta denne drøftelsen her. Jeg har imidlertid skrevet om dette i oppgitt hovedfagseksamen (Grambo 1998).

en stor rolle i denne prosessen. Subjektivitet kan i tråd med dette være et gode ved at den kan åpne for en dypere forståelse av, og for, det som det forskes på.

Dette har den kvalitative metode imidlertid også blitt kritisert for. At forskerens subjektivitet er tilstedeværende gjør at forskningen fra enkelte (kvantitative) hold ses som ”ugyldig” (Fog & Kvale 1992). Innenfor den kvantitative metode er nemlig målet at forskeren ikke skal innvirke på forskningen. Representativitet og generaliserbarhet står sentralt innenfor kvantitative tilnæringsmåter, og resultatene skal kunne etterprøves av en annen forsker uten av dette medfører endrede funn, såkalt reliabilitet (Widerberg 1995). Dette kan ifølge kvantitative metodeidealer ikke oppnås om forskeren subjektivt er tilstede i forskningsprosessen.

Nå er det imidlertid ikke slik at forskeren, uansett bruk av metode, kan stille seg utenfor samfunnet og gjennom det objektivere sin omverden. I stedet for å se de ulike tilnæringsmåter til forskningsfeltet i lys av objektivitet eller subjektivitet, kan det være mer fruktbart å se de ulike tilnæringsmåtene i lys av distansen til det som det forskes på. I tråd med en slik betraktning kan det innsamlede materialet etter kvantitative og kvalitative prinsipper kalles henholdsvis fjerndata og nærdata (Finstad 1997). Til tross for forskjellene mellom kvalitativ og kvantitativ metode, er det på denne måten ikke snakk om at forskeren *enten* er objektiv *eller* subjektiv og det er lite fruktbart å sette disse begrepene opp mot hverandre som absolutte motsetninger (Widerberg 1995)². Kjersti Ericsson setter i tråd med denne tankegangen opp et skille mellom bevisst og bevisstløs subjektivitet (Ericsson 1991). Hun beskriver den bevisste subjektivitet slik:

”Med en bevisst subjektivitet kan du i hvert fall åpne deg for å bli utfordret av andre perspektiver – og dermed oppdage egne blinde flekker og fordommer” (ibid.: 40).

² I tillegg til dette inneholder ett og samme forskningsprosjekt gjerne så vel kvalitative som kvantitative data, og kan derfor heller ikke på denne bakgrunn ses som absolutte motsetninger (Grønmo i Holter & Kalleberg 1996).

En annen måte å se dette på er bruke begrepet *nøytralitet* fremfor subjektivitet og objektivitet. Innenfor den kvalitative metode vil kjensgjerningen om at forskningen er preget av forskerens plattform og forforståelse (Repstad 1993, Weber 1990), derfor ikke bety at forskeren har ”[...] *et fritt spillerom for subjektive vurderinger og fordommer i samfunnsforskningens navn*” (Holme & Krohn Solvang 1996: 307). I dette ligger at nøytralitet må ses som et samfunnsvitenskapelig mål innenfor så vel den kvantitative som kvalitative metode. Det å oppnå nøytralitet må forde at forskeren er bevisst sin egen referanseramme og dermed ikke lar seg blende av egen forforståelse. Og selv om forskeren vil posisjonere seg i forskningsfeltet i lys av sitt ståsted, kan nøytralitet oppnås. Nemlig ved at forskeren gjennom å kjenne sitt eget ståsted kan forsøke å være bevisst på hvordan dette kan innvirke på forskningsprosessen (Ericsson 1991, Høigård & Finstad 1986, Vegheim 1995). En del av dette er at forskerens referanseramme gjøres kjent også for andre enn henne selv (Holme & Krohn Solvang 1996). Dette må gjøres uavhengig av forskerens metodevalg.

2. 2 Utvalget ³

I forbindelse med denne undersøkelsen har jeg snakket med en løslatt far og 13 fedre i fengsel. Utvalget i fengsel fordeler seg som følger: 5 domfelte på åpen soning, 6 varetektsfanger og 2 domfelte på lukket soning. Anstaltene det dreier seg om er Hassel kretsfengsel og Oslo kretsfengsel avdeling B. I tillegg har jeg snakket med en ansatt på besøksavdelingen ved Oslo kretsfengsel. Alle intervjuene ble gjennomført høsten 1997. Jeg skal først beskrive fedrene jeg har snakket med. Deretter vil jeg si noe om intervjuet med den ansatte ved Oslo kretsfengsel, men også om ansatte ved Hassel som kilder til kunnskap.

³ Jeg omtaler de menneskene jeg har snakket med som *utvalget*, *informantene* og *de intervjuede*. Jeg legger ikke forskjellige betydninger i de ulike begrepene.

2. 2. 1 Omsorgsstatus

Det foreligger per i dag ingen automatisk registrering av omsorgsstatus ved innsettelse i norske fengsler. Metodekapittelet er ikke rett sted for en drøftelse og problematisering av dette, men dette vil tatt opp senere. Her og nå vil jeg kort vise til fedrenes omsorgsstatus.

Ti av de intervjuede hadde daglig omsorg for sine barn før fengslingen. En av disse fedrene var alenefar med omsorg for tre barn. En annen av disse fedrene hadde daglig omsorg for ett barn, mens hans øvrige to barn bodde hos mor. De øvrige åtte fedrene i denne gruppen hadde daglig omsorg i samarbeid med mor.

Blant de resterende fire fedre i utvalget hadde to en samværavtale som gikk ut på samvær med barna en ukedag hver uke samt hver andre helg. I begge tilfellene overskred, ifølge fedrene, det faktiske samværet med barna rammene i samværavtalen. De siste to fedrene i utvalget hadde liten eller ingen kontakt med barna sine før fengslingen. Den ene ble far i samme tidsrom som arrestasjonen fant sted, den andre hadde på grunn av store rusproblemer kun sporadisk kontakt med barnet sitt.

2. 2. 2 Tidligere dommer

For åtte av de intervjuede er dette første gang i fengsel⁴. To av disse har imidlertid tidligere betingede dommer. To av de intervjuede oppgir at dette er deres andre dom, for de resterende fire er denne fengslingen en av flere ganger i fengsel. Jeg spurte ikke de intervjuede om hvor mange ganger de har sittet i fengsel. Jeg fant det tilstrekkelig å vite om de hadde sittet inne mer enn en gang. Flere hensyn lå bak denne bestemmelsen. Fengslingen vil kunne prege far-barn relasjonen ulikt i forhold til om far er førstegangssoner eller om han har en bredere fengsels erfaring. På denne

bakgrunn kunne det ha vært av interesse å se på antall fengslinger. Denne oppgaven handler imidlertid ikke om fars straffbare forhold. Hva far har gjort har ikke vært viktig for meg å vite for å skrive denne oppgaven. Oppgaven handler om rollen som far under fengsling, og jeg har i tråd med dette vært opptatt av hvordan situasjonen fra fars side er *i dag*.

Det er imidlertid nærliggende å tro at farsrollen i fengsel i dag vil være farget av fars eventuelle tidligere erfaringer innenfor fengselssystemet. Men jeg nøyer meg med refleksjoner rundt det faktum at enkelte av fedrene har sittet fengslet flere enn en gang. Å gå utover dette, mener jeg ville føre konsentrasjonen over på fars handlinger og fjerne fokus fra avhandlingens egentlige tema. Fordi man gjennom spørsmål om hvor mange ganger far har sittet fengslet er så mye nærmere et spørsmål om *hva* far har gjort (alle) disse gangene. I tillegg til dette er det et moment at det å gå inn i fortiden når det egentlig ikke var den vi skulle snakke om, ville kunne påvirke relasjonen mellom meg og informantene på en uheldig måte. I intervjusituasjonen ligger, som tidligere sagt, en form for nærhet. I tilfeller hvor intervjuene tar for seg noe som kan oppleves som sårbart og vanskelig, kan denne nærhetens tilstedeværelse være av stor betydning for den kunnskapen som produseres i intervjusituasjonen. I tråd med en slik tankegang mener jeg en fokusering på fars handlinger kunne representert en slags sperre for min forståelse og kunnskap om farsrollen i fengsel. Min begrunnelse for i det hele tatt å spørre fedrene om de hadde vært fengslet mer enn en gang lå således i å skille ut førstegangsfengslede heller enn å se på den enkeltes antall fengslinger.

⁴ En av disse fedrene er som sagt løslatt. Jeg intervjuet han om forholdene i fengsel og vil i det følgende omtale han sammen med det øvrige utvalg.

2. 2. 3 Annen fengsels erfaring (overføringer)

Fem av de førstegangsfengslede har sittet i andre fengsler enn hvor de satt på intervju tidspunktet. Alle disse har blitt overført en gang. To av de førstegangsfengslede har kun sittet i det fengselet hvor intervjuet fant sted.

Av de seks tidligere fengslede har to kun sonet i det samme fengselet, de øvrige har hva de selv beskriver som bred fengsels erfaring.

2. 2. 4 Tid i fengsel

De tretten fedrene som satt i fengsel når intervjuene fant sted hadde på dette tidspunkt sittet fengslet i til sammen 14 år og 9 måneder. Tar vi med fengslingstiden til den løslatte faren, er samlet tid drøye 18 år for utvalget totalt sett. I snitt har de fedrene som satt fengslet på intervju tidspunktet sittet i drøye 13 måneder. Dette er et høyt gjennomsnitt. Lengste dom på nærmere 9 år, hvorav 7 ½ år er sonet, trekker imidlertid veldig opp. Korteste tilbakelagte fengslingstid på intervju tidspunktet er 3 måneder. Median ligger på 8 måneder.

Gjennomsnittlig sittedid er beregnet ut fra hele fengselsutvalget. Fordi varetektsfangene befinner seg i en spesielt vanskelig situasjon i forhold til uvisshet om tid, er det interessant å se på tilbakelagt tid for varetektsfangene isolert sett; de har en gjennomsnittlig tilbakelagt sittedid på snaue 9 måneder. Korteste tid frem til intervju tidspunktet var 3 måneder, lengste tid 20 måneder. Sistnevnte har sittet 5 av de 20 månedene på forbud⁵. På grunn av at 6 av de intervjuede er varetektsfanger, er det ikke mulig å beregne gjenværende sittedid for hele utvalget. For de domfelte er imidlertid den gjennomsnittlige gjenværende soningstid 7 måneder. Blant de domfelte er korteste dom 8 måneder og lengste dom som sagt nærmere 9 år.

2. 2. 5 Alder

Den yngste fengslede på intervjutidspunktet var 20 år og den eldste 49 år.

Gjennomsnittsalder for utvalget under ett er 34, 6 år.

2. 2. 6 Barna

De fjorten intervjuede har til sammen 25 barn. Yngste barn på intervjutidspunktet var 9 måneder og eldste barn var 20 år. Barnas gjennomsnittsalder er 9, 2 år. Dette samsvarer godt med Justisdepartementets utredning ”*Forholdene for barn som opplever at den ene eller begge foreldrene blir fengslet*” (Justisdepartementet 1994). Utvalget var her nærmere 60 % av fangebefolkningen og barnas gjennomsnittsalder var 9 år.

Kjønnsfordelingen til fangenes barn er slik: 13 døtre og 12 sønner.

Antall barn til hver av de intervjuede er som følger: 8 har 1 barn, 3 har 2 barn, 2 har 3 barn og 1 har 5 barn.

2. 2. 7 Nasjonalitet og anonymisering

Fire av de intervjuede er ikke norske statsborgere. Tre av disse er bosatt i Norge og har barna sine boende i Norge. En er bosatt utenfor Norge, og har barna sine boende i hjemlandet. Intervjuene med de tre som bor i Norge foregikk på norsk, men ispedd noen engelske gloser nå og da. Intervjuet med den fjerde foregikk i sin helhet på engelsk. Jeg har bodd i England og er derfor språklig trygg. Intervjuet foregikk således uten kommunikasjonsproblemer. Han brukte endel ”ordspill” i noen av sine uttalelser og disse kan ikke alltid oversettes til norsk og fortsatt beholde sin mening. Valget sto

⁵ Brev og besøksforbud eller –kontroll ilagt av påtalemyndighetene etter begjæring fra politiet. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 6.

da mellom å sitere på engelsk eller å oversette til norsk med eventuell "lost translation" som resultat. Å sitere ham på engelsk kunne få betydning for anonymiteten og jeg var derfor usikker på hva jeg skulle gjøre. Jeg valgte imidlertid til slutt å sitere ham på hans morsmål. For det første er det lite trolig at han fortsatt er i Norge når hovedfagsavhandlingen går i trykken. For det andre hadde ikke betjentene som var på jobb i intervjuperioden oversikt over om jeg snakket engelsk med flere. Jeg anser det derfor forsvarlig å gjengi ham på hans eget språk.

2. 2. 8 Rekruttering av informanter

Jeg sendte brev til fangene via administrasjonen ved Hassel kretsfengsel og Oslo kretsfengsel. Jeg beskrev prosjektet mitt og redegjorde for anonymitet og at man om ønskelig kunne trekke seg fra intervjuet på et hvilket som helst tidspunkt.

På Hassel har administrasjonen oversikt over fangenes omsorgsstatus og alle fedrene fikk utdelt brevet mitt. Jeg vet ikke hvor mange fedre som satt fengslet på det aktuelle tidspunkt, men fem sa seg villig til å delta. I 1997 når intervjuene fant sted lå gjennomsnittsbelegget på 23 fanger (KRUS 1998).

Ved Oslo kretsfengsel er det ikke en lignende oversikt over fangenes omsorgsstatus. På bakgrunn av at jeg primært ønsket å snakke med fedre som hadde kontakt med barna sine ved de spesielle barnebesøksdagene som er innført ved deler av dette fengselet, ble brevet mitt distribuert på avdeling B hvor barnebesøksdagene praktiseres. Jeg fikk via administrasjonen tilsendt 15 svarsletter med villige deltakere. Da jeg ringte til besøksavdelingen for å gjøre nærmere avtale om intervjutidspunkt, fikk jeg meg en overraskelse; det viste seg at bare 7 av de 15 som hadde sendt inn svarsletter faktisk hadde barn! Bakgrunnen for dette kan ligge i at brevets innhold har blitt misforstått, eller det kan si noe om et behov for å snakke med noen. Ikke minst kan det si noe om manglende kunnskap om fangenes omsorgsstatus fra fengselets side.

Av de syv som hadde barn, var tre ikke lenger tilgjengelig for intervju. Jeg sto da igjen med fire fedre, noe som var i minste laget. Ansatt på besøksavdelingen hadde oversikt over hvilke av fangene som hadde kontakt med barna sine, og tilbød seg å ta en tur rundt på avdelingen for å spørre disse fedrene om de ville delta. Man må spørre seg om det i denne fremgangsmåten kan ligge en form for sensur ved at jeg ville ende opp med kun å snakke med ”fornøyde mønsterfanger”. Eller om denne fremgangsmåten kunne lede til at de fangene som ble forespurt på noen måte ville føle seg presset til å delta. Når det gjelder det siste er det vanskelig å kunne si noe konkret om det. Jeg snakket imidlertid en del med den ansatte som formidlet kontakt mellom fangene og meg, og jeg har ut fra det ingen grunn til å tro at han ville presse noen til å delta. I sine samtaler med meg ga han uttrykk for ønske om forbedringer på avdelingen, samt interesse i forhold til å få innblikk i hvordan fangene så sin situasjon i forhold til kontakt med barna sine. Jeg følte derfor ingen grunn til å frykte verken bruk av pressmidler eller å få et utvalg av ”eksemplariske” fanger. Den opprinnelige informantrekrutteringen hadde jo også vist seg ikke å fungere. Det sitter til enhver tid ca. 180 fanger på avdeling B, og det kan synes som om distribusjonen av brevet mitt var nokså vilkårlig. Jeg vurderte det derfor som mer fruktbart å få den ansattes hjelp fremfor å ta en ny distribusjonsrunde.

2. 2. 9 Skjevt utvalg?

Innenfor den kvantitative metode er som vist representativitet og generaliserbarhet viktig. I tråd med slike idealer vil mitt utvalg kunne sies å være skjevt. Jeg har tatt utgangspunkt kun i de fangene jeg har snakket med. De har det til felles at de er veldig glade i barna sine og at de i aller høyeste grad bryr seg om barna og hvordan det går med dem. Disse fedrene ser barna sine som en viktig del av livet. De er kanskje ikke representative for hele fangebefolkningen av fedre. Kanskje er de heller ikke representative for de fedre i fengsel som har et forhold til barna sine. Men mitt utgangspunkt har heller ikke vært å lage en oversikt som er representativ for alle som er i denne situasjon. Det er ikke dette som ligger i den kvalitative metode (Fog i Holter

& Kalleberg 1996). Den kvalitative metode skal derfor heller ikke bedømmes etter kvantitative kriterier (Larsson 1998). Som etter for eksempel nettopp generaliserbarhet og representativitet. At disse kvantitative kriteriene ikke er sentrale innenfor den kvalitative forskningstradisjon, innebærer imidlertid ikke at *bredde* innenfor et utvalg ikke ses som viktig. En styrke innenfor den kvalitative metodes ligger i muligheten til å få frem et flerspektret bilde av en situasjon. For å oppnå dette er bredde viktig. Jeg tenker da bredde i forhold til den enkelte informant, altså at forskeren får innblikk i flere sider ved denne informantens situasjon. Men også bredde i forhold til å se om erfaringer deles av flere. Eller kanskje stiller utvalget samlet sett med mange ulike erfaringer som forskeren så kan gå dypere inn i. At utvalget ikke er representativt ifølge kvantitative kriterier betyr således ikke at det nødvendigvis er skjevt så lenge hensyn til bredde er ivaretatt.

Jeg har snakket med en gruppe fedre og lar deres erfaringer komme til uttrykk. På enkelte områder er erfaringene svært forskjellige, på andre områder er erfaringene og tankene delte. Fedrene har nokså forskjellig bakgrunn og de har ulike tidligere fengsels erfaringer: noen er såkalt "gjengangere", andre er førstegangsfengslede. Videre er det en forholdsvis stor spredning i alder hos fedrene så vel som barna. Jeg vil med det hevde at hensyn til bredde innenfor det kvalitative utvalg er ivaretatt.

Før jeg nå går nærmere inn på intervjuene med fedrene, vil jeg si noe om ansatte jeg har snakket med.

2. 2. 10 Ansatte som kilder til kunnskap

Jeg har benyttet meg av flere fengselsansattes kunnskap i forbindelse med denne hovedfagsavhandlingen. Jeg har imidlertid bare foretatt ett formelt intervju med fengselsansatt. Dette intervjuet var med ansatt på besøksavdelingen på Oslo kretsfengsel avdeling B. Min begrunnelse for dette intervjuet lå i ønsket om faktisk informasjon om besøksforhold og -rutiner ved avdelingen. Dette intervjuet hadde en

varighet på omtrent en time. Jeg hadde imidlertid flere uformelle samtaler med denne ansatte. Jeg snakket med ham på telefon ved flere anledninger, og møtte ham som regel i tillegg til dette når jeg kom for å intervju fedrene jeg hadde avtale med. Denne ansatte utviste stor vilje til å svare på mine mange spørsmål.

Jeg intervjuet ikke ansatte på Hassel i forbindelse med hovedfagsavhandlingen. Begrunnelsen bak dette lå i at jeg hadde intervjuet ansatte i forbindelse med mitt mellomfagsprosjekt våren 1996. Datainnsamlingen til hovedfagsavhandlingen ble foretatt høsten 1997. Det var altså ikke lenge siden jeg hadde snakket med de ansatte på Hassel og jeg hadde ikke nye spørsmål til dem til tross for nytt tema. Det var besøksforhold jeg ville ha lagt vekt på om jeg skulle ha foretatt nye ansattintervjuer, og dette hadde jeg allerede kunnskap om. Det var fedrene som sto sentralt for meg, og informasjon fra ansatte som var viktig for meg handlet om faktiske og praktiske rammer rundt forholdene for fedre i fengsel.

I ettertid ser jeg imidlertid at intervjuer med fengselsbetjenter kunne være fruktbart. Dette fordi de gjennom fedrenes erfaringer har fått en plass i avhandlingen som jeg i utgangspunktet ikke hadde tenkt meg. Og det er da ikke først og fremst snakk om den konkrete situasjonen for fedre i fengsel, men snakk om selve betjentrollen. Jeg har snakket med til sammen fire fengselsansatte, og de har i tillegg til å snakke om praktiske sider også kommet inn på sin betjentrolle. Jeg valgte å forholde meg til dette heller enn å foreta en runde med ansatteintervjuer. Et moment i denne vurderingen var også at jeg allerede satt med et nokså omfattende materiale etter intervjuer med fjorten fedre.

2. 3 Intervjuene

2. 3. 1 Fengsels- og intervjuomgivelser

Så vel Oslo kretsfengsel som Hassel kretsfengsel representerer sperrer for en naturlig omgang mellom far og barn. Til tross for disse likhetene fremstår institusjonene som svært forskjellige. Intervjuene fant på begge fengsler sted hvor andre besøk og barnebesøk ”gjennomføres”. Jeg var bevisst på dette og prøvde å sette meg inn i hvordan barn ville kunne se på besøksomgivelsene, og hvordan et så naturlig forhold som mulig mellom far og barn kunne, eller ikke kunne, utspille seg. I tillegg til den informasjonen jeg innhentet gjennom selve intervjuvirksomheten, samlet jeg derfor også inntrykk. Jeg skrev gjennom hele intervjuprosessen dagbok hvor inntrykk av ymse slag ble nedtegnet. Tankene i denne boken er usensurert i den forstand at jeg ikke veide for og imot om jeg skulle skrive ned noe eller ikke. Jeg skrev ned alt. Også ting jeg der og da kanskje ikke så som relevant for avhandlingen, men som senere har hatt betydning for meg allikevel.

Den største og umiddelbare forskjellen mellom de to institusjonene jeg besøkte, er den absolutte tilstedeværelse av den fysiske muren ved den ene og det absolutte fravær av denne ved den andre. Videre er de respektive fengslenes beliggenhet i landskapet svært forskjellige. Oslo kretsfengsel ligger midt i byen, Hassel ligger på landet. Det ene omgitt av asfalt, det andre av kornåkre.

I Oslo kretsfengsel ble alle intervjuene foretatt i besøksavdelingen på avdeling B. Intervjuene ble foretatt ”åpent”, det vil si, de foregikk ikke i avdelingens glassdørrom. Noen av fangene fortalte at de periodevis var i kontakt med andre besøkende gjennom glassdør, men med meg var alle ute i hovedrommet. Dette rommet er stort og ikke veldig trivelig. Nå skal det sies at det nok er forsøkt gjort så trivelig som mulig ut fra fysiske forutsetninger og økonomiske midler [dette kommer jeg tilbake til i kapittel 7]. Leker var innkjøpt, også vippestoler for spedbarn på besøk. Til tross for at det var gjort så hyggelig som mulig, er det ikke tvil om at dette er et fengsel. Gitteret på vinduene

er veldig tilstedeværende. Men mest av alt forteller inngangen til selve fengselet. Dør etter dør blir åpnet mens betjentene følger deg med blikket. Siste post før inntreden i besøksrommet er gjennomgang i metalldetektor. Mitt første møte med inngangen ved Oslo kretsfengsel har jeg beskrevet slik i dagboken jeg hadde under intervjuprosessen:

”Jeg ringte på den store grå porten i Åkebergveien. Da jeg hadde forklart stemmen i høytaleren hvem jeg var gled den tunge døren sakte til side. Jeg gikk gjennom et portrom og måtte ringe på en gang til. Betjentene som satt i luka så meg da jeg gikk over den lille plassen, allikevel måtte jeg ringe på nytt. Da jeg kom innenfor ble jeg stoppet i skranken for å vise legitimasjon. Jeg gikk noen meter til før jeg kom til en sidedør som ledet vei inn i besøksrommet. Det sto ikke noen skilt noen sted, så jeg gikk først feil. Betjenten i luka ropte etter meg og satt meg på riktig spor. Ved den nye døra måtte jeg ringe på og vente en stund før jeg slapp inn. Jeg kom inn til enda en luke og fikk utdelt nøkkel til garderobeskap med beskjed av å henge fra meg alt jeg ikke absolutt trengte. Når det var gjort gjenstod det å passere enda en skranke og gå gjennom metalldetektoren. Hadde det ikke vært for at jeg nå faktisk var i fengsel ville jeg pustet lettet ut etter denne rekken med innsusninger” (dagboken 2. desember 1997).

På Hassel ble fire av intervjuene foretatt på besøkshybelen og ett på et ordinært besøksrom. Dette rommet er lite og tett og man sitter nærmest oppå hverandre. Besøkshybelen er først og fremst til bruk for fedre med barn på helgebepøk. Den er fullt innredet og ganske koselig. Til tross for at den er plassert i en av fengselsbygningene får man en følelse av at den er nokså privat. Hassel er som sagt et åpent fengsel, og det ser også slik ut. Hadde det ikke vært for skiltene som markerer fengselsområdet, ville det være vanskelig for utenforstående å se at dette faktisk er en soningsinstitusjon.

Hassel var tidligere skolehjem⁶ og bo-området består av 3 paviljonger. Fysisk plassert på den andre siden av veien ligger blant annet administrasjonen, fjøset, gymsalen og gartneriet. For meg er det å komme til Hassel langt mindre skremmende enn det er å komme til Oslo kretsfengsel. Nå vil nok jeg være farget av min oppvekst i så henseende. Jeg tråkket mine barnesko i Skotselv, hvor Hassel ligger, og guttene på skolehjemmet var spennende lekekamerater. Videre skrev jeg mellomfag om Hassel og forholdet til nærmiljøet rundt (Grambo 1996). Mine tidligere erfaringer med Hassel bidrar uten tvil til å redusere en eventuell skremselsfaktor. Hvordan Hassel arkitektonisk fremstår ser jeg imidlertid som viktig i forhold til hvordan institusjonen utad fremstår. Dette vil gjelde uavhengig av tidligere erfaringer. Ytre sett fremstår Hassel som lite fengselsaktig med alt hva det innebærer.

2. 3. 2 Intervjuguide og løs struktur

Før selve intervjuet startet pratet jeg litt uformelt med hver enkelt informant. Jeg fortalte litt om hva jeg driver med, og hva slags type spørsmål de kunne forvente seg. Jeg minnet dem på at de når som helst kunne trekke seg fra intervjuet som helhet, eller unnlate å svare på spørsmål de eventuelt syntes var ugreie. På bakgrunn av at fedrene hadde fått mitt introduksjonsbrev via fengselsadministrasjonen, gjorde jeg det klart at jeg ikke hadde noe med fengselsvesenet å gjøre.

Jeg hadde forberedt en intervjuguide men hadde ingen planer om å følge denne slavisk. Kvalitative intervjuer er preget av stor frihet på den måten at ”[...] *fleksibiliteten [er] stor. Intervjuet er helhetsorientert, men samtidig temarettet*” (Finstad 1997: 59).

⁶ Jørgen Sorkmo skriver om Hassels historiske bakgrunn i boka ”*Beretning om Buskerud skolehjem og skolehjemstradisjonen*” (1993).

Spørsmålene jeg stilte ble i utgangspunktet allikevel stilt i samme rekkefølge til hver informant. Noen av fedrene svarte på de enkelte spørsmål mens andre assosierte videre og kom derfor inn på enkelte tema tidligere enn de ble tatt opp i intervjuguiden.

2. 3. 3 Båndopptaker eller penn og papir?

Jeg valgte ikke å bruke båndopptaker under intervjuene og syntes det fungerte godt. Jeg brukte heller ikke båndopptaker i forbindelse med mellomfagsoppgaven i kriminologi. Positive erfaringer derfra gjorde meg trygg på fortløpende nedskrivning i intervjusituasjonen. Det er imidlertid en del ulemper ved ikke å bruke båndopptaker, ved å bruke penn og papir kan man risikere å miste viktig informasjon og nyanser i uttalelsene. Videre har man ved bruk av båndopptaker en større mulighet til å ”være med” og situasjonen vil bære preg av å være en samtale mer enn et intervju. På en annen side er det på mange måter ikke snakk om en samtale: jeg deltok ikke på andre måter enn gjennom å lytte og stille spørsmål. En *samtale* krever at begge parter deler noe. I denne situasjonen er det i utgangspunktet informantene som gir og intervjueren som får. På denne bakgrunn kan på mange måter bruk av båndopptaker bli for ”intens”, ved å notere får man naturlige pauser som gir informanten tid til å reflektere og tenke seg om før han svarer. Ved å skrive ned det informanten sier gir man kanskje også en mer umiddelbar feedback om at man finner det informanten sier viktig og interessant. Implisitt i dette ligger imidlertid også mulighet for å gi negativ feedback hvis informanten føler forskeren ikke noterer like ivrig til alt han har å si.

Type tema er også med i vurderingen av hvilket redskap man benytter seg av under intervjuene. Kanskje spesielt når temaet er sårbart kan en båndopptaker som går i bakgrunnen virke hemmende. Man mister muligens noe ved ikke å bruke båndopptaker, samtidig kan man få mer gjennom å notere ved at informantene føler seg tryggere og dermed er mer villige til å dele sine tanker. Man vil kanskje føle seg sikrere på å beholde sin anonymitet når man vet at en fremmed ikke har ens uttalelser på bånd, og på bakgrunn av det være mer frittalende (Vegheim 1995). Som informant

kan en kanskje tenke seg at en kan gjenkjennes om et lydbånd kommer på avveie, mens risikoen ikke vil være tilsvarende om notater lider samme skjebne. Og som informant har du ingen garantier for at intervjueren oppbevarer sitt intervjumateriale på en forsvarlig måte.

Jeg skrev fort og mye under intervjuene, pausene som måtte komme innimellom var naturlige, de var ikke kunstige på den måte at informanten ”trommet med fingrene” og ventet på at jeg skulle bli ferdig. Jeg mener selv at om jeg har mistet noe, er det forsvinnende lite. Etter hvert intervju ble jeg sittende i fengselet en stund for se gjennom det jeg hadde skrevet, og fylle ut eventuelle stikkord og ”stikksetninger”. Generelle inntrykk, stemninger og følelser både hos meg selv og hva fedrene ga uttrykk for nedtegnet jeg i en egen dagbok. Intervjuene ble skrevet ut i sin helhet med en gang jeg kom hjem. Dette er en absolutt nødvendighet når man velger å notere under intervjuet, og man kan på mange måter se dette som en fordel man ved bruk av bånd mister. Om båndet blir liggende en stund før intervjuene skrives ut kan man miste noe av ”stemningen”. Ved å skrive ut intervjuet med en gang, forlater ikke stemningen intervjueren før intervjuet er ferdig utskrevet. På den annen side kan stemningen gjenoppleves ved å høre på lydbånd. Kanskje særlig fordi et lydbånd kan fange opp sider ved intervjuet som man ved bruk av penn og papir kanskje mister. Fordeler og ulemper er det, blant annet på grunn av dette, ved begge typer verktøy i intervjusituasjonen. I stor grad faller valget av verktøy kanskje derfor på hva en selv trives best med. Vel og merke så fremt dette ikke kolliderer med informantens eventuelle motforestillinger eller ønsker.

2. 3. 4 Oppfølgingsspørsmål, kroppsspråk og ledende spørsmål

Hvordan et intervju forløper, og hva slags kunnskap forskeren tilegner seg, er ikke bare avhengig av hva informanten bidrar med. En (minst) like sentral rolle har som nevnt forskeren.

Forskeren legger i utgangspunktet opp til hva det skal være interessant å snakke om, og har gjennom dette allerede vist noe av seg selv og hva hun er opptatt av. Hva slags spørsmål forskeren stiller og hvordan disse følges opp er sentrale elementer i intervjusituasjonen og hvordan den forløper. Videre står forskerens kroppsspråk sentralt, både i forhold til det enkelte svar der og da, men også i forhold til den responsen forskeren vil få på senere spørsmål. Noe ”så enkelt” som en hodebevegelse kan gi så vel oppmuntrende som avvisende feedback. Kroppsholdningen kan gi avventende, overbærende eller nedlatende signaler. Eller den kan oppfattes som oppmerksomhet, interesse og ønske om å høre mer. På denne måten kan både oppfølgingsspørsmål en kanskje i utgangspunktet ikke karakteriserer som ledende, samt kroppsspråket, ha ledende funksjoner:

”... intervjuerens egne verbale og kroppslige respons til et svar kan også fungere som positive eller negative forsterkere på svaret som er gitt, og dermed påvirke svarene på andre spørsmål” (Kvale 1997: 97).

Ledende spørsmål ses kanskje umiddelbart som noe negativt ved at de kan oppfattes som kontrollerende eller regulerende. Det er imidlertid ikke nødvendigvis slik. Gjennom sine utgangsspørsmål er forskeren på mange måter allerede ledende. Hun ønsker kunnskap om et gitt tema, og leder informantene inn på det som det er ønskelig å vite noe om.

Oppfølgingsspørsmålene kan ha en ledende karakter dersom informanten på grunn av en misforståelse svarer på noe annet enn det forskeren spurte om. De kan også brukes til å ”hente inn” informanten om han/hun beveger seg langt utenfor grensene for det aktuelle tema. Forskeren må imidlertid være påpasselig med at hun gjennom sine ledende spørsmål ikke leder seg selv galt av sted. Med dette mener jeg at forskeren i utgangspunktet har gjort seg opp en formening om hvordan ting er, og gjennom søken etter å få dertil samsvarende svar, går glipp av det som ifølge informantene kanskje er kjernen i problemstillingen.

2. 3. 5 Troverdighet

Hvorfor i det hele tatt ha med et avsnitt om fangenes troverdighet? Er de mer tilbøyelig til å lyve enn andre? Jeg har ingen grunn til å tro det. Bakgrunnen for å ta opp troverdighet ligger mer i type tema enn i type informanter. I forbindelse med personlige og sårbare tema er kanskje tilbøyeligheten til å ønske å pynte litt på sannheten større enn ved spørsmål som omhandler ting hvor du, uansett hvordan du svarer, ikke føler å bli sett som noe bedre eller dårligere menneske av den grunn.

Fedrene fortalte meg sin sannhet. Den subjektiviteten som ligger i dette er i seg selv verdifull fordi fanger er innlemmet i et system hvor de ulike aktørene kan ha svært forskjellige virkelighetsoppfatninger. Fordi fanger er den svakeste part i dette systemet er det viktig å få innblikk i deres opplevelser (Vegheim 1995). Noen av fedrene pyntet kanskje litt på sin sannhet, noen var lite snakkesalige på enkelte områder, men hadde mye å fortelle på andre områder. Jeg har ikke inntrykk av at fedrene serverte meg oppdiktete historier om ting de trodde jeg ønsket å høre. Dette føltes på hele intervjustemningen, jeg hadde en "mavefølelse" av at fedrene snakket sant. Spesielt fordi historiene jeg fikk høre bar svært lite preg av å være påpyntede sannheter. Historiene var preget av detaljer, og flere ganger uttrykte fedrene at de var lei seg for at sannheten var som den var. En far kommenterte et eget utsagn slik: *"...du, jeg ble trist jeg, når jeg hørte meg si det..."*.

Det er et naturlig menneskelig trekk å ønske å fremstille seg selv på den best mulige måte. Samtidig ga fedrene sterkt inntrykk av at de satt stor pris på at noen endelig "brydde seg" om deres situasjon. For å gi meg et klart bilde av hvordan ting er, (og implisitt at jeg kunne gjøre noe med det?) tror jeg fedrene så det som viktig å fortelle ting som de var.

2. 4 Menneskelige aspekter

2. 4. 1 "Gjengjeldelse" og tanker etter intervjuet.

Når man går inn i en intervjusituasjon, forventer man at informantene skal gi en noe. Informantene er i mitt tilfelle hovedkilden, uten deres bidrag, ingen oppgave om fedre i fengsel. Hva så med informantene? Har de forventninger? Kan jeg innfri?

Det er vanskelig å gå inn i en situasjon hvor man får noe, uten å vite om man kan gjøre noe til gjengjeld. Jeg kan ikke love at min forskning vil føre til en bedret situasjon for fedre i fengsel. Jeg kan heller ikke se hvordan denne forskningen skulle kunne brukes til å gjøre situasjonen vanskeligere, men kan ikke gi noen garantier! Det eneste jeg kan gi der og da er et lyttende øre. Jeg spør ikke om "hva galt" de har gjort og jeg fordømmer ikke. Jeg spør hvordan de har det. De kan fortelle meg hva de vil, og behøver ikke å forholde seg til meg i ettertid. De vil ikke måtte stå til ansvar for sine uttalelser ovenfor meg. Jeg er ikke pårørende, jeg er ikke kontrollør og heller ikke terapeut. Kanskje er det at jeg ikke innehar alle disse rollene gjengjeldelse nok? Kanskje kan det lette noe å kunne gi sine tanker til en fremmed?

Noen av intervjuene var sterkt preget av tårer. Spesielt enkelte av informantene var i mine tanker i lang tid etter at intervjuet var over. Jeg gikk ikke ut av fengselsporten med lett hjerte etter å ha bidratt til at informantenes mange vonde og triste tanker var kommet opp i dagen. Jeg kunne gå ut å gjøre noe for å få adspredelse for tankene. Det kunne ikke informantene. For noen av dem var det nok verre enn for andre, jeg tenker da særlig på varetektsfangene som skulle gå tilbake til en monoton 23-timers innestengning. Jeg hadde noen ganger følelser av dårlig samvittighet fordi jeg var fri til å forlate fengselet. Overfor spesielt en av informantene kom jeg opp i et dilemma; Skulle jeg bare være forsker eller skulle jeg også gi en skulder å gråte på? Jeg hadde lyst til å gi ham en klem, men gjorde det ikke. Den dag i dag vet jeg ikke om jeg handlet riktig. Jeg vet heller ikke om han ville ha ønsket trøst. Prest og forsker Paul Leer-Salvesen beskriver i "Menneske og straff" (1991) hvordan rollen som sjelesørger

og intervjuer er forskjellige. I sjelesørgerens rolle ligger det å trøste, mens det ikke er slik for intervjueren. For intervjueren kan dette være vanskelig og Leer-Salvesen sier han var uforberedt på det:

”Det jeg ikke visste, var at referenten også gambler med sitt eget følelsesliv når han skal beskrive den store smerte uten å kunne trøste” (ibid.: 31).

Et dilemma som kan oppstå i en slik situasjon er at informanten begynner å se forskeren som en venn. I seg selv ser jeg ingenting galt i at en forsker starter et vennskap med sine informanter (se Høigård & Finstad 1986). Det må imidlertid være gjennomtenkt, et vennskap krever at begge parter gir noe. Videre krever det tid. En kan ikke kalle et totimers intervju for et vennskap. Det kunne være begynnelsen på et vennskap, men er det ikke det, må dette være klart for begge parter.

På bakgrunn av at denne ene informanten var så sorgtung som han var, måtte jeg også stille meg spørsmålet om jeg hadde presset ham på noen måte. Forskeren skal være svært påpasselig med hvor langt det er forsvarlig å gå i intervjusituasjonen (Fog 1995). Jeg mener jeg ikke var for nærgående i spørsmålene i seg selv. Imidlertid var tema som sådan nærgående for han. Han gråt fra første spørsmål. Jeg foreslo flere ganger å bryte men han avsto hver gang. Jeg sa jeg kunne komme tilbake senere, men han ønsket å gjennomføre intervjuet der og da. Jeg gjorde som han ønsket og gjennomførte intervjuet. Dette intervjuet fant sted når jeg hadde intervjuet halvparten av utvalget. Isolert sett gav intervjuet god grunn til å reise spørsmål ved om det var etisk forsvarlig av meg å gå inn i fengsel og intervjuer fanger om dette temaet. Og hadde dette intervjuet funnet sted som et av de første ville jeg nok hatt større betenkeligheter med å fortsette. Mange av intervjuene også før dette var preget av sårbarhet. Men det som gikk igjen etter at intervjuene var ferdig, var hvor fint det hadde vært å snakke om dette. Og flere poengterte også at de satt pris på at noen endelig ville skrive om deres situasjon. På bakgrunn av mine erfaringer med de tidligere intervjuene, og det faktum at denne ene informanten flere ganger gjentok at han ønsket å fortsette, fant jeg det forsvarlig å gå videre med intervjuene.

2. 4. 2 Forskerrollen og det kvalitative intervju

Når en går inn i en intervjusituasjon er det essensielt å være seg selv og sin rolle bevisst. Hva jeg forventer å få høre, og ikke minst hva som overrasker meg, må settes i sammenheng med min egen referanseramme. Hva skiller meg fra, og hva forener meg med, mine informanter? Hvordan virker dette inn på forsker-informant relasjonen under selve interaksjonen? Hvordan preger mine ”sosiale briller” (Ericsson 1991) den kontinuerlige tolkningsprosessen, fra valg av tema til det avsluttende analysearbeidet? (Hellevik 1991). Kan forståelse og kunnskap oppnås til tross for at forsker og informant (tilsynelatende) er svært ulike?

2. 4. 2. 1 Ulikt ståsted – forståelse?

Jeg er i utgangspunktet forskjellig fra mine informanter. Jeg er kvinne, de er alle menn. Jeg er fri, de er fanget. Jeg har ikke barn, de er fedre. Hadde jeg i det hele tatt forutsetninger for å kunne sette meg inn i informantenes livssituasjon med et slikt utgangspunkt?

Det forskeren ønsker gjennom kvalitative tilnæringsmåter er som sagt å *forstå*. Hvordan en forstår en annens verden fra dennes perspektiv avhenger av ens egen referanseramme. Forskeren er en del av samfunnet og posisjonerer seg ut fra sitt perspektiv (Ericsson 1991).

Kunne kjønnsdimensjonen være en sperre mellom meg og mine informanter i forhold til min forståelse? Det å være av forskjellig kjønn representerer i utgangspunktet en distanse. Dette fordi vi vurderer hverandre ut fra ”[...] en forestilling om hva som kjennetegner de respektive kjønn” (Widerberg 1995: 148). Om intervjusituasjonen er preget av distanse og mangel på samspill, er det imidlertid ikke nødvendigvis slik at dette er *på grunn av* kjønn. En distanse mellom forsker og informant kan være like tilstedeværende om man har til felles å være av samme kjønn. Forskeren kan ikke sette

seg inn i alle aspekter ved informantens situasjon om man er av samme kjønn. Det sentrale er om forskeren på tross av ulikhetene klarer å sette seg inn i en gitt situasjon. Videre er forskerens evne til å kommunisere og skape tillit i forholdet mellom seg selv og informanten en forutsetning for å oppnå forståelse.

På samme måte som forskeren stiller med visse forventninger til sine informanter og det de har å si, knytter informantene forestillinger til forskeren. Ut fra disse kan informanten ha en antakelse om hva forskeren *forventer* å høre, og det viktigste kan bli å forsøke å innfri disse. Kan det at jeg er kvinne, og gjennom det potensiell mor, ha farget de svarene jeg fikk av fedrene? Med et par unntak spurte ingen om jeg hadde barn. Jeg vet ikke om de reflekterte over spørsmålet i det hele tatt, og om de så gjorde, antok at jeg var mor eller ikke. Kanskje har informantene mine svart meg annerledes enn de ville ha svart en mannlig forsker. Det er ikke dermed sagt at de ikke har fortalt meg sannheten. Enhver historie har flere sider, jeg har kanskje fått innblikk i andre sider av historien enn det en annen forsker ville ha fått. Fordi jeg og mine informanter ikke er av samme kjønn, kan de ha følt det påkrevet virkelig å få meg til å forstå, og dermed latt meg ta del i mer enn de ville overfor en mannlig forsker. Gjennom det å være av samme kjønn kan en ta for gitt at en har noe felles "bare" fordi man er av samme kjønn. Når forsker og informant har ulikt kjønn, må informanten sette ord på ting han ellers kunne tro var underforstått om forskeren var av samme kjønn (Prieur 1990). På denne måten kan det å være av forskjellig kjønn også representere en nærhet. Og det kan hende jeg på denne bakgrunn har fått vite noe mer eller noe annet enn en mannlig forsker ville fått vite.

2. 4. 3 Empati, sympati og antipati

I intervjesituasjonen innehar begge parter roller⁷: forskerrollen og informantrollen. Disse rollene kan imidlertid ikke skilles ut som en egen del, uavhengig og upåvirket av personen som helhet. I tillegg til at to roller møtes under et intervju møter et menneske også et annet menneske. Denne menneskelige interaksjonen preger intervjuet som helhet. Verken forsker eller informant vil kunne være upåvirket av hvordan den andre fremtrer.

Det ble nok fort klart for informantene at jeg var velvillig innstilt og medfølende i forhold til deres situasjon. Sympati stilte jeg med allerede før intervjuene hadde begynt, og jeg opplevde det heller ikke som vanskelig å forsøke å leve meg inn i fedrenes livssituasjon. Dette har nok vært viktig i forhold til at velvilligheten og åpenheten fra informantene var så stor som den var. På denne måten er en åpen sympati en fordel fordi jeg nok fikk vite mer enn om jeg hadde inntatt en mer avventende holdning. Sympati er imidlertid ikke uten ”bivirkninger”; fordi stemningen i intervjesituasjonen er preget av en god kontakt kan informantene bli ”fristet” til å si mer enn de i utgangspunktet ønsket å gjøre. Ting som der og da virker greit men som senere kanskje kan bidra til å skape kvaler. Ved et par tilfeller ble mine informanter svært fortrolige og jeg følte de var ”grepet av stemningen”. Jeg fortalte da at det de nå var inne på ikke var nødvendig for meg å vite, og at de måtte være sikre på at de ønsket at jeg skulle ha kunnskap om dette. Kanskje var dette feil av meg, men jeg er ikke terapeut. Jeg kunne ikke følge opp, jeg skulle være der i et par timer for så å gå. I begge tilfellene fortsatte fortroligheten i en noe mer moderert utgave.

Jeg hadde ikke følelser av antipati overfor noen av mine informanter. Like fullt følte jeg at kontakten ikke var like god med alle, selv om den ikke var dårlig med noen. Et par av informantene virket imidlertid noe fiendtlig innstilt i utgangspunktet, og det må

man vise forståelse for. Her kommer jeg, kanskje for dem tilsynelatende uten en bekymring i denne verden, og skal liksom forstå hvordan de har det. De hadde kanskje forestilt seg en mer ”terapeutisk” samtale? Som tidligere nevnt virket informantene positivt overrasket over at det var unødvendig for meg å vite hva de satt inne for. Jeg fikk inntrykk av at det forundret dem at jeg ikke hadde noe ønske om, eller behov for, å vite. En av informantene prøvde på en måte å ”teste” meg. Kanskje for å se om jeg kunne la meg sjokkere. Han reiste seg opp av stolen han satt i og kom bort til meg. Han lente seg over meg, tett opp i ansiktet og sa: ”Jeg sitter for drap altså”. Mitt svar til dette var ”Ja vel”. Han virket forundret over min reaksjon. Jeg vet ikke hvorfor han opptrådte som han gjorde og heller ikke hva slags reaksjon han hadde forventet seg. Kanskje ville han forsikre seg om at det virkelig ikke var viktig for meg å vite hva han satt fengselet for. Kanskje var det viktig for ham å kunne plassere meg.

Til tross for at empati står sentralt i den kvalitative forskning kan det ikke legges skjul på at dette noen ganger kan være en spesielt stor utfordring. Nettopp fordi forskeren ikke kan skille ut forskerrollen som en særegen del, kan hun oppleve at kjemien med informanten over hodet ikke stemmer. Slike ”forbudte følelser” er sjelden eller aldri tema i metodekapitler, til tross for at dette nok for mange er noe som en eller annen gang vil representere et dilemma. Jeg har ingen løsning på hvordan man takler en slik situasjon, men jeg tror det er viktig å være seg bevisst slike følelser. Er man det ikke, kan det være en fare at forskeren for eksempel tolker handlingers mening ut fra sin oppfatning av informanten som person, og gjennom det søker forklaring fremfor forståelse.

⁷ Rollebegrepet er sentralt i sosiologien. “*Generelt angir begrepet de forventninger, normer og regler som er forbundet med en sosial posisjon eller oppgave*” (Sosiologisk leksikon 1997: 267). Jeg kommer tilbake til rollebegrepet i neste kapittel.

2. 5 Analysen

Det har vært viktig for meg gjennom utarbeidelsen av denne hovedfagsavhandlingen at fedrene skulle bli hørt. Dette kan best gjøres ved å bruke deres stemme. Fedrenes uttalelser i sitatform står derfor sentralt⁸. Noen av sitatene fremsto i utgangspunktet svært muntlig. Jeg har redigert noen av disse til skriftlig språk uten at kjernen av den grunn er forsvunnet. Grunnen til denne redigeringen ligger i at muntlig språk satt inn i en skriftlig fremstilling kan fremstå som banalt og overfladisk (Repstad 1993). Generelt sett vil jeg beskrive mine informanter som reflekterte, og jeg mener jeg ville satt noen av dem i et ufortjent dårlig lys om jeg refererte ordrett.

Som tidligere drøftet er min egen referanseramme medvirkende for hvordan jeg forstår mine informanter. Denne preger hele forskningsprosessen og dermed også det avsluttende analysearbeidet. Jeg er derfor ikke objektiv på den måten positivistiske idealer forstår objektivitet, nemlig gjennom blant annet distanse til informantene og verdifrihet fra forskerens side (Se blant annet Sosiologisk leksikon, Holter & Kalleberg 1996, Høigård & Finstad 1986, Holme & Krohn Solvang 1996). Jeg forsøker imidlertid å være nøytral og bevisst på hvordan min forforståelse kan virke inn på forskningsprosessen. Under intervjuene og gjennom arbeidet med intervjumaterialet har jeg funnet at enkelte ting har overrasket meg. Dette fordi jeg, bevisst eller ubevisst, på forhånd hadde gjort meg opp en mening om hvordan ting forholdt seg. Jeg forsøker i oppgaven å klargjøre slike tilfeller for å gi innblikk i hvordan slik forutinntatthet innvirker på forskningsprosessen (Sollund 1998).

⁸ I motsetning til øvrige sitater har jeg valgt å plassere fedrenes uttalelser i innrykk.

2. 6 Fedrenes status på intervju tidspunktet⁹.

Arne er 20 år. Han soner en dom på 1 år og har 2 måneder igjen å sone. Han har en sønn på 16 måneder. Han og barnets mor bodde sammen før fengslingen, og fordi Arne var arbeidsledig var han hjemmeværende far før arrestasjonen. Sønnen bor alene sammen med sin mor mens Arne soner. Arne har vært fengslet tidligere.

Egil er 39 år. Han soner en dom på nesten 9 år og har igjen 15 måneder av straffen. Han er far til to; en sønn på 18 og en datter på 10. Egil bodde ikke sammen med mor og barn før fengslingen, og hadde samvær med ungene en dag uka og hver andre helg. Barna bor fortsatt hos mor. Dette er Egils første gang i fengsel.

Gunnar er 27 år. Han soner en dom på 10 måneder og har en sønn på 9 måneder. Fødsel og fengsling fant sted omtrent samtidig. Gunnar hadde da ventet lenge på å få starte soningen, og fikk avslag på søknad om utsettelse fordi han ble far. Han har 1 ½ mnd igjen å sone. Han bodde ikke sammen med mor og barn før fengslingen. Sønnen bor med mor. Gunnar har tidligere betingede dommer bak seg, men dette er første gang han er fengslet.

Nils er 36 år og soner en dom på 16 måneder. Han har 5 måneder igjen. Han har en datter på 10 og en sønn på 9 og har delt omsorg for barna med sin ekskone. Samværavtalen gikk ut på en dag i uka og hver andre helg. Det faktiske samvær overskred ifølge Nils dette i stor grad. Barna bor hos mor. Dette er første gang Nils er fengslet.

⁹ Jeg har gitt fedrene navn. Disse er vilkårlig valgt.

Lars er 30 år og soner en dom på 9 måneder. Løslatelsen finner sted om 14 dager. Han har en datter på seks år, som han på grunn av rusproblemer nærmest ikke hadde noen kontakt med før fengslingen. Lars har begrenset kontakt med barnets mor. Datteren bor hos sin mor. For Lars er dette første gang i fengsel, men han har tidligere betingede dommer.

Frode er 42 år. Han har sittet i varetekt i et drøyt år. Han har en datter på 4 år og er gift. Frode har vært fengslet tidligere, men dette er eneste fengsling etter at datteren ble født.

Roar er 31 år og har sittet 6 måneder i varetekt. Han har en datter på 11 måneder. Han er kjæreste med datterens mor, men de bor ikke sammen. I den korte perioden mellom datterens fødsel og hans fengsling var han daglig sammen med datteren. Da som regel i leiligheten til kjæresten hvor datteren bor. Roar har vært fengslet tidligere.

Einar er 39 år og fembarnsfar. Han har sittet 9 måneder i varetekt. Den eldste datteren på 20 har han aldri bodd sammen med, men han har god kontakt med henne. De øvrige barna har han med sin nåværende kone. To døtre på 4 og 8 år og to sønner på 10 og 12. Før fengslingen var han hjemmeværende far på grunn av arbeidsledighet. Einar har vært fengslet tidligere, for 20 år siden.

Thomas er 38 år og har sittet 12 uker i varetekt. Han har to døtre på henholdsvis 7 og 9 år. Han er gift og var i lange perioder hjemmeværende far på grunn av periodevis arbeidsledighet. Dette er første gang Thomas er fengslet.

Alex har sittet 8 måneder i varetekt. Han har en datter på 6 år. Alex' kone og datter bor i et annet land. Han hadde en jobb som innebar perioder vekk fra hjemmet. Datteren er derfor vant med at far i perioder ikke er daglig tilstede. I dette ligger også at Alex er vant til perioder uten daglig samvær med datteren. Han har aldri tidligere vært fengslet.

Vidar er 40 år og soner en dom på 20 måneder. Han er ferdig med tre av disse. Han har en sønn på 14 år og er samboer. Samboeren til Vidar er ikke sønnens mor, og Vidar har i liten grad bodd med sønnen. Han har vært fengslet flere ganger og kaller seg “omreisende i fengsel”.

John er 40 år og har sittet 4 måneder i varetekt. Han har en sønn på 14 måneder som han var hjemme med før fengslingen. Han var hjemme fordi han oppholdt seg ulovlig i Norge. Han risikerer derfor å bli utvist ved løslatelsen. Sønnen bor med sin mor, Johns samboer. Han har vært fengslet tidligere.

Carl er 49 år og har aleneomsorg for sine tre barn. En datter på 16 og to sønner på henholdsvis 17 og 18 år. Han har sittet 20 måneder i varetekt. Barna bor nå alene. Den eldste sønnen ble fritatt fra militæret for å kunne bo hjemme med sine yngre søsken. Barnas mor bor i et annet land etter skilsmissen fra Carl for 14 år siden. Carl har ikke tidligere vært fengslet.

Petter er løslatt etter en dom på 5 år. Han var 41 år da fengslingen fant sted og han har tre barn. Datteren var på fengslingstidspunktet 10 år og sønnene henholdsvis 11 og 15 år. Han hadde tett kontakt med alle barna, men bare eldstemann bodde med Petter. De to yngste bodde med sin mor, Petters ekskone. Barnevernet overtok en del av omsorgsrollen for eldstemann da Petter ble fengslet. Eldstemann ønsket ikke å bo hos mor, men omsorgen ble delt mellom mor, Petter og barnevernet ved fengslingen¹⁰. Dette var første gang Petter har vært fengslet.

¹⁰ Det er et spørsmål om Petter kunne fungere som en reell omsorgsperson i fengsel. Jeg skal ikke komme nærmere inn på dette her, da dette spørsmålet er i tråd med hovedfagsavhandlingens problemstilling og dermed vil bli tatt opp senere.

KAPITTEL 3: FAR – BARN RELASJONEN ¹¹

3. 0 Innledning

Jeg skal i herværende og neste kapittel drøfte to av rollene mennene i utvalget mitt innehar; farsrollen og fangerollen. I dette første kapittelet skal jeg se på generelle og historiske sider både ved farsrollen og ved forholdet mellom far og barn. Viktig i forhold til spørsmål om det er mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet, er hvordan fedrene i utvalget så sin farsrolle *før* fengslingen. Dette er tema i siste del av dette kapittelet kalt ”far-barn relasjonen”.

Før jeg her går videre skal jeg kort si noe generelt om roller. Redegjørelsen for rollebegrepet vil imidlertid bli knyttet opp mot farsrollen og fangerollen. Jeg kommer i denne avhandlingen til å bruke rollebegrepet i flere forbindelser, og da først og fremst gjennom fokus på nettopp farsrollen og fangerollen. I siste del av denne avhandlingen vil imidlertid også kjønnsroller stå sentralt.

3. 1 Rolle

Alle mennesker innehar et mangfold av roller (Østerberg 1994). Avhengig av hvor, og med hvem, vi befinner oss, er ulike roller fremtredende (Christie 1982 [a]). Er man på universitetet kan det eksempelvis være studentrollen eller forskerrollen som er den mest fremtredende. Når man er hjemme kan det være foreldrerollen, kjæresterollen eller vennerollen som står i fokus. Rollene byttes om uten at vi nødvendigvis reflekterer over det.

¹¹ Med relasjon mener jeg her forholdet mellom far og barn.

Informantene mine innehar en fangerolle i tillegg til farsrollen. Som andre mennesker innehar selvfølgelig også fedrene et bredt spekter av roller, men jeg skal i utgangspunktet fokusere på kun to av rollene. Nemlig fangerollen og farsrollen. Det er da også disse to rollene som har vært sentrale i intervjuene.

Goffman trekker i boken "Vårt rollespill til daglig" (1992) linjer til teaterscenen for å illustrere hvordan vi håndterer våre ulike roller. Det fremkommer her at man kan tilpasse seg, og fremstille seg, på samme måte som en skuespiller går inn i en rolle. Det vil si at man kan oppføre seg slik man tror det er forventet av andre, og i samsvar med rollene de øvrige deltakerne i interaksjonen spiller. Dette kan være så vel bevisst som ubevisst (ibid). Disse rollene innehar man, eller påtar man seg, i utgangspunktet frivillig og ser dem gjerne som naturlige deler av en selv. Andre ganger kan imidlertid en rolle overfokuseres på bekostning av andre roller. En rolle man ikke selv er fortrolig med. Et eksempel på dette kan være fangerollen.

Med manglende fortrolighet i forhold til en rolle tenker jeg at en ikke definerer seg selv i tråd med den rollen en er påført. Nå kan det imidlertid også være nærliggende å tenke seg at fangerollen kan være nettopp den rollen mennesker i fengsel er fortrolig med. Og da som et resultat av institusjonalisering og prisonisering (Se om dette i blant annet Goffman 1967, Sykes 1974 og Cooke m.fl 1990). Jeg kommer tilbake til dette senere i avhandlingen, men kort fortalt handler institusjonalisering og prisonisering om hvordan en som fange kan bli preget av det å sitte fengslet. Og om hvordan det kan ligge en form for selvbeskyttelse i å oppta den rollen en er forventet å fylle. Gjennom dette kan en gjøre fangerollen til sin egen ved å identifisere seg selv i tråd med denne¹². [Stigmatisering vil også kunne ha betydning i en slik prosess og jeg drøfter stigma i neste kapittel]. At fangen på en slik måte kan gjøre fangerollen til sin egen betyr imidlertid ikke at han frivillig er blitt fortrolig med den. Når fortroligheten kommer som et resultat av prisonisering, kommer den som et resultat av tvang. På den bakgrunn må det kunne hevdes at en fangerolle ikke "absorberes" frivillig. I tråd med

en slik tankegang vil det være vanskelig å se det som mulig fullt ut å definere seg selv i tråd med en fangerolle.

Fedrene i utvalget sier nettopp at de ikke identifiserer seg med fangerollen, men tvert imot med farsrollen. Einars følgende utsagn kan være beskrivende for utvalget som helhet:

”Hvordan skal jeg forklare det...altså jeg er jo far. Akkurat nå er jeg fange også, men det er jo liksom ikke meg. Det er far jeg er...Jeg er for tiden i en fangetilværelse, men jeg er jo ikke fange på en måte, men så er jeg jo det allikevel. Huff, dette var vanskelig å forklare!”

Til tross for at Einar syntes dette var vanskelig å forklare, ser jeg det ikke som vanskelig å forstå hva han mener. Som jeg vil vise i denne hovedfagsavhandlingen er fedrene på mange måter preget av det å sitte i fengsel. Hvordan de blir preget kan imidlertid manifestere seg på ulike måter. Men, til tross for dette er det for fedrene nettopp farsrollen som fremstår som sentral og viktig. Og det er dermed den de orienterer seg etter. Einars uttalelse beskriver også, i tråd med hovedfagsavhandlingens tittel, hvordan det ligger en form for selvmotsigelse innbakt i det å være far og fange.

Fedrene i mitt utvalg ser seg selv altså først og fremst som fedre. De innehar en farsrolle. Men de sitter i fengsel. Som jeg skal vise i neste kapittel er det knyttet visse kjennetegn til mennesker i fengsel. Det må i tråd med dette stilles spørsmålstegn ved om kjennetegn ved foreldrerollen kan sies å være sammenfallende med disse kjennetegnene. Og hvordan dette eventuelt kan tenkes å prege fedrene.

¹² I kapittel 6 kommer jeg tilbake til hvordan en også kan innrette seg i ulike roller avhengig av den situasjon man er i, og der eksemplifisert med varetektssituasjonen.

En form for ”ytre trykk” i forhold til forventninger knyttet til mennesker i fengsel kan lede til at den rollen den enkelte far selv definerer som en slags primærrolle, blir skjøvet i bakgrunnen. Som jeg skal vise må de kjennetegnene som tillegges far kunne sies å stå i motstrid til de som tillegges ”den kriminelle”. Når en person på denne måten innehar ulike roller og de tilhørende sett med normer står i motsetning til hverandre, har vi det som kalles rollekonflikt (Aubert 1981). På denne måten kan en si at fedrene er påført en rollekonflikt. Som far i fengsel innehar du din farsrolle. Men som jeg skal vise i neste kapittel, vil denne rollen være preget av bildet av ”den kriminelle”. Først skal jeg imidlertid gå inn på hva som kan ligge i farsrollen og forholdet mellom far og barn.

3. 2 Far og barn

3. 2. 1 Familien og en endret far ¹³

Et bilde som oppstår når man tenker på far og barn, er *familie*. Men hva er en familie? ”I likhet med en rekke andre (tilsynelatende) kjente fenomener er familien et usedvanlig gjenstridig objekt for definisjoner” (Sørhaug 1991:6). Hva som ligger i familietermen varierer gjerne med øynene som ser, og vil derfor bli tillagt ulike meninger (Cheal 1999:61). Familie er imidlertid noe man nærmest instinktivt (tror man) vet hva er, eller man vet i alle fall hva en familie burde eller ikke burde være (ibid.). ”I dagligliv og dagligtale er det ”opplagt” hva familiene er: barn pluss foreldre pluss slektninger, samt noen ”avvikende” familietyper” (Brinkmann 1978:3). Familie er allikevel noe mer enn hvordan man lever sammen, ”...den er en del av våre ideer om hva som er betydningsfullt: om hvordan mennesker bør leve” (Frønes og Hompeland 1994:13). Om det faktisk er mulig å fungere som far i fengsel, er et spørsmål også om far innenfor fengselssystemet ses som nettopp betydningsfull.

¹³ Jeg kommer ikke til å drøfte mansrollen som sådan. Jeg kommer heller ikke til å drøfte kjønnsbegrepet her.

Jeg skal i det følgende rette et kort historisk blikk mot farsrollen. Jeg skal vise at farsrollen er endret, og nettopp dette er et poeng i forhold til hvordan fengselssystemet kan tenkes å vurdere (viktigheten av) farsrollen.

Bildet av far og farsrollen har gjennomgått store endringer de siste tiår. Perioden fra 1930 til 1970 har blitt kalt "*the period of the absent father*" (Giddens 1997: 145). Under den andre verdenskrig var mange fedre fraværende fordi de tjenestegjorde i krigen. Etter krigen var det mannens oppgave å være "breadwinner" og sørge for sin familie. Far var på arbeid hele dagen og så sine barn om kvelden og i helgene (ibid.). Mor var husmor (Frønes og Hompeland 1994). Fra omtrent midt på 70-tallet ble denne til da dominerende familiemodellen, *husmormodellen*, endret som følge av krav om økt deltakelse av far i hjemmet (Linneberg 1997). Endringene farsrollen har gjennomgått henger således i stor grad sammen med at også kvinne- og morsrollen har endret seg. I takt med kvinners økte deltakelse i lønnsarbeid utenfor hjemmet, har far kommet mer på banen hjemme. I forlengelsen av dette kan en se at far bruker mer av sin fritid sammen med sine barn. Og fra å være en fjern forsørgerfigur har far gjennom større deltakelse i hjemmet fått et nærmere og mer omsorgspreget forhold til sine barn (Holtan 1985).

Og selv om de endringene som skjer fra år til år kan synes små, er endringene sett i et større tidsperspektiv ganske store (Oftung 1997). Til tross for en større deltakelse fra fedres side, er imidlertid småbarnsfedre en av de gruppene i Norden som jobber mest overtid. Ifølge Oftung (ibid.) har dette med økonomi å gjøre. Kvinner tjener i gjennomsnitt dårligere enn menn, og av hensyn til familieøkonomien er det lønnsomt at den som tjener best også jobber mest. En følge av dette er at kvinner tar en større andel av arbeidet i hjemmet enn menn gjør. Imidlertid er det slik at "*... father is not lying on the couch, he is at work*" (ibid.: 3). Og selv om både mor og far er dobbeltarbeidende er det småbarnsfedrene som har flest arbeidstimer per uke når man legger sammen lønnet og ulønnet arbeid (Ellingsæter i Frønes og Hompeland 1994: 96).

Sett ut fra det perspektivet at småbarnsfedre faktisk ikke er så mye hjemme, er farsrollen tilsynelatende ikke så annerledes nå enn den var før midten av 70-tallet. Det å prioritere omsorg for barn er i imidlertid i økende grad blitt viktigere for far, og i tråd med dette ser far seg selv som en viktig omsorgsperson for sine barn. I dette ligger at bildet av mor som den viktigste omsorgspersonen ”...*har smuldret opp blant menn*” (Gullvåg Holter 1989: 126). For flertallet av fedrene i utvalget mitt stemmer ikke dette bildet overens med deres egen oppfatning av mors rolle som omsorgsperson. Som jeg vil komme tilbake til ser de tvert imot barnas mor som en viktig omsorgsperson. Og nå når fedrene er i fengsel er mor den helt klart viktigste omsorgspersonen for barna. Det er imidlertid ikke dermed sagt at mor blir mindre viktig når far løslates. Dermed er det ikke slik at det nødvendigvis er den ene eller den andre som er viktigst. I stedet er begge viktige. Men; gjennom fars fengsling er mor på mange områder den viktigste omsorgspersonen blant annet nettopp ved sin tilstedeværelse. Men det at mor fremstår som den viktigste omsorgspersonen når far er fengslet kan også gjøre det enda viktigere for ham å være den omsorgspersonen han kan være gitt de rammene han er plassert innenfor. Og dette er noe han ikke er alene om å påvirke. At farsrollen endres medfører i lys av hva jeg har vært inne på her ” *noe mer enn en omfordeling av arbeidsoppgaver i hjemmet [...] Båndene mellom far og barn er andre enn før. De kan ikke plutselig brytes*” (Linneberg 1997:12). For fedre i fengsel må det kunne sies at båndene til en viss grad brytes ved fengsling. Samtidig kan fengslingen, som jeg vil vise, også styrke båndene mellom far og barn. Som hovedregel må det imidlertid sies at båndene brytes ved fengsling. Hvorvidt de endelig brytes, eller eventuelt hvor brutte de blir, avhenger av hvor tette båndene mellom far og barn var før fengslingen. Sentralt i denne avhandlingen er imidlertid at ”graden” på et eventuelt brudd ikke avhenger av relasjonen mellom far og barn alene.

Som jeg vil vise, kan også hvordan samfunnet forøvrig ser farsrollen kunne virke inn på synet av den såkalt kriminelle far. I det å kalle noe for et *samfunnssyn* ligger en kraftig generalisering. Jeg mener ikke med det at det foreligger *en* gitt oppfatning av farsrollen. Tvert imot vil det i tråd med hvordan samfunnet forøvrig er preget av

mangfold heller ikke i forhold til farsrollen foreligge en allmenn oppfatning. Hvordan en ser far og farsrollen vil påvirkes av blant annet alder, tid, kultur og samfunnslag. Men generelt kan det nok sies at fedre, og kanskje særlig småbarnsfedre, er blitt mer synlige i gatebildet. Få rynker i dag på nesa eller smiler overbærende når far skifter bleier og triller barnevogn. Det er nærliggende å tro at en slik endring ikke kun er et resultat av generelle samfunnsendringer over tid, men at dette også påvirkes av hvordan det offentlige stiller krav til far gjennom ulike former for tilrettelegging for utøvelse av farsrollen. Pappapermisjonen medfører således ikke endringer kun for den enkelte far og familie. Den sier også noe om en mer generell samfunnsendring.

3. 2. 3 "Barn er ikke som før"

På samme måte som at mor- og farsrollen har endret seg har barnerollen gjennomgått endringer. Fra en tid hvor barn skulle ses men ikke høres, er det i dag naturlig at de så vel høres som ses. Forholdet mellom barn og foreldre har endret seg fra et mer ensidig forhold hvor foreldrene disiplinerte og stilte krav til sine barn, til at barn ses som en sosial gruppe med egne rettigheter og krav. Foreldrefunksjonen ligger i dag mer i å ta sine barn på alvor og være delaktig i alle aspekter ved barnets liv (Holtan 1985). Barnerollen må kunne sies å ha endret seg på en måte som gjør foreldrerollen mer krevende. I dette ligger at utviklingen av barnerollen også i stor grad påvirker relasjonen mellom far og barn

På bakgrunn av endringer jeg ovenfor har skissert, kan en tenke seg at forholdet mellom far og barn nærmest automatisk er tettere enn det tidligere har vært. Slik er det nødvendigvis ikke.

Før den industrielle revolusjonen var forholdet mellom far og barn svært tett. Det var imidlertid først og fremst snakk om forholdet mellom far og sønn (samt mor og datter), og forbindelsen som i sterk grad knyttet dem sammen var arbeidet. På denne tiden ble heller ikke barn sett som barn slik de blir det i dag. Heller var det snakk om å se dem

som små voksne (Gullvåg Holter 1989). Forståelsen av hva barn var ble sett i lys av barnets forpliktelse overfor far og eldre slektninger (Sørhaug 1991). Den franske sosialhistorikeren Philippe Aries har på denne bakgrunn hevdet at barndom er en vestlig, og nokså ny, oppfinnelse (Dahl 1992, Sørhaug 1991)¹⁴.

Barndomsbegrepet vokste nemlig frem i takt med at gamle samfunnsformer ble oppløst og erstattet blant annet gjennom profesjonalisering av yrkesroller (Dahl 1992). Arbeidsoppgaver som tidligere ble utført innenfor hjemmet ble tatt ut av familien og omgjort til lønnet arbeid (Engelstad 1991)¹⁵. På denne måten endret familiemodellen seg med den industrielle revolusjon. En grunn til dette kan ses i tråd med nettopp det at *”lønnsarbeidet og den industrialiserte produksjonsmåte skilte etter hvert familie og arbeid fra hverandre i forskjellige sosiale rom”* (Sørhaug 1991: 7). En kan dermed se det slik at båndene mellom foreldre og barn endret seg fra å være bundet til arbeid til å bli skilt fra arbeidet og bundet sammen av noe annet. I tråd med dette sluttet en å se barn som små voksne, og barnerollen har siden fortsatt i utvikling. Barnerollen i dag kan kjennetegnes på følgende måte; *”Vårt barnebilde kan beskrives gjennom begrepene behov, interesser og rettigheter”* (NOU 1995: 26 s. 105). Samværet mellom far og barn har følgelig endret seg i tråd med denne utviklingen. Samværet er således ikke lenger kjennetegnet av arbeid, men av omsorg og deltakelse. Nå er det ikke dermed sagt at forholdet mellom foreldre og barn før den industrielle revolusjon var preget av arbeid og gjennom det nærmest implisitt ikke preget av omsorg. Det er således ikke nødvendigvis et motsetningsforhold mellom arbeid og omsorg. Sosiolog Kari Wærness og sykepleier og magister i filosofi Kari Martinsen sier i boka *”Pleie uten omsorg?”* (1979) i tråd med dette derimot at utøvelse av arbeid og omsorg kan høre sammen og de eksemplifiserer med sykepleieyrket. Det å se omsorg og arbeid i sammenheng avhenger imidlertid av at omsorgsmottakeren er avhengig av omsorgsgiveren. Det er i denne situasjonen en kan kalle omsorg for arbeid (ibid.) I dette bildet hører også såkalt *omsorgsrasjonalitet* hjemme. Jeg kommer tilbake til dette i kapittel 7 hvor jeg ser på fengselsbetjenters omsorgsrolle.

¹⁴ På samme måte mener Christie at *ungdom* er det (Christie 1982 [a]: 93).

Denne sammenhengen mellom arbeid og omsorg beskriver imidlertid ikke forholdet mellom foreldre og barn i tiden før den industrielle revolusjon. For selv om barn også ville kunne være avhengige av sine foreldre, er det nærliggende å tro at arbeidet foreldre og barn sto sammen om var preget av likeverdighet i større grad enn underdanighet. I tråd med Martinsen og Wærness (ibid.) vil på denne måten arbeidsrelasjonen mellom foreldre og barn ikke kunne være preget av omsorg. Hvis en derimot ser omsorg i sammenheng med delaktighet, mener jeg det må være mulig å se dette arbeidsforholdet mellom foreldre og barn som også en type omsorgsforhold. Nettopp fordi arbeidet var den naturlige samværarena.

Jeg skal ikke gå nærmere inn på denne tanken her. Jeg skal imidlertid følge tråden i forbindelse med å se delaktighet som omsorg. Det vil jeg gjøre ved å la fedrene i utvalget fortelle om hvordan de så på sin rolle som far før fengslingen.

3. 3 Farsrollen før fengsling

Det er viktig i seg selv å få kunnskap om hvordan fedrene ser farsrollen. Men særlig viktig er det å ha kunnskap om dette for å kunne si noe om det er mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet. I tråd med dette vil den største delen av drøftelsen rundt fedrenes farsrolle dreie seg om forholdene under fengsling. Dette er tema i kapittel 8. Det fedrene her og nå skal si om farsrollen kan dermed sies å fungere som en form for innledning. Men ikke dermed sagt mindre viktig.

Fedrene i utvalget mitt hadde, som vist i forrige kapittel, forskjellige typer omsorgsroller for sine barn før fengslingen. For alenefedrene har omsorgen bestått i å fungere som så vel far som mor. "Helgefedrene" hadde en begrenset fysisk tilstedeværelse i barnas daglige liv men kontakten var allikevel nærmest daglig. Med det hadde de fortsatt utstrakt deltakelse i barnas liv. Omsorgen overfor barna er derfor

¹⁵ Jeg kommer tilbake til arbeidsbegrepet i kapittel 9.

ikke noe som skjer bare en dag i uka og hver annen helg. Fedrene som bodde sammen med mor og barn, var ifølge dem selv omsorgspersoner på lik linje med mor.

På følgende måte beskriver Einar hva han legger i det å være far:

“For meg betyr det å være far å gjøre ting med ungene, å være engasjert i alle de dagligdagse tingene”.

Som jeg skal vise i det følgende har fedrene ulike oppfatninger av hva som ligger i farsrollen. Det å være engasjert i barna på ulike måter kan imidlertid brukes som en fellesnevner for fedrene.

Foruten Lars som hadde rusproblemer før fengslingen og ikke var deltakende i datterens liv, har de øvrige fedrene vært aktive fedre før fengslingen. Med aktivitet mener jeg her deltakelse i ulike aspekter ved barnas liv både gjennom å *være* og å *gjøre*. Graden av aktivitet avhenger imidlertid av barnas alder og fars måte å være far på. Barnas alder vil også ha innvirkning på fars delaktighet. Med dette mener jeg at barns behov på spedbarnsstadiet er annerledes enn når barna er større.

Gunnar og Roar er begge førstegangsfedre til barn som er under 1 år. Ved at en stor del av tiden siden barna ble født har vært tilbragt i fengsel, har de ikke mye erfaring med farsrollen. Som jeg kommer tilbake til i kapittel 8, påvirker denne uerfarenheten med farsrollen også deres syn på hvordan farsrollen påvirkes av fengslingen. Men selv om disse fedrene ikke riktig har fått prøvet ut farsrollen har de ganske klare formeninger om hva farsrollen innebærer. Roar tenker slik om farsrollen:

”Jeg har et ærlig ønske om å dekke farsbehovet hennes...Og selvfølgelig også mitt eget behov for å være sammen med henne. Det betyr at jeg må styre unna en del ting sjøl, og det skal jeg gjøre mitt beste for å klare...Jeg tror at grensen for å falle utpå igjen blir lettere å holde seg innenfor etter at jeg fikk henne...det er utrolig viktig for meg å være far. Jeg skal lære henne så masse! Hun er jo en

nydelig liten jente, men hun skal ikke bare drive med jenteting, jeg har lyst til å lære henne å sparke fotball og skifte dekk på bilen og sånne ting. Ja, hvis hun har lyst selvfølgelig. Hvis hun bare vil drive med dokker og sminke og sånn er det også greit. Men det viktigste er kanskje at jeg skal vise henne at hun alltid kan komme til meg...uansett hva, så skal hun vite at hun har meg, og moren sin selvfølgelig. Jeg tror nok at det å skape en trygg tilværelse er det viktigste jeg kan gjøre for henne som far, og med alt det rare jeg har vært med på så er det faktisk en utfordring...”.

Gunnar har som Roar tenkt på farsrollen. I motsetning til Roar som fikk 5 måneder med datteren sin før fengslingen, ble sønnen til Gunnar født omtrent samtidig med at Gunnar måtte starte soningen. Han har gjort deg disse tankene om farsrollen:

”Jeg kjenner jo egentlig ikke sønnen min så godt på en måte...så lenge som jeg har vært far har jeg også vært i fengsel. Men jeg føler et veldig behov for å beskytte ham på et vis...jeg føler veldig sterkt at han er min på en måte, altså: jeg føler meg skikkelig som en pappa. Så jeg gleder meg til å slippe ut herfra og virkelig være far, da skal jeg være sammen med han hele tiden. Han er jo liten enda, så det jo ikke så mye å finne på kanskje...men det er jo det å trille tur, leike og sånn. Bli kjent med hverandre rett og slett, det er nok det viktigste. Og da er det kanskje ikke så nøye hva man gjør, bare man er sammen”.

De øvrige fedrene i utvalget har barn fra alderen 14 måneder og oppover. Vidar forteller at han og sønnen deler en hobby som de utøver sammen når Vidar ikke sitter fengslet. De kjører racerbil. Vidar forteller:

”Vi driver motorsport begge to, eller racerbil da. Når jeg er ute er vi sammen hele tida, vi trener og drar på stevner og sånn. Jeg sitter egentlig støtt i fengsel, jeg... Jeg er hard narkoman. Så du kan vel ikke akkurat kalle meg en vanlig far. Men, gutten min og jeg snakker med hverandre om alt og vi er sammen hele tida når jeg er ute. Det er den faren jeg er...”

Gunnar, Roar og Vidar har det til felles at de har tilbragt forholdsvis lite tid med barna sine utenfor murene. Gunnar og Roar fordi barna er små. Vidar fordi han har tilbragt til sammen 10 av sønnens 14 årige liv i fengsel. Skal en sammenfatte hva disse tre fedrene ser som det mest sentrale for dem som fedre, så er det å være *sammen* med barna sine. I hvilke former en er sammen og hva en gjør når en er sammen synes underordnet det faktum at en tilbringer tid med hverandre. De øvrige fedrene vil også påpeke viktigheten av å være sammen med barna sine. Men det er Gunnar, Vidar og Roar som i sterkeste grad vektlegger dette. Noe av det disse tre fedrene har til felles er nettopp det at de har vært lite sammen med barna sine. Og de har vært mindre sammen med barna sine enn hva de øvrige fedrene har vært før de ble fengslet. Kombinasjonen av det at disse tre fedrene har vært lite sammen med barna sine tidligere og den berøvelsen av samvær fengslingen medfører, tror jeg veier tungt i forhold til at det er selve samværet som står så sentralt. Flertallet av de øvrige fedrene savner også å være sammen med barna sine, men de har i hovedsak mer konkrete savn som er relatert til for eksempel det å *gjøre* noe. Dette kan ses i sammenheng med at disse fedrene har et forhold til sine barn som er preget av en jevnere form for kontakt. I det at kontakten er jevn, ligger implisitt at kontakten i større grad vil være preget av dagligdagse gjøremål.

Nils sier det slik:

”Ja, det er jo sånne ting som å gjøre lekser da...og det er jo ikke alltid like spennende for verken meg eller dem, men det må jo gjøres. Men, nå når jeg ikke kan hjelpe dem med leksene på samme måten så savner jeg det og...det er i grunnen rart hvordan man savner ting man knapt la merke til tidligere. Å hjelpe til med leksene var jo bare noe jeg gjorde liksom”.

Og Einar slik:

”Jeg synes det å være far i stor grad handler om å være der for ungene, hjelpe hvis det er noe. Lære dem hva som er lurt og hva som ikke er så lurt...I tillegg til sånne ting som å lage mat eller trøste når ungen din har hatt mareritt. Det er liksom en blanding av stort og smått kan du si”.

Når Einar her snakker om å lære bort hva som er lurt og ikke lurt, snakker han om barneoppdragelse. Et særlig dilemma en kan tenke seg når det gjelder barneoppdragelse og fedre i fengsel, er hvordan de kan rettferdiggjøre å lære bort forskjeller mellom rett og galt. Jeg har snakket med fedrene om dette, og de deler sine tanker om dette når de i kapittel 8 forteller om farsrollen i fengsel

Carl er eneforsørger for sine 3 barn. Han forteller at det gjør ham til både mor og far og at han dermed er involvert i praktisk talt alle sider ved sine barns liv:

”Jeg har jo vært alene med dem fra de var små – det foreldre gjør, det gjør jeg...og det er jo en salig blanding av alt mulig fra middagslaging til klesvask og kjøring hit og dit. Ja, også er jeg fotballtrener i den klubben ungene spiller i...den biten savner jeg skikkelig mye. Det å lære ungene noe om det de er skikkelig opptatt av. Det er liksom litt annerledes nå når de er eldre, det er andre ting å passe på enn om de har pusset tenna for å si det sånn”.

Jeg har sett på hva noen av fedrene sier om farsrollen. Det øvrige utvalg vil i stor grad bifalle det som her er sagt. Disse ulike uttalelsene kan således være samlende for utvalget som helhet. Uavhengig av eventuelle forskjeller fedrene imellom, sier deres syn på farsrollen noe om hvordan de fylte den før fengslingen. I kapittel 8 kommer jeg som sagt tilbake til farsrollen, og interessant der vil også være hvordan farsrollen kan (eller ikke kan) fylles i fengsel opp mot hvordan fedrene fylte den før fengslingen. Jeg vil der også se på om synet på farsrollen har endret seg som følge av fengslingen.

Implisitt i hvilke endringer som eventuelt finner sted ved fengsling ligger kanskje også et endret syn på farsrollen som sådan.

Men foreløpig skal jeg la farsrollen hvile og gå videre til en annen rolle fedrene i utvalget innehar. Nemlig rollen som såkalt kriminell. Hva som ligger i denne rollen skal jeg drøfte i neste kapittel.

KAPITTEL 4: BILDER AV ”DEN KRIMINELLE”

4. 0 Innledning

Flertallet av fedrenes barn vet ikke at far sitter i fengsel. Noen vet det ikke fordi de er spedbarn og dermed for små til å forstå. Andre vet det ikke fordi far eller gjenværende omsorgsperson har valgt ikke å fortelle. Grunnene til ikke å fortelle går på beskyttelse av seg selv og sitt bilde som barnas far, samt beskyttelse av barna i forhold til venner, skole og omverden. Hvorfor ses en slik beskyttelse som nødvendig?

Jeg tror mye av svaret bunner i det tradisjonelle bildet av den såkalt kriminelle, og hvordan dette bildet i utgangspunktet ikke samsvarer med bildet av dagens far. Med andre ord ønsker man å beskytte og bevare sitt farsbilde. Videre må dette behovet for å beskytte sine nærmeste kunne ses i lys av den stigmatisering av barna som kan skje om det blir kjent at far er fengslet.

Jeg har tidligere redegjort for dagens farsrolle. Jeg skal her drøfte bildet av ”den kriminelle”, og jeg vil knytte dette til hva fedrenes barn vet eller ikke vet om fars fengsling. Sentralt i denne sammenheng er hvordan bildet av far og bildet av ”den kriminelle” samsvarer.

4. 1 ”Den kriminelle”

Hvem er den såkalt kriminelle? Det er lett å tenke seg at man uten videre kan vite hvem som er ”kriminell”. Eller at man ut fra visse karakteristika kan vite hvordan en ”avviker” eller en ”kriminell” *er* (Hauge 1997). Kanskje kan man til og med se den kriminelle for seg? I realiteten kan man imidlertid ikke uten videre si at noen er

kriminell (Giddens 1997). Allikevel lever stereotypiske¹⁶ bilder av ”den kriminelle” i beste velgående. I et slikt stereotypisk bilde av en kriminell mener jeg det ikke skilles mellom person og handling. ”Definisjonen” av en såkalt kriminell ligger i tråd med dette i at han *er* noe, ikke i at han har *gjort* noe. Nå har jeg allerede brukt ordet ”han” i forbindelse med ”den kriminelle”, og det faller sammen med en allmenn oppfatning: en kriminell er en *mann*. Denne oppfatningen støttes av at det blant registrerte lovbrøyttere er et klart mannlig flertall (Se bl. a Høigård 1997, Høigård & Snare 1993, Christie 1982 [a], St.meld. nr 27 1997-98).

Historisk sett har det foreligget tilsynelatende klare kjennetegn på ”den kriminelle”. Og ifølge Lombroso (1835–1909) hadde det såkalte forbrytermennesket fysiske kjennetegn som ikke ble delt av den øvrige befolkning. Blant kjennetegnene var biologiske karakteristika som store ører og for mange fingre (Hauge 1989). Disse egenskapene handlet om person og en kunne ut fra det komme med påstand om at ”han *er* en kriminell”.

En måte å se på kriminalitet i dag er å se definerte straffbare handlinger og mennesker som begår disse i sammenheng med ulike samfunnsstrukturer. I lys av et slikt perspektiv kommer forståelsen av kriminalitet som et resultat av at visse handlinger er gitt en slik definisjon. Sentralt i dette står forsøk på å forstå hvorfor noen handlinger er gitt nettopp en slik definisjon. Kan vi med bakgrunn i et slikt perspektiv si at noen *er* kriminell eller at kriminalitet er noe som *er* ?

Når en forsøker å forstå kriminalitet ut fra ulike samfunnsstrukturer, ser en at spørsmålet om hva som er kriminalitet tolkes ulikt i forskjellige samfunn. Kriminalitet må på den bakgrunn sies å være en del av samfunnet og de prosessene som foregår her. Kriminalitet kan derfor heller ikke løsrives fra samfunnet forøvrig (Christie 1982 [a]). Kriminalitet er tvert imot handlinger som er definert slik på bakgrunn av sosiale,

¹⁶ Stereotypisk tankegang kan defineres slik: “...*thinking in terms of fixed and inflexible categories*”. Giddens 1997: 213).

historiske og kulturelle aspekter (Høigård 1997, Christie 1993, Becker 1963). Kriminelle handlinger, eller avvik, er således samfunnsskapt. Slik jeg ser det, betyr ikke dette at kriminalitet ikke finnes. Det betyr at de definerte handlingene finnes. Og det betyr videre at det ikke nødvendigvis er noe som universelt sett kan sies å være kriminelt. Dette vil det imidlertid kunne være innvendinger mot. For eksempel vil det kunne være en allmenn oppfatning at drap alltid vil karakteriseres som en kriminell handling, og at det derfor er noe nærmest iboende kriminelt over det. Ifølge Giddens (1997) er det imidlertid slik at selv ikke drap kan vurderes på denne måten. I en krigssituasjon vil eksempelvis det å ta livet av fienden kunne oppfattes som en heroisk handling (ibid.).

Til tross for at verken "kriminelle" eller "kriminalitet" på denne måten er noe som *er*, vil jeg hevde at det blant dagens samfunnsmedlemmer foreligger et nokså likt og stereotypisk bilde av hvem som er "kriminell". Jeg har uformelt spurt en del mennesker fra forskjellige miljøer om hva de forbinder med en såkalt kriminell. Svarene jeg fikk kan oppsummeres slik:

"Han er en tyv og en kjeltring. Han har ikke respekt for andre mennesker. Han er en slask. Han er en drittsekk".

Foruten det at "den kriminelle" her beskrives som en mann, er ikke disse karakteristika biologiske. De er imidlertid kjennetegn på person og kobles med det å "være". Når kriminalitet i så stor grad kobles til person, blir det vanskelig å se at kriminalitet er handlinger. Videre blir det vanskelig å forstå den "enkelte kriminelle" i en større sammenheng. Det mest komfortable blir å slå fast at han er annerledes enn oss. Spørsmål vedrørende kriminalitet ses nemlig gjerne svart-hvitt. De svarte straffes, mens vi andre er hvite (Christie 1982 [a]). I virkeligheten er det ikke snakk om et svart-hvitt bilde. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom at allmennhetens oppfattelse av hva som er kriminelt ikke alltid samsvarer med hva som ifølge loven er straffbart. På samme tid klassifiseres gjerne de såkalt kriminelle som noe "annerledes". Det å kjøre litt for fort eller ta med seg en ekstra flaske rødvin fra utlandet vil mange ta

lett på og vil absolutt ikke se seg selv som kriminell som følge av en slik handling. Hva som er kriminelt snakker man i utgangspunktet om når det gjelder handlinger som ses som ”alvorlige”. Bedømmelsen av hva som anses å være alvorlig vil kunne ses i lys av skillet mellom ”oss” og ”dem” (Aubert 1993, Durkheim i Østerberg 1983). Gjennom et slikt skille skapes også et skille mellom ”allemannskriminalitet” (som da ikke tolkes som kriminalitet) og ”alvorlig kriminalitet”. Og gjennom samfunnsmedlemmenes felles motstand mot de såkalte forbrytere styrkes ikke bare båndene samfunnsmedlemmene i mellom, men avstanden til ”de andre” økes (betryggende). I forlengningen av dette bidrar straffemetodene til å opprettholde forbryteren som forbrytersk (Reiwald i Aubert 1993). Å straffe ”de andre” virker oppbyggende og integrerende på de øvrige samfunnsmedlemmene (Durkheim i Østerberg 1983). Gjennom dette klassifiseres ”den kriminelle” som noe helt annerledes enn ”oss andre”. På denne måten brukes bildet av den kriminelle til å ”skabe orden i vores tilværelse” (Balvig 1996:14).

Også i offentlige utredninger omtales ”den kriminelle” uten at begrepet er avklart. I NOU 1997 :15 om etterforskningsmetoder brukes begrepet uten noen form for forklaring eller avklaring. I tillegg fremstår ”de kriminelle” her som en homogen gruppe. Et eksempel på denne åpenlyse klassifiseringen er et avsnitt kalt *De kriminelles metoder*. Her beskrives hvordan de kriminelles handlingsmønster påvirkes av ny teknologi, og hvordan det ligger store utfordringer i det å ligge foran de kriminelle i utviklingen. Dette beskrives som vanskelig fordi:

”...utvikling av nye metoder og lovgivning nødvendigvis er tidkrevende i et samfunn hvor rettssikkerhet og trygghet for borgerne står i fokus. De kriminelle har ikke slike hensyn å ta” (ibid.: 25).

”De kriminelle” omtales altså som en homogen gruppe. Videre fremkommer det implisitt at denne gruppen ikke tar hensyn på samme måte som oss andre. En slik type omtale av forskjellige mennesker ville ikke overrasket om de sto på trykk i

tabloidpressen¹⁷. Annerledes stiller dette seg når offentlige utredninger omtaler såkalt kriminelle mennesker i en slik form. Nettopp fordi ”disse kriminelle” omtales som en slags enhet hvor alle handler og tenker likt. Mangelen på refleksjon kommer imidlertid særlig sterkt frem gjennom antakelsen om hvilke *hensyn* disse menneskene ikke ivaretar. Bakgrunnen for at en gruppe mennesker betraktes på denne måten, kan ha blant annet med hva slags kjennetegn en forbinder med de definert kriminelle. Disse kan være mange, men at han også kan være far er ikke et av de kjennetegnene som forbindes med ”den kriminelle”. Det å bruke far og fange i den samme kontekst rimer derfor i utgangspunktet ikke. Hvorfor bildene av den kriminelle er som de er, kan ha med stigma å gjøre og er tema for neste del av kapittelet.

4. 2 Stigma¹⁸

4. 2. 1 Hva er stigma og stemping¹⁹?

Betegnelsen *stigma* ble i Hellas opprinnelig brukt om merker eller kjennetegn som ble skåret eller brent inn i huden på (grupper av) mennesker for å synliggjøre deres ”*moralsk slette status*” (Fangen 1997: 315, Hauge 1997, Goffman 1975). Hos oss forbinder vi ikke lenger stigma med fysisk merking, men begrepet lever i beste velgående og kjernen må også i dag kunne sies å være som den greske. Et slikt stigma har følgelig negative karakteristika knyttet til seg, og mennesker som innehar et slikt stigma blir av andre behandlet i tråd med dette (Giddens 1997). Det at noen mennesker blir tildelt et avvikerstigma henger sammen med at gitte handlinger er *stemplet*

¹⁷ Se om pressedekning og kriminalitet hos for eksempel Kari Onshus: “*Er du med på leken må du tåle steken*” (1998) og Jon Werner Sandven: “*En bølge av blind vold skylder over landet*” (1998).

¹⁸ Jeg skal ikke her ta for meg den delen av stigmatiseringsprosessen som virker inn på fremtidig adferd, altså hvordan det virker på far å bli stigmatisert i forhold til eventuell ny kriminalitet. Jeg avgrensers altså mot å gå inn på eventuelle sekundæravvik. Dette er den type avvik som springer ut av at man er stemplet som avviker og gjennom det definerer seg selv i tråd med dette (Lemert i Hauge 1991, Pfuhl & Henry 1993, Giddens 1997). Altså som en form for selvoppfyllende profeti. Imidlertid kommer jeg inn på det å bli stigmatisert på vegne av en annen nedenfor i punkt 4.3.2.

avvikende. Hva som per definisjon gis stempelet avvik eller kriminalitet må som sagt settes inn i et stort samfunnsmessig bilde hvor handlinger og personer blir klassifisert og stemplet kriminelle (ibid.)²⁰. Dette innebærer at stempeling er samfunnsbetinget heller enn atferdsbetinget (Lemert i Hauge 1991).

Stempling og stigma kan være så vel formell som uformell. Eksempler på formell stigmatisering finnes i straffesystemet og i psykiatriske diagnoser (Hauge 1997). Den uformelle stempeling vil nok i utgangspunktet være av en mer vag karakter og kan av den grunn være mer u håndgripelig. Dette kommer jeg tilbake til i neste punkt hvor jeg ser på om den uformelle stigmatiseringen i større grad er knyttet til såkalt bistatus.

Hvilke motiver som ligger bak hva som defineres avvikende kan være forskjellig, men man kan se stigmatisering og stempeling som skillemekanismer hvor de ”gode” skilles fra ”de dårlige”. Ved å vurdere ”de andre” som fiender, styrkes ”de godes” selvbilde på en positiv måte. På denne måten formes bildet av så vel en selv som bildet av andre ut fra hva som oppfattes som normalt og unormalt (KRUS [u. å])²¹.

Hva som oppfattes som avvikende kan dreie seg om så vel adferd og handlinger, som person. Dette bidrar til å gjøre stigmakonseptet vanskelig. I overveiende grad blir man stemplet for den man *er* i like stor, eller større, grad enn man blir stemplet for den handling som er begått. Status som stemplet får man da gjennom sitt væren (Pfuhl & Henry 1993). Men hvem man er defineres gjerne av andre på bakgrunn av handling

¹⁹ Disse begrepene kan tolkes slik: med stempeling forstås at man stemples av andre og stigmatisering innebærer at man selv har overtatt denne definisjonen, og på bakgrunn av dette går inn i rollen slik den defineres. I praksis brukes begrepene uten klare skillelinjer (Hauge 1997). Slik også hos meg.

²⁰ Store kriminologisk spørsmål er **hvem** som styrer og fastsetter disse ulike definisjonene, og ikke minst hvem som løper den største risikoen både for å bli sett, og for å bli satt, i sammenheng med kriminelle handlinger (Se blant annet Mathiesen 1992, Christie 1982[a], Aubert 1972, Cohen 1985).

Dette er for omfattende for meg å komme inn på her. Jeg skal imidlertid nedenfor si litt om hvilke motiver som kan ligge til grunn for de ulike definisjonene.

²¹ Bakgrunn for et slikt behov for markering av avstand, kan for eksempel ligge i moralsk panikk. En slik panikk kan være utløst av enkeltindivider, grupper av mennesker eller av konkrete hendelser (Cohen 1987). Gjennom slike panikker skapes gjerne ”folk devils” (ibid). Deres funksjon ligger ikke nødvendigvis i å skape avstand fra for eksempel en skadelig handling (Hauge 1997). Funksjonen kan ligge i å påvirke den øvrige befolkning på en eller annen måte. For eksempel for å rettferdiggjøre en politikk eller handlemåte fra styrende hold. Det kan i en slik sammenheng ses som gunstig å fokusere på en liten del av virkeligheten for å skyggelegge den øvrige virkelighet.

eller en konkret hendelse gjennom at det er knyttet negative kjennetegn til denne. Dette er noe av det jeg skal komme inn på i neste punkt.

4. 2. 2 Stigma og farsrollen

I boken "Outsiders" (1963) skiller Howard Becker mellom såkalt hoved- og bistatus. Kort fortalt går dette ut på at det tilligger en persons såkalte hovedstatus en rekke kjennetegn som kan inngå i betegnelsen bistatus. I tråd med dette skillet kan fedrene i mitt utvalg beskrives som selvmotsigende ved at deres egen hovedstatus som fedre er på kollisjonskurs med den bistatus mennesker i fengsel gjerne tildeles. Nettopp fordi de "er" såkalt kriminelle. Hva som er hoved- eller bistatus vil imidlertid skifte med øynene som ser. Som vist i forrige kapittel ligger hovedstatus for fedrene i utvalget i nettopp det å være far.

Sett utenfra er derimot han som sitter i fengsel en kriminell, og det er således dette som gjerne beskrives som hans hovedstatus. Til denne hovedstatus følger en rekke negative kjennetegn, og det å ha barn vil ikke stemme med dette bildet. I denne sammenhengen kan en se dette som et kjennetegn som *ikke* ses i sammenheng med hovedstatus. Basert på hva jeg har sagt om farsrollen og om bildet av den kriminelle, kjennetegnes en som såkalt kriminell ikke av de kvaliteter som er knyttet til forståelsen av farsrollen. På denne måten blir fangens egen hovedstatus som far skjøvet helt ut av bildet fordi han tildeles en ny hovedstatus på bakgrunn av en handling (og da implisitt den han *er* gjennom å ha blitt stemplet slik på bakgrunn av handling). Denne nye hovedstatus og tilhørende bistatus står i sterk kontrast til den hovedstatus den enkelte ser som sin. Til en slik type hovedstatus følger det således stereotypier, og de kan gjerne fremstå som en slags sammenblanding av det individuelle og det generelle. Man dømmes for den man *er* ved å henvise til en oppsatt stereotype av "slike mennesker", man dømmes for den man er på et slags generelt grunnlag ut fra hva andre legger i dette *noe* som blir en stereotypi. Stereotypi kan i denne sammenheng forstås som "*collectively shared ideas about the nature of people*

who are classified as the same based on their participation in deviance” (Pfuhl & Henry 1993).

Fedrene i utvalget mitt deler seg på midten i forhold til om de føler seg stemplet eller ikke: flertallet av de som føler seg stemplet er usikre på om dette er fordi de er fanger eller fordi de er fanger *og* fedre. Hva som er grunnen til at man føler seg stemplet virker imidlertid å være av mindre betydning. Einar beskriver på denne måten sine følelser rundt det å være stemplet:

”Jeg føler jeg blir sett ned på i forhold til at jeg er far, hvordan kunne jeg gjøre noe sånt når jeg har barn? Og det synes jeg jo for så vidt de har rett i...men man regner jo ikke med å bli tatt”²².

Egil sier det slik:

”Jeg føler en stempling fra mannen i gata, føler at de ser på meg. Det er fordi jeg er fange, ikke fordi jeg er fange og far”.

Disse to fedrenes utsagn er beskrivende for den delen av utvalget som føler seg stemplet. Beskrivende på den måten at stempling føles og oppleves forskjellig for den enkelte. Mens Einar relaterer fengslingen til det at han er far, fokuserer Egil på det at han er fange. Felles for disse to er at begge føler stemplingen som noe som kommer utenfra.

Den delen av utvalget som sier de ikke er stemplet, begrunner dette uten unntak med at de ikke bryr seg. De sier altså at det ikke spiller noen rolle for dem om de blir stemplet eller ikke. Gunnars måte å beskrive dette på er betegnende for hele denne gruppen:

²² Hvordan man handler eller ikke ut fra sannsynligheten for å bli tatt eller ikke, er en debatt i seg selv. Jeg skal ikke gå inn på denne her.

”Det der driter jeg i...de som eventuelt stempler meg vil ikke jeg ha noe med å gjøre allikevel. Folk får tenke hva dem vil, men det skal aldri plage meg!”.

Om denne gruppen reelt sett er stemplet eller ikke har jeg ikke holdepunkt for å si. Men de motsetter seg i alle fall å bli stemplet. Og med det motsetter de seg også kjennetegn knyttet til kriminalitet som sin hovedstatus (Becker 1963). Gunnars standhaftighet i forhold til ikke å bry seg om en eventuell stempling, kan ses som en måte å hevde seg på. Det er også et tegn på at man ikke ønsker å se seg selv som kriminell. Ifølge Lemert vil omverdenens bilde av den kriminelle føre til endring i den stigmatisertes eget selvbilde. Han sier den stigmatiserte vil oppta det bildet andre har av ham i sin egen selvforståelse. Han mener grunnen til at den stigmatiserte ikke motsetter seg dette ligger i de fordeler som er forbundet med å innta den nye rollen (Lemert i Hauge 1991). En følge av dette kan være nye avvik for å opprettholde denne nye rollen. Den gruppen av fedre i mitt utvalg som ikke føler seg stemplet fordi de ikke tar det inn over seg, er med dette i konflikt med Lemerts hypotese. De lar ikke samfunnets reaksjon på den kriminelle handling føre til endring av eget selvbilde på en måte som leder til ny kriminalitet.

Kanskje kan en av grunnene til dette være at de er fedre. Fordi de ønsker å ha et forhold til sine barn vil det ikke fremstå som ”attraktivt” å bli definert inn i en avvikerrolle. Det er i farsrollen de egentlig føler de hører hjemme. Det å gå inn i en avvikerrolle som følge av stigmatisering vil i utgangspunktet være vanskelig forenlig med en fortsatt farsrolle. Konsekvensene av å gå inn i en såkalt avvikerkarriere vil kunne føre fedrene lenger vekk fra familielivet. Om mennene i utvalget ikke hadde barn kunne dette ha stilt seg annerledes. Noen av fedrene har tanker om dette, og jeg kommer tilbake til det i kapittel 8.

Til tross for at fedrene ikke identifiserer seg med det stereotype bildet av ”den kriminelle”, preges de av samfunnets definisjon av, og syn på, ”den kriminelle”. Stereotypien av den kriminelle gjenspeiler seg i nettopp det faktum at flere av fedrene ikke har fortalt sine barn at de er i fengsel. Kanskje har også fedrene selv et stereotyp

bilde av den kriminelle? Og på den bakgrunn ikke identifiserer seg med dette bildet? Kanskje er det for fedrene derfor behov for avstandtagen, eller en redefinering av egne tidligere klassifikasjoner. Det kan virke som om de som ønsker avstand fra hele bildet av den kriminelle og det som hører dette til, er de som ikke forteller barna om fengslingen. De som selv føler det nærliggende å se ting med nye øyne, forteller gjerne barna i større grad om fengslingen.

Hva barna får vite eller ikke om fengslingen, og ikke minst hvorfor, står sentralt i det følgende. Utvalget er delt både med hensyn til hva de har, eller ikke har, fortalt barna om fengslingen, og med hensyn til om de tenker å fortelle dem eller ikke.

Seks av fedrene har fortalt barna alt. Alt om hva som ledet til fengslingen og alt om selve fengslingen. Åtte av fedrene har ikke fortalt barna sine den egentlige grunnen til at de ikke er hjemme. En av disse fedrene har bestemt seg for at han heller ikke senere vil fortelle sønnen sin om fengselsoppholdet. Fem av disse fedrene er usikre på om de skal fortelle eller ikke på et senere tidspunkt. To av de åtte har bestemt seg for å fortelle barna hele historien når barna blir eldre.

Jeg skal i det følgende gå inn på disse forskjellige ulikhetene.

4. 3 Barna vet ikke at far er fengslet

4. 3. 1 Å beskytte seg selv som far

Far er for mange barn et forbilde. For far kan det være særlig viktig å opprettholde det bildet barna kjenner av far når han er i en livssituasjon hvor en stor del kontroll over eget liv er overtatt av andre gjennom frihetsberøvelsen. Far, slik barna kjenner ham, hører ikke hjemme innenfor fengselsrammene. Dette kan bidra til at det kan vanskelig for far å fortelle om fengslingen. Barn (avhengig av alder) vil imidlertid kunne forstå at far er i en situasjon hvor han ikke har full kontroll. Spesielt vil dette være tydelig ved lukket fengsling. Andre enn far slipper barna inn og andre enn far styrer hvor

lenge samværet skal vare. Det betyr at far er fratatt myndighet og dette er et klassisk kjennetegn ved fengselssystemet. Det meste, om ikke alt, reguleres ned i minste detalj av andre (Se mer om dette hos blant annet Goffman 1967, Sykes 1974, Kristoffersen 1986 og Mathiesen 1987). Kanskje nettopp denne umyndiggjøringen leder til et behov for å beskytte seg selv? Det blir viktig å slå fast at bildet av en selv skal vise den man *er*, ikke det man har *gjort*. Med utgangspunkt i en av sine informanter, sier prest og forsker Paul Leer-Salvesen dette slik:

”...Jeg gjorde det. Men jeg kan ikke være identisk med det jeg gjorde. Det kan jeg ikke være, for da blir det umulig å fortsette[...]For det er en ting å si ”jeg gjorde det, jeg er ansvarlig og skyldig”. Noe annet er å si ”jeg gjorde det fordi jeg er den jeg er”. Det siste er nesten ikke til å bære...” (Leer- Salvesen 1991:51).

Menneskene Leer-Salvesen snakket med satt fengslet for drap. De befinner seg således i en spesiell situasjon. Opplevelsen av en sammenblanding av den man *er* og hva man har *gjort*, vil imidlertid trolig kunne deles av flere.

For noen av fedrene er den måten de best ser å kunne opprettholde sitt farsbilde, det ikke å la barna ta del i den nye situasjonen som har oppstått. Thomas er en av dem. Han sier han føler han knapt nok kan se barna sine i øynene nå, og mener det ville være umulig om han fortalte dem sannheten:

“Hvis de visste, vet jeg ikke om de fortsatt ville se meg som far på en måte...jeg er redd de skal tenke det verste om meg, kanskje de ville slutte å være glad i meg? Det ville være det verste som kunne hende meg, jeg tør ikke ta sjansen”.

Thomas er den eneste av fedrene som sier rett ut at han ikke forteller barna sine fordi det ville bli for vanskelig for han. De øvrige fedrene viser til beskyttelse av barna eller barnas mor som grunn til ikke å fortelle om fengslingen.

Barna til de fedrene som ikke forteller hva som har skjedd, vil naturlig nok stille spørsmål ved fars fravær. Far må derfor forklare sitt fravær på en eller annen måte. Dette gjelder først og fremst når far skal være borte en stund og barna er store nok til å oppfatte fraværet. Kriminologen Roger Shaw ved Cambridge University har jobbet mye med situasjonen til barn med foreldre i fengsel. Han har redigert boka "Prisoners children" (1992) som tar opp ulike aspekter ved foreldres fengsling forsøkt sett med barns øyne. Han mener det vil være lettere å "forsvinne" uten noen konkret forklaring når far skal sone en kort dom, og barna er små (ibid.).

Som sagt har åtte av fedrene i mitt utvalg ikke fortalt barna den egentlige grunnen til at de ikke er hjemme. Fire av disse fedrene begrunner dette med at barna er for små. Som jeg kommer tilbake til nedenfor har de øvrige fire fedrene ulike grunner for at de ikke har fortalt barna den egentlig grunnen til sitt fravær. Noe må imidlertid sies, og flertallet av fedrene forklarer sitt fravær med at de jobber i fengselet. Det er grunn til å tro at dette er lettere gjennomførbart når fengslingen er åpen. På lukket er det mer nærliggende å tro at barna skjønner at ikke alt er som det skal, det er tross alt noen andre der som bestemmer over pappa. I motsetning til på Hassel får ikke barna se hvor far jobber og heller ikke hvor han bor når far soner lukket.

At far unnskylder sitt fravær med jobbing er på mange måter i tråd med et gammelt kjønnsrollemønster²³: far jobber og kan være borte fra hjemmet i kortere eller lengre perioder uten at det stilles spørsmål ved det. Flertallet av fedrene i utvalget har imidlertid tilbragt mye tid med barna. Følgelig stiller barna spørsmål ved at far ikke er tilstede. Roar har observert noen av barna som besøker far "på jobb", med det resultat at han har bestemt seg for å fortelle datteren på 11 måneder når hun er større. Han tror barn skjønner mer enn vi tror:

"De fleste fedrene som sitter her sier til ungene at de jobber her, men man er ikke gammel før man skjønner at pappa sitter i fengsel. Jeg skimter

²³ Som sagt tidligere skal jeg drøfte kjønnsroller innenfor fengselssystemet i kapittel 9.

spørsmålstejn i mange av de ungene som er her, de lurer på hvorfor det er sånne greier på vinduene, og hvorfor det er så mange nøkkelmenn her, hva dem gjør og sånn”.

Har Roar rett nå han mener barn gjerne skjønner mer enn de voksne tror? Dette er et av spørsmålene jeg nå skal se nærmere på.

4. 3. 2 Beskyttelse av barna

”[...] Jeg er en pige på 12 år, som ikke får lov at være med i nogen som helst sociale aktiviteter, fordi min far har siddet i fængsel...” (Goffman 1975:46).

Slik beskriver Erving Goffman i boken ”Stigma” (ibid.) hvordan barn kan bli stigmatisert på vegne av en annens handling, og hvilken utestengning dette kan medføre. Barn er uskyldige i den handling far er mistenkt eller dømt for. Allikevel blir de gjerne stigmatisert for den. Utrykket ”eplet faller ikke langt fra stammen” vil nok for mange kunne ”passe” på fangebarna. En 13 år gammel gutt skrev om dette til Aftenpostens ”På Skrås”:

”Jeg har nesten ingen venner igjen for alle vet hva pappa har gjort. Det er mange som mobber meg med at han sitter inne. De sier at jeg er av samme ulla, for jeg arver det etter faren min. Jeg er veldig lik han når det gjelder utseende. Jeg er redd for at det er sant, for vi arver jo fra foreldrene våre. Mange ganger ligger jeg og ikke får sove for jeg tenker på om jeg havner på samme kjøret som pappa. Men det tør jeg ikke å si til noen. De sier at jeg har jo levd av pengene som han har skaffet med smuglinga, så jeg er skyldig jeg også. Det klarer jeg ikke å la være og tenke på” (Aftenposten 20. 8. 1994).

Historier som denne kan på mange måter være et argument for ikke å fortelle barna at far er fengslet. For barn er det gjerne slik at de hører at de ligner på den ene eller den

andre forelderen i forskjellige sammenhenger. Om barnet stadig hører at han/hun ligner på pappa kan det å vite at han er i fengsel virke skremmende. Som jeg kommer til senere er det imidlertid et spørsmål om ikke barn skjønner mer enn det de har faktisk kunnskap om, og problematisk i forhold til dette er hva som egentlig er mest skremmende, å vite eller ikke å vite.

At barn blir stigmatisert for fars handling kan henge sammen med at fangebarnas situasjon er lite kjent, samt at denne gruppen barn på mange måter mangler en slags status. Ikke er de nødvendigvis skilsmissebarn, ikke er de farløse som resultat av dødsfall. Allikevel vil mange av fangebarnas følelser være like som for de barna som opplever skilsmisse eller dødsfall (Lahnstein 1993, Richards i Shaw 1992). Samtidig kan de på mange måter ikke "legitimt" gi uttrykk for sine reaksjoner. Dette blant annet fordi fangebarn i all hovedsak ikke har et støtteapparat rundt seg på samme måte som barna som opplever skilsmisse eller dødsfall. Om barna får vite om fengslingen er den gjerne forbundet med "hysj-hysj".

Flere av fedrene sier barna assosierer en kriminell med eksempelvis "slem tyv". Det er følgelig ikke lett å fortelle barna at far sitter i fengsel for en kriminell handling. Lars forteller at datteren på seks år er redd tyver. Hun er redd mennesker som har begått samme type handlinger som far soner for. Han har fortalt henne at han jobber i fengselet:

"Hun veit ikke at jeg sitter i fengsel, hun tror at jeg jobber her. For et par år siden ble bilen til mora hennes stjålet, med skiutstyret til dattera mi. Etter det har hun vært livredd for tjuver. Jeg tror ikke hun aner noe, hun gleder seg til jeg er ferdig med denne jobben. Jeg synes det er vondt å ljuge, men det er bedre enn å skremme henne".

Far beskytter her på mange måter datteren mot seg selv. Det kan imidlertid ikke settes kategoriske skiller mellom beskyttelse av barnet og beskyttelse av seg selv som far. I tilfeller som dette er nok overgangene glidende. Han beskytter datteren men han

beskytter samtidig sitt eget farsbilde. En slik beskyttelse er ikke nødvendigvis et resultat av stigmatisering i den forstand at det er frykten for å bli stemplet av sine egne barn som er det sentrale. Det går trolig mer på det litt udefinerbare at barna "skal se fedrene på en annen måte". Far er redd for å miste barna, eller at samhørigheten mellom han og barna skal påvirkes på en negativ måte på bakgrunn av fengslingen.

Det samme må kunne sies om Thomas' måte å beskytte døtrene på. Han mener å beskytte barna ved å si at han sitter i fengsel for noe annet enn hva han faktisk gjør:

"Jeg har sagt at jeg har gjort noe feil med bilen, derfor er jeg tatt. Hadde jeg fortalt dem om stoffet, ville de bare husket navnet på det...og kanskje sagt det til noen, det kunne ende med at noen trodde jeg var narkoman og det er jeg ikke. Men hvis de spør må jeg si det, da kan jeg ikke lyve...da vil de bare huske at jeg løy. Jeg er redd for at de skal spørre, som barn husker man veldig mye".

Thomas er overbevist om at barna vil miste troen på ham som far og ikke høre på noe han sier om de visste hva han hadde gjort. Døtrene på syv og ni år har derfor fått vite han er fengslet fordi noe var galt med bilen, og ikke at grunnen er mistanke om narkotikarelatert kriminalitet. Han er altså åpen med hensyn til at han faktisk er fengslet, men han "ufarliggjør" dette ved å trekke bilen inn i bildet. På den måten kan det sies at det ikke er far som har *gjort noe galt* men at det er bilen det *er noe galt med*. Det kan nok stille spørsmålstegn ved denne måten å håndtere fengslingens bakgrunn på. Thomas sine motiver for å gå frem på denne måten ligger nok i beskyttelse for både han selv og for barna. Sett utenfra ser realiteten imidlertid ut til først og fremst å være beskyttelse for far. Dette fordi en slik forklaring på fengslingen kan fremstå som mer skremmende for barna. Er det virkelig så lite som skal til for å komme i fengsel? Da kan vel også mor eller andre nærstående forsvinne nærmest "uten grunn"? Det er nærliggende å tro at dette kan gjøre barna usikre, og at belastningen ved å vite den oppgitte grunnen til fars fengsling er større enn om de hadde kunnskap om den reelle grunnen.

Thomas forteller videre hvordan han blir veldig emosjonell når døtrene er på besøk. Han synes det er vanskelig ikke å fortelle sannheten. Den eldste datteren på ni år har flere ganger sagt hun ikke skjønner at han fortsetter i denne jobben når han liker den så dårlig. Hun skjønner ikke at han absolutt må overnatte på jobben.

”Hun spør alltid om jeg ikke kan komme hjem og jobbe med noe annet, eller i alle fall sove hjemme. Jeg har sagt at sjefen sier jeg ikke kan...hun synes sjefen er dum og vil spørre han om ikke hun kan få sove over her en gang i blant så jeg skal være gladere. Hvis hun en gang får vite sannheten er jeg redd for at alt hun vil huske er at jeg løy for henne”.

Frode er redd datteren vil bli mobbet om de andre barna i barnehagen får vite om fengslingen:

”Så lenge jeg ikke kan se at hun vil forstå dette, har jeg ikke orka å forklare. Det er ingen vits i å gjøre det. Hun kunne vært så dum at hun fortalte det i barnehagen, og det ville sikkert føre til mobbing. Jeg vil beskytte henne så lenge det går. Jeg vil ikke la henne lide mer enn hun allerede gjør på grunn av det jeg har gjort”.

Nå mener nok ikke Frode at datteren er ”dum” – denne uttalelsen handler nok mer om en frykt for hva en eventuell ubetenksom kommentar fra datterens side kunne lede til. Samtidig vet jo faktisk ikke datteren at han er fengslet, og det kan derfor være vanskelig å anta noe om datterens reaksjoner i forhold til sine omgivelser. En må imidlertid også stille spørsmål ved om barn kanskje forstår mer enn voksne tror, eller at deres forståelse av ting går på ting som for dem fortoner seg verre enn at far er i fengsel, for eksempel at han ikke bor hjemme fordi han ikke vil. Frode er nettopp redd for at datteren på fire kan tro han har valgt ikke å bo med henne:

”Jeg har jo valgt ikke å fortelle henne hvorfor jeg er her, hun ville ikke ha forstått. Problemet er at hun ikke skjønner hvorfor jeg er her, hun tror jeg har

valgt å være her selv. Jeg er veldig redd hun skal klandre seg selv for at jeg ikke bor med dem. Jeg er redd hun skal tro det er hennes skyld”.

Det kan settes spørsmålstegn ved om belastningen for barna i slike tilfeller er større ved ikke å fortelle sannheten enn å være åpen i forhold til hva som har skjedd. Thomas er selv inne på tenkelige konsekvenser av at han har unnlatt å fortelle barna sannheten. Om de oppdager dette kan det oppfattes som en form for dobbelt svik. Ikke bare er far fengslet for noe han faktisk selv har gjort, han har også fortalt historier som ikke er sanne.

Videre kan en grunn til å fortelle ligge i den kjensgjerning at barn har stor fantasi. Samtidig forstår de gjerne om noe er galt. Som når Frode er redd for at datteren skal tro at han ikke ønsker å bo med familien sin. Kombinasjonen fantasi og en fornemmelse av at noe er galt, kan føre til ulike tolkninger med hensyn til hva som har hendt. Som nevnt kan slike tolkninger gå på ting som for barna er langt verre enn at far er fengslet. En av bidragsyterne i boka til Shaw (1992), Martin Richards, mener det kan være mer skremmende for barn ikke å få vite enn å få vite:

”...parents are not good at providing children with straightforward information about what is happening, so their worst fears and fantasies can grow unchecked and may well be much more frightening than the reality of the situation”

(Richards i Shaw 1992: 8-9).

Samtidig kan barna være tilbakeholdne med å konfrontere gjenværende omsorgsperson. Fengslingen av far vil også påvirke mor. Barna skjønner gjerne at mor ikke har det bra. Det at mor ikke har det bra og at det har ”skjedd noe” med far, kan medføre at barna velger ikke å snakke med noen om dette forferdelige de ikke vet hva er (Shaw 1992).

Om barn ikke ”ser det verste” for seg, kan de føle at noe ikke er helt som det skal. Lars sier han har en følelse av at datteren på seks vet noe, selv om hun ikke stiller direkte spørsmål:

”Datteren min er veldig nysgjerrig og ekstremt opptatt av tjuver for tiden. En dag jeg hadde perm gikk vi tur forbi politihuset...da spurte hun om tjuvene bodde i hele huset eller bare der hvor det var gitter. Jeg er redd hun har bange anelser om at faren hennes sitter i fengsel”.

Selv om barn skjønner at noe er galt er lojalitetsfølelsen overfor foreldrene ofte så sterk at de unngår å søke sannheten; barn skjønner at ikke alt er som det skal samtidig som de gjerne forstår at dette er noe det ties om. De lever heller i uvisshet enn å konfrontere foreldrene sine (Shaw 1992). Problematisk i forhold til ikke å fortelle sannheten er også at barna kan få høre noe fra andre kilder. Ovenfor viste jeg til historier som kunne brukes som argumenter til fordel for ikke å fortelle barna om fengslingen av far. Det at andre kanskje vet, og forteller, er imidlertid et argument for selv å fortelle barna allikevel. Eventuelle rykter kan ha en tendens til å overdramatisere situasjonen, og barn kan kanskje tillegge dette vekt i og med at de som står dem nær faktisk ikke har fortalt noe. Egils to barn vet nå at han er fengslet. De fikk imidlertid ikke vite det med en gang det skjedde, og Egil forteller at det var en avisartikkel som ledet til at sønnen på ti år først fikk vite:

”Ungene var overhodet ikke klar over at jeg ble satt inn. Det gikk 14 dager før sønnen min skjønnte det, familien prøvde å dekke over hele greia. Han skjønnte det etter å ha lest om saken i avisa. Han spurte moren sin om det var meg de skrev om og da fikk han vite sannheten”.

I dette tilfellet var kanskje avisartikkelen ”hjelpsom” i den forstand at den for sønnen var et springbrett til sannhet. Allikevel ville det nok være bedre å slippe omveien rundt et førstesideoppslag.

Uavhengig av om barna kjenner til fengslingen eller ikke, vil atskillelsen fra far være preget av sorg. Når det gjelder bearbeiding av denne sorgen er det imidlertid stor forskjell med hensyn til om barna vet eller ikke. For barna er det viktig å vite at far har det bra i den for dem ukjente situasjonen. For barna som vet at far er fengslet kan det være lettere å bearbeide sine reaksjoner. Justisdepartementet nedsatte i 1992 en arbeidsgruppe bestående av mennesker fra Justis-, Sosial- og Barne- og familiedepartementet samt Bredtveit og barnevernsekretariatet i Oslo. Denne gruppen skulle se på forholdene for barn med foreldre i fengsel. Gruppen kom blant annet til at det vil være lettere for barn å bearbeide atskillelsen fra mor og/eller far om barnet har et virkelighetsnært bilde av fengselshverdagen (Justisdepartementet 1994). Det strengt bevoktede Ringerike kretsfengsel, har tatt konsekvensen av dette. Besøkende barn slipper ikke til andre steder enn besøksrommene, men fengselet har utgitt en liten brosjyre med bilder og tekst om fengselshverdagen og besøksrutinene. Det er laget brosjyre for så vel den som skal besøke mor som far.

4. 3. 3 Beskyttelse av mor

I to av tilfellene hvor barna ikke vet at far er fengslet er det fordi barnas mødre har ønsket det slik. Lars synes noe av det vanskeligste ved å være far i fengsel nettopp er det at han ikke kan si noe til sin seks år gamle datter. Han soner åpent og mener det da er lettere ikke å fortelle sannheten enn når man soner lukket. Dette fordi datteren faktisk kan komme på besøk uten å se verken mur eller gitter. Om han var i en lukket soningssituasjon ville han stått mer på i forhold til å fortelle datteren. Han ville nemlig ikke fått besøk av datteren om han sonet lukket:

”Hvis jeg hadde blitt sittende på lukka ville jeg følt et enormt behov for å fortelle henne sannheten. Hvis ikke hadde jeg jo omtrent aldri fått sett henne...”

Lars aksepterer altså mors uvillighet til å fortelle fordi han soner åpent. Hadde han sonet lukket, ligger det implisitt i hans uttalelse at han ville ha satt egne behov opp mot

mors, og fortalt datteren at han var fengslet. På den måten kan man si at beskyttelsen av mor her er en beskyttelse med modifikasjoner, og det er et spørsmål om det her er snakk om hensynet til far som prioriteres (av far selv) når det kommer til stykket. Nå har Lars tidligere sagt at han er redd datteren kanskje vet noe. Det er nærliggende å tro at dette kan være medvirkende i hans ønske om å fortelle som et ledd i en form for ”føre var” prinsipp.

Alex har latt avgjørelsen rundt det å fortelle eller ikke være helt opp til sin kone:

”I must let my wife decide on this one. She is the one who’s gonna have to handle our daughters reaction if we do tell. My wife won’t have me to lean on; I’m not there. Of course we don’t know how my daughter would react, but my wife doesn’t feel strong enough to try it out. I understand her decision, and I do respect her choice, but I still find it a bit sad”.

Alex’ kone ønsker altså ikke at datteren skal få vite. Alex var i utgangspunktet enig i dette, men etter å ha sittet i 9 måneder synes han det blir en stadig større belastning ikke å fortelle. Han reiste mye i forbindelse med jobben før han ble tatt, så datteren er vant med at han ikke er hjemme til daglig. Han mener hun nå allikevel må skjønne at noe er galt. Så lenge som dette er det ikke normalt at han er borte. Til tross for at han synes situasjonen er vanskelig mener han det er viktig at kona får ”siste ord”. Nettopp fordi det er hun som må takle situasjonen som vil kunne oppstå om datteren fikk vite at Alex var fengslet.

4. 4 Barna vet/ skal få vite at far er fengslet

De seks fedrene som har fortalt at de er fengslet har til sammen tolv barn: syv gutter og fem jenter. Yngste barn på innsettelsestidspunktet var fire år, eldste tyve år. Gjennomsnittsalderen på de barna som vet at far er fengslet er drøye 14 år. Dette er vesentlig høyere enn snittet sett alle barna under ett²⁴.

Det er grunn til å tro at barnas alder har betydning i forhold til om de får vite om fars fengsling eller ikke. Flere grunner tilsier dette. Kanskje ligger en hovedgrunn i at større barn stiller flere spørsmål. Med det fremstår i større grad en faktisk nødvendighet av å fortelle. Videre vil det også kunne være lettere å forklare eldre barn på en måte de kan forstå.

Av de barna som vet at far sitter i fengsel, har alle unntatt Thomas fortalt barna hva de er fengslet for. Einar sier:

”Ja, jeg forteller barna mine hvordan verden er, og at jeg har gjort noe dumt. Jeg forteller dem alt, men uten å legge en byrde på dem. De har visst hva jeg sitter for fra dag 1”.

Fedrene som har fortalt barna alt om fengslingen synes det er fint å vite at barna vet, da slipper man å lure på hva man skal si og hva barna forstår av seg selv. Barnas reaksjoner på sannheten har ikke vært avskrekkende. Fedrene angret derfor ikke på at de har fortalt alt. Egil uttrykker dette slik:

”Vi snakker åpent om hva som er skjedd, de var en tid veldig nysgjerrig på hvordan jeg hadde gjort det jeg sitter for. Vi har et godt og åpent forhold, de

²⁴ 9, 2 år, jfr. metodekapittelet.

holder ingenting tilbake for meg. Jeg vil alltid være der for barna mine uansett hvor jeg befinner meg. Og ungene mine vet at de fortsatt har pappa'n sin".

Hvorfor har barna taklet dette så godt? Antakelig fordi de kjenner far. Selvfølgelig vil det være tungt for dem å vite at far er fengslet. Samtidig kjenner de "hele far" og kan derfor lettere skille person og handling. Med bakgrunn i slik kunnskap om en person kan en sette handlinger inn i en sammenheng (Christie 1993). Gjennom dette vil en også stille med bedre forutsetninger for forståelse. Det er nærliggende å tro at barnas alder vil ha betydning i så henseende. Barn som derimot ikke får vite, men allikevel skjønner noe, kan som tidligere drøftet lettere sette bildet av den kriminelle i sammenheng med far. Når ingen forteller kan det jo se ut til at noe er virkelig galt (Shaw 1992).

Nils er også en av dem som har fortalt barna sine, og sønnen og datteren kjenner hele historien:

"Selv om jeg sitter i fengsel fordi jeg har gjort noe galt, er jeg fortsatt pappa til barna mine. Selv om ting er veldig annerledes nå er det viktig at ungene vet at jeg er der for dem tross alt. Jeg føler det lettere å vise barna at jeg er den samme når jeg ikke samtidig må lyve for dem".

Det er nærliggende å tro at en slik måte å håndtere situasjonen på som Nils har gjort, også kan fungere som en beskyttelse av barna. Nemlig ved at det i større grad åpner for å vise barna at far ikke har blitt en annen. For disse fedrene er det også trolig at rammene rundt farsrollen er enklere enn for de fedrene som tier. Fedrene som har vært åpne kan konsentrere seg om å være konstruktive i sin tid med barna, heller enn å bruke tid på uvisshet i forhold til hva barna forstår eller ikke forstår.

Foruten de fedrene som har fortalt barna sine alt, vil noen av de andre fedrene fortelle barna sine når de blir eldre. Arne sier han setter ærlighet høyt:

”Jeg vil fortelle sønnen min om fengslingen når han blir større, når han kan forstå. Det er viktig å være ærlig, og han ville fått vite det uansett. Nei, han skal få vite det av meg, når han er stor nok til å forstå sammenhengen i ting”.

Roar sier det slik:

”Jeg vil fortelle henne når tiden er inne...jeg tror det blir en del av min oppgave som far å veilede henne utenom de valgene jeg har tatt”.

Han mener altså at det å fortelle ligger innenfor rammen av farsrollens oppgave. Ikke nødvendigvis det å fortelle i seg selv, men for å bruke egne erfaringer i en slags opplæring av datteren. Som jeg kommer tilbake til senere i avhandlingen, kan en slik bruk av egne erfaringer være en måte for ”å få noe igjen av fengslingen”.

4. 5 En bjørnetjeneste?

Som vist i dette kapittelet, har flertallet av fedrene valgt ikke å fortelle barna sine om fengslingen. I de tilfellene hvor barna er små og far ikke skal være så lenge borte, vil dette fremstå som nokså uproblematisk. Det er ikke like uproblematisk der hvor barna er store nok til å forstå at far er borte og det samtidig ties om situasjonen. I slike tilfeller kan det være mer skremmende for barn ikke å få vite sannheten enn å få vite den. Det er i denne sammenheng som sagt et spørsmål om hvem far egentlig beskytter ved ikke å fortelle sannheten om sitt fravær.

Det ikke å fortelle kan ha negative konsekvenser for far-barn relasjonen. Om barna får vite sannheten om fars fravær av andre enn far eller annen nær familie, kan dette skape en troverdighetskløft mellom far og barn (Raundalen i Lahnstein 1993).

Bakgrunnen for ønsket om ikke å fortelle, ligger langt på vei i det bildet som gjerne fremstilles av den såkalt kriminelle. Jeg har forståelse for at det kan være tungt å fortelle barna at man er ”en av dem”. Samtidig tror jeg det at fedrene ikke forteller barna hvor de er eller hva de gjør der, kan være med på å befeste stereotypien rundt ”den kriminelle”. Nettopp fordi barna kjenner flere av fars sider, ville de kunne få innsikt i at ”kriminell” ikke er noe man *er*. Fengsel sitter man i på bakgrunn av noe man har *gjort*.

I sin ytterste konsekvens vil det ikke å fortelle kunne medvirke til å befeste en forestilling om at mennesker i fengsel ikke kan være gode fedre for sine barn. Gjennom ikke å fortelle er fedrene (og eventuelt mødrene) med på å reprodusere bildet av ”den kriminelle”. Spesielt vanskelig vil det være om barna av andre allikevel får vite at far er i fengsel. At far lyver kan plasseres rett inn i den kriminelle kategori, og ytterlig befeste bildet av den kriminelle. Men denne gangen er det far det gjelder: han ”passer jo inn i bildet av en kriminell ved at han lyver”. Ergo ”må” han være kriminell, med alle de assosiasjoner som følger med en slik merkelapp.

Ved at far ikke forteller, gjør han i slike tilfeller kanskje barna en ”bjørnetjeneste”. Forteller han, kan barna få et mer nyansert bilde og de kan stille spørsmål om det de lurte på. I mange tilfeller kan dette faktisk bidra til å lette fengselssituasjonen for så vel far som barn. I alle fall i de tilfellene hvor barna har en følelse av at det er noe som ikke stemmer. De av fedrene i mitt utvalg som har fortalt barna om fengslingen har udelt positive erfaringer med det. Det letter forholdet til barna når den dyrebare besøkstiden kan brukes til annet enn å tenke på hva man kan, og ikke kan, fortelle barna.

På tross av dette er det vanskelig kategorisk å være i favør av å fortelle barna at far er fengselet. Som foreldre stilles man i en svært komplisert og sårbar situasjon når far fengsles. Der og da fremstår det gjerne som primært å beskytte barna (Lahnstein 1993). Mest nærliggende i en ofte akutt situasjon, er det å skåne barna for hva som har hendt. Jeg finner det ikke vanskelig å forstå at det ikke å fortelle kan fremstå som det mest skånsomme. Men som jeg har vært inne på, kan bakgrunnen for ikke å fortelle også ligge i beskyttelse av far, mor eller begge. Med tanke på hvilke konsekvenser det ikke å fortelle kan ha, synes jeg nok at beskyttelse av de voksne i mindre grad rettferdiggjør en slik unnlattelse.

Jeg har i dette og foregående kapittel sett på to roller mennene i utvalget mitt innehar; rollen som far og rollen som såkalt kriminell. Jeg skal i de følgende tre kapitler drøfte de formene for fengslings situasjon fedrene er i; varetekt samt åpen og lukket soning.

De ulike formene for kontaktmuligheter mellom far og barn og barn under fengsling vil stå sentralt. Hvilke fengselsforhold som råder har nemlig ikke bare betydning for dem som faktisk er fengslet. Den type fengselsforhold fangen er i, er vesentlig for karakteren av samspillet og samværet mellom han som sitter inne og de som er ute. Fars fengslingsforhold har således stor betydning for hvilken kontakt fedrene har med sine barn under fengslingen. Av stor viktighet er også tiden før og etter permisjonsrettighetene²⁵ trer i kraft. Det er i mitt utvalg bare fedrene på Hassel som innehar disse.

Bortsett fra tilfeller hvor far av forskjellige årsaker ikke ønsker kontakt under soning, har ikke fedre i fengsel kontroll over kontakten med sine barn. I noen tilfeller ønsker ikke barna selv eller barnas gjenværende omsorgsperson at kontakt opprettholdes under fengsling. I mange tilfeller er det imidlertid påtalemyndighetene (politi) eller det enkelte fengsel som er ansvarlig i forhold til om kontakt mellom far og barn

²⁵ "Permisjon [...] kan bare gis etter en sammenhengende frihetsberøvelse på minst 4 måneder. Innsatte som utholder fengselsstraff, må dessuten ha utholdt minst 1/3 av straffetiden", Fengselsreglementet § 59,4,3.

oppretholdes, fremmes eller hemmes under fengslingen. Jeg skal i tillegg til å se på de mer fysiske rammene rundt far-barn relasjonen, derfor også drøfte rollen til de menneskene som er i nærkontakt med de fengslede. Nemlig politi og fengselsbetjenter.

Etter å ha gjennomgått de ulike fengslingsformene, vil fedrene beskrive sine egne opplevelser av farsrollen i fengsel. Aller først skal jeg imidlertid drøfte det som er felles for alle typer fengslings situasjoner, nemlig frihetsberøvelse. Drøftelsen i dette kapitlet kan således sies å danne et utgangspunkt for de påfølgende kapitler om varetektssituasjonen og soning på dom. Drøftelsen er knyttet opp mot en redegjørelse av sider ved den totale institusjon (Goffman 1967).

KAPITTEL 5: FRIHETSBERØVELSE OG TOTAL INSTITUSJON

Uavhengig av de forskjeller som er tilstede i forhold til type fengselssituasjon, er en fellesnevner for alle situasjonene *frihetsberøvelse*. Med frihetsberøvelse mener jeg innskrenkning i bevegelsesfriheten så vel som innskrenket handlefrihet og selvbestemmelse. Også de som soner åpent er frihetsberøvet til tross for at de kan bevege seg over et nokså stort fysisk område. Felles for dem som er i fengsel er at de er satt i et system og underlagt dette systemets regler og tradisjon.

Et spørsmål i denne sammenheng er om alle fanger, uansett fengslingsform, kan sies å befinne seg i en såkalt *total institusjon*. Jeg skal her gå litt nærmere inn på om fanger som soner åpent befinner seg i en total institusjon, og vil bruke Hassel som eksempel²⁶.

Goffman definerer den totale institusjon slik:

”...oppholds- og arbeidssted hvor et større antal ligestillede individer fører en indelukket, formelt administreret tilværelse, afskåret fra samfundet udenfor i en længre periode” (Goffman 1967: 9).

Goffman tar i sin studie²⁷ utgangspunkt i forholdene ved et psykiatrisk sykehus, men sier selv at den såkalte krenkelsesprosessen som karakteriserer den totale institusjon finner sted i andre typer av institusjoner enn den psykiatriske²⁸. Noen av elementene som inngår i denne krenkelsesprosessen er blottleggelse, berøvelse av eiendeler og berøvelse av identitet gjennom for eksempel å bli tiltalt ved nummer eller kallenavn. Alt den institusjonaliserte gjennomgår kan sammenfattes som umyndiggjøring og krenkelse av personligheten (Goffman 1967).

²⁶ Som jeg kommer tilbake til senere i denne oppgaven kan det være stor forskjell på ulike åpne anstalters faktiske åpenhet.

²⁷ Goffmans studie har blitt kritisert på flere områder. Blant annet på grunn av at han overfor de fleste han kom i kontakt med drev skjult observasjon. Videre har det kommet kritikk på bakgrunn av at han har vært for ensidig gjennom kun å lete etter negative aspekter ved institusjonen (Cardona Kristiansen 1999). Jeg kommer ikke til å gå nærmere inn på kritikken her.

Fangene på Hassel, fanger med permisjonsrettigheter og fanger på frigang²⁹ vil ikke være i en situasjon hvor de, i tråd med Goffmans definisjon, over “*en lengre periode*” (op.cit.) er avskåret fra samfunnet utenfor. Hva som ligger i begrepet *lengre periode* vil være relativt, men fanger i en slik soningssituasjon vil fortere komme utenfor murene enn fanger uten permisjons- og frigangsrettigheter. I mange tilfeller vil de også komme fortere ut enn fanger i en varetektssituasjon. Spesielt vil dette gjelde i forhold til fanger som opplever en stadig forlengt varetekt. I tillegg vil varetektsfanger som en hovedregel gå rett over i ordinær soning etter at varetektstiden er over (St. meld nr 27 1997-98). Opptjening av tid i forhold til permisjonsrettigheter tar utgangspunkt i når soning av dom starter. Jo lengre varetektstiden er, jo lengre tid tar det derfor før en kan komme ut i samfunnet. Varetektsfangene i mitt utvalg hadde på intervjudtidspunktet gjennomsnittlig sittet fengslet i underkant av ni måneder.

I Goffmans definisjon av den totale institusjon fremkommer også at en slik type institusjon huser *likestilte individer*. Det sentrale her er neppe om disse menneskene er likestilte individer i seg selv. Det eneste mange kanskje har til felles kan være at de er innsatt i en institusjon og underlagt dennes regime. I forhold til fengsler er således ikke fangene nødvendigvis likestilte. Og for så vidt heller ikke likesinnede. Bakgrunnen for å se en gruppe mennesker likestilte på denne måten, handler nok i større grad om at de er *definert* likestilt ut fra bestemte hensyn og kriterier. Vurderingen av om man kan kalle mennesker satt sammen i en institusjon for likestilte, vil i tråd med dette være et spørsmål om hvem som tolker. Eller sagt med andre ord; fra hvem sitt perspektiv er individene i den totale institusjon likestilte?

Som jeg drøftet i kapittel 4, kan fanger oppleve å bli kategorisert og stigmatisert ut fra et gitt bilde av den såkalt kriminelle. Innad i denne gruppen kan det imidlertid befinne

²⁸ Han nevner eksempler som militærleire, nonneklostre og fengsler. Med utgangspunkt i at Goffmans funn er gjeldende i flere typer institusjoner, kan hans studie sies å være idealtypisk. Dette innebærer at hans funn er rendyrket, og at det følgelig vil være variasjoner i ulike typer institusjoner.

²⁹ I frigang ligger at en fange gis anledning til å gå på skole eller jobb utenfor anstalten. Frigang skjer bare unntaksvis fra lukket anstalt, Fengselsreglementet § 57. 6.

seg mennesker som kan være høyst forskjellige. Men ser en spørsmålet om fangene er likestilt kun i lys av at de er fanger og at de lever innenfor det samme (generelle) regelsettet, må de sies å være likestilte. Implisitt i dette ligger også at så vel frigangsfangen som er utenfor fengselet 8 timer daglig og varetektsfangen som sitter isolert 23 timer i døgnet er likestilte. Som det vil fremkomme i de følgende kapitler, oppleves imidlertid ikke disse situasjonen som like og det kan derfor ses som feilaktig å likestille disse menneskene ut fra slike kriterier.

Videre lever ikke fangene på Hassel i en fysisk innelukket tilværelse på samme måter som fanger i lukkede anstalter. Fangene på Hassel har en form for bevegelsesfrihet som gjør at de ikke tilbringer all sin tid på ett begrenset sted. De jobber ulike steder både innenfor og utenfor fengselsområdet og de er med på fritidsaktiviteter utenfor fengselsområdet (Grambo 1996). Ulike livsområder er således ikke fullstendig adskilt men heller ikke helt sammensmeltet. Det at skillelinjer mellom ulike livsområder nedbrytes er nettopp et kjennetegn ved den totale institusjon (Goffman 1967). Slik er det altså ikke ved Hassel. Den manglende eller reduserte fysiske innesperringen som medfører at barrierer mellom ulike livssfærer ikke helt brytes ned, viser seg også ved at det ikke er gitter på vinduene. I tillegg er utgangsdøren i hver av de tre paviljongene som utgjør bo- og oppholdssted åpen. På denne måten er fangene kanskje ikke fysisk innelukket i tråd med kjennetegn ved den totale institusjon. På den annen side er det ikke nødvendigvis den fysiske innesperringen som er det sentrale i denne sammenheng. Goffman snakker i sin definisjon av den totale institusjon om det å være innelukket og det å være satt under formell administrasjon i samme åndedrag. I lys av dette er det nærliggende å se innesperring også i form av reguleringer og bestemmelser fra andre.

Et spørsmål blir således om fanger som har mulighet for utgang fra fengselet kan sies å være i en total institusjon. Jeg har overfor vist til sider ved den totale institusjon som en kanskje ikke umiddelbart ser å kunne gjenkjenne ved Hassel. Et argument som imidlertid taler for at fangene på Hassel er i en total institusjon, ligger i at disse fangene, til tross for at de ikke hele tiden er lukket innenfor ”murene”, er avskåret fra å

delta i samfunnet på samme måte som mennesker som ikke er fengslet gjør. For selv om de på mange måter kan ta del i samfunnet utenfor fengselet, er deres plass også i samfunnet utenfor preget av detaljstyring og tidsfrister bestemt av andre. Og de har langt på vei mistet sin selvbestemmelsesrett. Blant annet gjennom den rolleberøvelse som er en del av krenkelsesprosessen (ibid.). Jeg skal i tråd med min problemstilling rundt spørsmålet om det er mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet, se på om fedrene i utvalget mitt nettopp berøves sin farsrolle ved fengsling. Uansett medfører rolleberøvelse og redusert eller fraværende selvbestemmelsesrett at livet som fengslet er preget av manglende frihet til å foreta egne valg. Rammene rundt den situasjonen fangen befinner seg i, er ikke fleksibel i tråd med egne ønsker. Adgang til samspill og interaksjon med andre er begrenset av fengslingens rammer. Følgende eksempel illustrerer dette; En av fangene jeg snakket med i forbindelse med mellomfagsoppgaven min var på frigang (Grambo 1996). Han gikk på skole og var utenfor fengselsområdet fra klokka 8 til 16 hver dag. Han deltok i klassen på lik linje med de andre elevene og klassekameratene visste ikke at han var fengslet. Han kunne imidlertid aldri delta på aktiviteter med de andre etter skoletid, han måtte alltid skynde seg "hjem". Han følte han ble oppfattet som sær av de andre fordi han alltid sa nei. Det var imidlertid viktig for han å være "som alle andre" og han kunne derfor ikke si at han satt i fengsel. Samtidig var han ikke som alle de andre. De andre var jo sammen også etter skoletid.

Hvordan denne fangen var en del av samfunnet utenfor fengselet samtidig som at han egentlig ikke var det, beskriver hvordan fanger i en mer åpen soningssituasjon også må kunne sies å være i en total institusjon. Blant annet nettopp fordi vurderingen rundt det om noe kan kalles en total institusjon, ikke kun er et spørsmål om *frihet* og en eventuell berøvelse av denne. Vesentlig for totale institusjoner er også den styringen og kontrollen som det enkelte individ ufrivillig blir underlagt av et system og dem som administrerer det. For fanger er det i tillegg til frihetsberøvelsen således de regler og grenser satt av fengselet (fengselsmyndighetene) som bidrar til at også Hassel og andre åpne anstalter må kunne kalles totale institusjoner.

KAPITTEL 6: VARETEKT

6. 0 Innledning

Seks av fedrene³⁰ i utvalget mitt satt i varetekt på intervjutidspunktet. I tillegg har det øvrige utvalg erfaringer fra varetektssituasjonen. Som jeg skal vise i det følgende er denne situasjonen på flere måter spesielt vanskelig. Særlig gjelder dette i forhold til menneskelig kontakt.

Jeg skal i det følgende først drøfte ulike sider ved instituttet varetekt. Deretter vil jeg drøfte politiets rolle i denne situasjonen når det gjelder kontakt utad. Forholdene rundt varetektssituasjonen er av avgjørende for fedrenes muligheter - eller mangel på muligheter - til å ha kontakt med sine barn. Og politiet innehar stor påvirkningskraft på varetektsforholdene.

6. 1 Hva er varetekt?

Å sitte i varetekt innebærer at man er fengslet uten dom. Varetektsfangen er berøvet sin frihet til tross for at han på dette tidspunkt ikke er erklært skyldig. Fordi man sitter fengslet uten at skyldspørsmålet er avklart, ses ikke varetektsfengsling juridisk sett som straff:

”Varetekt er ikke en strafferettslig reaksjon, men et straffeprosessuelt tvangsmiddel som anvendes under etterforskningen for blant annet å forhindre at den siktede rømmer eller forspiller bevis” (St meld nr 27 1997-98: 57).

³⁰ Det vil si 6 av 13 fengslede på intervjutidspunktet. Den 14. informanten var løslatt.

Hovedkriteriene for varetektsfengsling er at det aktuelle lovbrudd har en strafferamme på minst seks måneder samt at det foreligger såkalt ”skjellig grunn til mistanke”³¹ Dette er i seg selv imidlertid ikke tilstrekkelig. Et av følgende tilleggskriterier må ifølge hovedregelen også være oppfylt: Det foreligger grunn til å tro at den mistenkte vil unndra seg straffe-forfølgning/ fullbyrdelse, *eller* det foreligger nærliggende fare for bevisforspillelse, *eller* det er påkrevet for å hindre ny straffbar handling som har strafferamme på minst 6 måneder, *eller* at den mistenkte selv begjærer varetektsfengsling (Straffeprosessloven § 171).

Varetekt er altså ikke juridisk sett straff. Likheten mellom situasjonen for domfelte og varetektsfanger er imidlertid slående: ”...også varetekt er påførelse av onder og fratagelse av goder. I praksis er varetekt straff av i prinsippet uskyldige personer” (Finstad & Gjetvik 1990: 104). I tillegg til dette utholder varetektsfanger i mange tilfeller et strengere regime enn fanger som soner. Felles for fanger er at de befinner seg i en avmaktssituasjon, men i særdeleshet gjelder dette varetektsfanger, og spesielt de som sitter i isolasjon. Varetektsfangene kan ikke jobbe og de kan ikke være med på aktiviteter som kan lette fengslingssituasjonen og gi et avbrekk fra innesperringen. Realiteten er at varetektsfangen er fengslet og frihetsberøvet. Som jeg skal vise i det følgende er *følelsen* dermed at man faktisk er straffet. For de varetektsfangene som er hensatt i en situasjon med kontroll av, eller forbud mot, brev og besøk, er også fengselsvilkårene strengere enn for de fleste domsfanger.

Jeg vil i det følgende vise at de i utgangspunktet så klare (juridiske) skillelinjene mellom varetekt og straff, i realitet og praksis langt fra er like klare. Betenkeligheter som følge av dette handler først og fremst om at varetekt faktisk oppleves som straff. Betenkeligheter i forhold til at varetekt ikke vurderes som straff ligger også i det at varetektstiden i ettertid implisitt faktisk omdefineres til straff. Jeg tenker på tilfeller hvor varetektstiden etterfølges av domfellelse. Tiden utholdt i varetekt trekkes da fra

³¹ Se mer om dette i Thomas Mathiesens bok ved samme navn (Mathiesen 1989).

på domstiden. Det er paradoksalt at en tid som ikke regnes som straff, senere kommer til fradrag når straffen utmåles.

6. 2 Hvordan oppleves det å sitte i varetekt?

For dem som tilbringer hele, eller deler av, varetektstiden i isolasjon under brev- og besøksforbud vil fengslingen kunne oppleves særlig tyngende. Jeg skal i det følgende legge hovedvekten på varetektsfengslede underlagt isolasjon. Selv om jeg tar utgangspunkt i varetektsfanger pålagt isolasjon, vil drøftelsen også på mange punkter kunne gjelde alle varetektsfanger. Dette fordi isolasjon generelt sett kjennetegner varetekt (Finstad & Gjetvik 1990: 108).

6. 2. 1 Isolasjon i varetekt

For varetektsfanger som etter rettens bestemmelse er undergitt brev- og besøksrestriksjoner, preges tilværelsen i varetekt av en nærmest absolutt *isolasjon*. Med isolasjon mener jeg situasjoner hvor varetektsfangeren er ekskludert fra samvær med andre fanger og med mennesker utenfra som ikke er profesjonelle (som advokater, helsepersonell og prest). Dette betyr også at far er avskåret fra å ha kontakt med barna sine. "Isolasjonsgruppen, Dansk Retspolitisk Forening" definerer isolasjon slik:

"...at menneskers livsbetingelser er formet således, at deres muligheder for normal, menneskelig kontakt og for at opleve og sanse normale, varierende omgivelser er sterkt reducerede" (Isolation. Varetægt 1980: 7).

I rundskriv fra fengselsstyret i Norge fremkommer følgende om isolasjon i varetekt:

”Eneromsopphold (isolasjon) og mangel på menneskelig kontakt kan føre til helseskader... Faren for negative og uønskede skadevirkninger er økende dersom varetektsoffholdet blir av lengre varighet” (Fengselsstyrets rundskriv Fst 6/ 97 :1).

Det kan synes som om denne kjensgjerning ikke tas alvorlig nok. Norge er da også under oppsikt av *Den europeiske komité for hindring av tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff* (CPT eller torturkomiteen). Denne komiteen har vært på to offisielle besøk i Norge. Det siste besøket av en samlet komité fant sted i perioden 17. – 21. mars 1997. Besøkets formål var da å undersøke forholdene rundt varetektsfengsling i politiarrest og varetektsfengsling med isolasjon etter rettens påbud. Besøket var et resultat av bekymringsfulle funn under komiteens besøk i 1993. Jeg skal her kort beskrive CPT’s vurdering av isolasjon etter rettens påbud ved Oslo kretsfengsel.

I perioden mellom disse to besøkene har de materielle forholdene for isolasjonsfangene blitt utbedret. CPT fant derfor ikke grunn til å rette kritikk mot disse, men påpekte at størrelsen på luftegården (15 m²) ikke er stor nok til å utøve nødvendig mosjon.

Når det gjelder fengselsregimet, fikk Oslo kretsfengsel den samme kritikk som Bergen landsfengsel:

”[...] fangenes materielle miljø [var] tilfredsstillende. Det samme kan imidlertid ikke sies om fengselsregimet...de [var] totalt isolert fra de andre fangene...Følgelig var de henvist til cellene i 23 av 24 timer, med en utendørs luftetur som eneste daglige aktivitet utenfor cellen, alene” (CPT 1997 pkt. 22).

En av komiteens medlemmer fra 1997, den britiske strafferettsprofessoren Rod Morgan, besøkte Norge igjen høsten 1999. Han har gjennom flere år spesialisert seg på varetekt og retter ny kritikk mot Norges (og Skandinavias) bruk av isolasjon under varetekt. Mens det i eksempelvis Storbritannia og USA ikke er lov til å isolere fanger fra andre fanger, foregår en nærmest rutinemessig isolering av fanger i Norge (Aftenposten 26. september 1999). I tillegg kritiserer han det at fanger ikke får besøk. Han hevder at det med vår praksis i alle fall må skilles mellom hvem fangen ikke får besøk av. Han nevner som et eksempel hvor urimelig det er at varetektsfanger i isolasjon ikke får ha kontakt med sine barn (Aftenposten 8. oktober 1999). I denne sammenheng mener jeg det er på plass å stille spørsmål ved den legitimiteten påtalemyndighetene har gitt politiet i forhold til å hindre kontakt. Kontroll- og forbudsbruken er legitimert i hensynet til etterforskning. Det er imidlertid kritikkverdig at dette synes tatt nærmest for gitt uten at den *faktiske faren* kontakt eventuelt kunne representert i forhold til etterforskning analyseres nærmere. For hvilken fare representerer fangenes barn i forhold til etterforskningen? Om det påberopes at den som følger barnet eventuelt kan påvirke etterforskningen, er dette noe som kan klareres i hvert enkelt tilfelle. Begrunnelsen bak brev- og besøkskontroll/forbud synes i seg selv utilstrekkelig i forhold til fullstendig å utelukke barnebesøk. Den tilsynelatende manglende vurderingen i forhold til dette gjør det betimelig å stille spørsmål ved om også andre hensyn enn etterforskning kan ligge til grunn for dagens praksis. Det har nemlig vært reist spørsmål ved om den isolasjonsbruken jeg her har vært inne på kan kalles tortur. Jeg skal ikke komme inn på denne problemstillingen her. Jeg vil imidlertid belyse det nedenfor når jeg drøfter bruk av (in)direkte tvang og trusler i avhørssituasjonen. Men først noe mer om varetekt og isolasjon.

Selv om isolasjon i varetekt juridisk sett ikke er ment å være straff har isolasjon i seg selv vært en del av straffen siden fengselshistoriens begynnelse (Hauge 1996). Blant historiske begrunnelser for straff er omvendelse og reformering. Den enkelte fangen skulle i tråd med en slik tanke ikke utsettes for ytre påvirkninger men bruke tid i isolasjon til ettertanke og anger (Hauge 1996). Den såkalte Philadelphia-modellen sto

sentralt i så henseende (Wister 1997). Ensomheten fangen i tråd med denne modellen var pålagt, var ment å innebære noe positivt for den isolerte.

Også i dag er isolasjon overfor *domfelte* straff. Det kalles imidlertid ikke straff, men refs eller disiplinære tiltak (Mathiesen 1987). Realiteten ved at isolasjon brukes som refsmetode er imidlertid at det er snakk om tilleggsstraff. Og ved at isolasjon er et uttalt refselsesmiddel er det ikke nærliggende å se at formålet skal innebære et gode for å hjelpe fangen til ettertanke. Det skal være en tilleggsstraff. Dette innebærer at en situasjon som i andre sammenhenger brukes som en tilleggsstraff, i det hele tatt ikke ses som straff i varetektssituasjonen. På bakgrunn av isolasjonen og usikkerheten knyttet til varetektssituasjonen, vil denne på mange måter kunne beskrives som verre, eller vanskeligere, enn soning på dom (se blant annet Finstad & Gjetvik 1990). Sagt med andre ord, pinen³² kan føles mer tyngende i den situasjonen hvor pinen faktisk ikke er legitimert. Dette viser tvetydigheten rundt det faktiske grenselandet varetekt versus straff, og uklarhetene med hensyn til når pine er ment å være pine.

Gjennom isolasjonen fratas man en normal kontakt og omgang med andre mennesker. Dette skjer i kontrollens navn, og ensomheten er således legitimert:

”Isolasjon – en praktisk foranstaltning for å holde folk under kontroll, slik at de ikke skal forspille bevis, påvirke andre eller bli påvirket av andre. Slik ser det ut utfra kontrollapparatets enkle mål. Men ikke for dem som utsettes for det. Isolasjon fratar oss noe vi ikke tenker over, noe vi tar for gitt, livsviktig som luften vi puster i: Å ha mennesker rundt oss” (Giertsen 1990: 92).

Gjennom isolasjonen og mangel på menneskelig kontakt starter altså en nedbrytningsprosess av varetektsfangen som menneske (ibid. 1990: 93). Og nettopp det at man på mange måter ”fratas seg selv” fordi man blir revet ut av sin sammenheng er karakteristisk for totale institusjoner:

³² I ”Pinens begrensning” (Christie 1982[b]) beskriver Christie straff som pine.

”Den nyankomne træder ind i institutionen med et forestillingsbillede af sig selv, som er muliggjort av visse, stabile sociale forhold i det hjemlige miljø. Ved ankomsten bliver han omgående berøvet den støtte, som disse forhold har givet ham. Det er en kendt sag... at han går ind til en række ydmygelser, nedværdigelser og krenkelser af personligheden” (Goffman 1967: 19) ³³.

Fra nå av vil alt ned til minste detalj i fangens liv reguleres og kontrolleres. Sentralt i det at kontrollen ligger hos andre, er uforutsigbarhet.

6. 3 Varetektens uforutsigbarhet

6. 3. 1 Det akutte preg - pågripelsen

I mange tilfeller kommer selve pågripelsen overraskende for så vel den pågripne som for familien. Der og da blir man ”revet ut av en sammenheng”. Overraskelsen er særlig stor når pågripelsen er et resultat av en handling som skjer der og da. I andre tilfeller er fangen klar over at han har begått en straffbar handling på et tidligere tidspunkt, og overraskelsen består da i at han blir pågrepet for denne. To fedre i mitt utvalg hevder sin uskyld. De øvrige fedrene ble pågrepet for en tidligere begått handling, eller for en ”der og da” handling. De sier de forsto, eller burde ha forstått, at det de gjorde var straffbart ifølge loven.

For alle i mitt utvalg kom arrestasjonen som et sjokk for de pårørende, i større eller mindre grad. For noen av fangene var denne pågripelsen et nytt nummer i rekken. Sjokket for de pårørende i en slik situasjonen består i at det har skjedd *igjen*. For andre pårørende oppleves situasjonen som lyn fra klar himmel.

³³ Jeg drøftet i forrige kapittel totale institusjoner opp mot åpen soning. Jeg kom til at også den åpne institusjon må kunne kalles total. Grad av totalitet vil imidlertid kunne være varierende, og det er nærliggende å tro at

Den ansatte jeg intervjuet på avdeling B beskriver det akutte ved varetekt slik:

”Ved varetekt blir man gjerne tatt inn fra gata, man blir tatt ut av en sammenheng. I denne første tiden er det snakk om krisehåndtering”.

Han beskriver situasjonen videre ved å trekke sammenligninger til domssituasjonen:

”Varetekten er den mest konfliktfylte situasjonen for far og barn. Det er helt annerledes i forhold til barn å sitte på dom. Når man sitter på dom, har det skjedd en mer planmessig innsetting, man er gjerne innkalt til soning. Eller man har sittet i varetekt en stund og med det kommet inn i et system. Alle er fedre i fengsel, men måten de sitter på er helt forskjellig på dom og varetekt”.

Ingen av fedrenes barn var forberedt på pågripelsen/fengslingen av far. Som tidligere vist, vet flere av barna fortsatt ikke at far er fengslet. Også for flere av de gjenværende omsorgspersonene kom pågripelsen overraskende. Thomas forteller at konen hans først fikk vite om arrestasjonen da hun to døgn etter at den skjedde ringte politiet for å melde sin mann savnet.

Flertallet av fedrene hevder pågripelsen også var en overraskelse for dem, til tross for at de visste den aktuelle handling var straffbar ifølge loven. Særlig var situasjonen vanskelig for Carl og Petter som bodde alene med barna sine.

Carl beskriver på følgende måte hvordan arrestasjonen skjedde og hvordan de tre barna ble underrettet:

”Ingen var klar over det, det skjedde plutselig og nå er jeg her. Jeg ble arrestert hos kjæresten min...ungene var og spilte fotball og jeg hadde sagt at jeg var

situasjonen ikke føles like tyngende for en fange som soner åpent som for en isolert fange. Jeg vil allikevel fastholde at de begge befinner seg i en total institusjon.

hjemme igjen klokka 18. Når de kom hjem hadde politiet ransaket stedet og blant annet knust vinduer. Ungene trodde det hadde vært innbrudd og ringte politiet. Da fikk de vite at jeg var tatt, men ikke hvorfor”.

Petter sier pågripelsen kom som et sjokk på både han og sønnen:

”Politiet kom og hentet meg på jobben, uten at jeg hadde fått noen form for forvarsel. Jeg visste at en bekjent av meg var tiltalt i en narkotikasak, og tenkte politiet trengte meg for et eller annet i den sammenheng. Jeg ble med på politihuset og tenkte det ville være kjapt unnagjort. Jeg var bekymret for eldstemann som snart ville være hjemme fra skolen, og fikk lov til å ringe inn en beskjed på svareren hjemme. Jeg sa jeg var hos politiet og at han måtte reise til moren sin og vente på meg der. Jeg regnet jo med at jeg snart ville være hjemme igjen. Så han visste at jeg var hos politiet, men han var absolutt ikke forberedt på fengslingen. Den kom jo som et sjokk på meg også”.

Blant annet fordi pågripelse ofte kommer så uventet og plutselig, er det viktig at den pågripes familie varsles. Om arrestasjonen skjer hjemme er familien kanskje vitne til hva som faktisk skjer. Uvissheten rundt hva som *egentlig skjer* er imidlertid ikke mindre av den grunn. I andre tilfeller skjer pågripelsen utenfor hjemmet, og pårørende er avhengig av beskjed fra andre for å vite hva som har inntruffet. I straffeprosessloven (strlprl) § 182 fremkommer følgende:

”Når pågripelse er foretatt, skal påtalemyndigheten sørge for underretning til den pågripes husstand eller annen person han utpeker...Underretning som nevnt kan unnlates såfremt det antas at den vil være til vesentlig skade for etterforskningen”.

For de fleste som opplever å bli satt i varetekt er dette en belastning som spesielt i begynnelsen vil kunne oppleves som en krise. Det ses som viktig at politi og kriminalomsorg har etablerte rutiner for bistand og praktisk hjelp i den situasjonen

som oppstår, for eksempel i forhold til å underrette pårørende (St. meld. nr. 27 1997-98). Fengselsstyret sier det slik:

“... pågrepelse og etterfølgende fengsling [medfører] praktiske og akutte problemer i forhold til familie m. v. Varetektsinnsatte som av retten er ilagt brev og besøksforbud eller brev og besøkskontroll (restriksjoner) er spesielt utsatt (Fst 6/97: 1).

Situasjonen slik Petter og Carl beskriver den viser at det på dette punktet er langt fra samsvar mellom teori, lovregler og praksis. Det kan være flere grunner til dette. Det er mulig rutinene rett og slett ikke er godt nok innarbeidet og at det derfor blir et litt tilfeldig preg over underretning til pårørende. Det kan også ses som et uttrykk for at denne delen av politiarbeidet ses som mindre viktig. Og i alle fall underordnet selve pågripelsen. Jeg skal ikke komme nærmere inn på dette her. Nedenfor vil imidlertid politiets rolle bli drøftet. Hovedvekten vil da ligge på politiets opptreden i forhold til kontakt mellom varetektsfangen og hans pårørende.

For barn kan det oppfattes som svært traumatisk at en omsorgsperson ”bare forsvinner”. Ingen av barna til fedrene i utvalget var vitner til selve pågripelsen av far. På mange måter er dette en bra ting, omstendighetene rundt en pågrepelse kan nok fremstå som skremmende.

Foranledningen til en pågrepelse kan være en husransakelse. Hovedfagsstudent i kriminologi, Hugo Hansen, opplevde å bli pågrepet av politiet på grunn av en misforståelse. Han ble pågrepet utenfor hjemmet, men samboeren ble allikevel utsatt for husransakelse. Hansen beskriver husransakelsen slik i et essay:

”Denne husransakelsen blir rettferdiggjort med et dokument som vises 10 cm fra ansiktet i en brøkdel av et sekund. Deretter stormer 5 mennesker (4 menn, 1 kvinne) i 30–35 årsalderen inn i en 50 kvadratmeters leilighet. Jeg skal ikke påstå at det er mange mennesker, men tatt i betraktning at de ikke er invitert blir det ganske voldsomt” (Hansen 1996: 11).

Han beskriver videre hvilket lykketreff det var at stedatteren ikke var vitne til denne scenen:

”Det er nærmest guds lykke at ikke barnet var hjemme når narkospanerne tråkket inn. Heddas forestillingsverden med ”politiet som de snille” og ”tyvene som de slemme” kunne bli utsatt for en lei prøvelse. Hvordan skal en forklare et barn i ettertid at ”politimannen som kikket gjennom dine leker, var egentlig snill”... ” (Op. cit: 31).

På den annen side kunne det i enkelte tilfeller kanskje være en bra ting om barna faktisk var vitne til fars pågripelse. Jeg tenker da på tilfeller hvor varslingsrutinene ikke følges, og alternativet til ikke å ha bevitnet pågripelsen er uvitenhet. I valget mellom to onder kan kanskje det å se at far hentes være bedre enn at han spurlost forsvinner. På den andre siden skulle det ikke være nødvendig å måtte velge mellom to onder, varslingsrutinene skal jo fungere. Det ser imidlertid ikke ut til at det er noen automatikk i de gjør det.

Carl og Petter som begge er eneforsørgere var i mange henseender ”heldige” ved at barna var så store som de var (15, 16, 17 og 18) når far plutselig forsvant. Om far er eneforsørger for små barn, kan en uventet og plutselig pågripelse ha store konsekvenser. Roger Shaw beskriver i boka ”Children of imprisoned fathers” (1987) en potensielt dramatisk situasjon. En ”probation officer”³⁴ hadde fått en lapp om at en fange ville snakke med han. Det sto ikke om hva, og siden lappen var en av mange ble den lagt i bunken. ”Probation officer” rakk ikke å gå til denne fangen før om kvelden. Det viste seg at fangen hadde blitt arrestert på vei til butikken om morgenen mens hans fem år gamle sønn ventet alene hjemme. Den pågrepne faren fortalte at han hadde fortalt politiet at han var eneforsørger for sønnen og at denne var alene hjemme:

³⁴ En ”probation officer” er egentlig den kontaktpersonen man har under prøveløslatelse. Her må det imidlertid forstås som en slags sosialsekretær eller miljøarbeider. Denne personen jobber i fengselet men er på mange måter allikevel ikke en del av fengselsregimet.

”The inmate insisted that he had told the police officer that he had left his child alone but reported the officer as saying ”you should have thought about that before you defaulted on your fine” ...the probation officer was confronted by a situation in which a man had been parted from his son for ten hours, as far as he knew, the boy was still at home on his own with the gas fire burning” (Shaw 1987: 19).

Nå endte dette godt fordi en nabo som kjente familien godt hadde hentet barnet inn til seg da han/ hun oppdaget at far ikke kom hjem fra butikken. Denne hendelsen fant sted i England og det er mulig at de opererer med andre varslingsrutiner enn vi gjør her. Med de erfaringer jeg har vist til vedrørende manglende varsling av familie, er det imidlertid ikke utenkelig at en lignende scene kunne utspille seg i Norge.

6. 3. 2 Tid

For fanger og deres pårørende står tid sentralt. For fanger gjøres tiden *”viktig ved å bli tatt bort”* (Christie & Bruun 1996: 33). Det vil gjerne også være slik for fangens pårørende. Tiden nedtelles frem til den dagen livet utenfor murene kan ta til igjen. For varetektsfanger er tid særlig problematisk, den kan ikke beregnes og telles ned. Fedrene i mitt utvalg sier uvisshet om tiden særlig er problematisk i forhold til barna. Til tross for at små barn ikke nødvendigvis har et konkret begrep om tid, er det vanskelig for fedrene ikke å kunne gi sine barn et tidspunkt for hjemkomsten. Det er også problematisk for far ikke å kunne gi barna et svar på om han kommer til å være til stede ved viktige begivenheter i barnets liv. Frode har opplevd dette dilemmaet:

“Datteren min spurte meg om jeg kommer hjem til ”bursdagen” hennes. Da måtte jeg svare at jeg ikke vet. Så spurte hun om jeg kommer hjem til jul og jeg måtte svare det samme igjen...Hun er for liten til egentlig ha noe begrep om tid så det hadde kanskje ikke hjulpet om jeg kunne gi henne en dato for hjemkomsten. Men; hun skjønner at jeg ikke vet om vi skal være sammen på disse viktige dagene, og det forstår hun ikke, pappa er jo den som vet alt”.

Fratakelse av tid er legitimert straff. Men ikke for varetektsfangene. Tidsberøvelsen oppleves imidlertid som en straff, og i forlengelsen av dette oppleves det ikke å kunne forholde seg konkret til tid av mange som en tilleggsstraff. Situasjonen er vanskelig i seg selv uten at man i tillegg er i mørke angående hvor lenge den skal vare. Det er nærliggende å tro at dette vanskeliggjøres ytterligere ved at man har barn. Som når Frode ikke kan gi datteren sin noe konkret å forholde seg til. I tillegg er det i denne situasjonen først og fremst Frodes 4 år gamle datter som straffes.

Videre er tiden for varetektsfangene i større grad enn for andre fanger preget av monotoni og passivitet:

”Tida blir et problem. Tida i fengselet er ikke en ressurs som kan brukes til noe, men blir noe langtekkelig som må utholdes...Den ene dagen er lik den neste” (Finstad & Gjetvik 1990: 106).

Dette bidrar til at det blir en større utfordring å få tiden til ”å gå”. For fanger kan det å ”få tiden unnagjort” være helt sentralt i utholdelsen av fangetilværelsen. Et resultat av dette kan være ulike måter å regne tid på:

”Denne måten å leve på utvikler nye tidsmålere – som for eksempel tid målt i grøt. Tre lørdager på rad er det grøt til middag, mens den første lørdagen i måneden markeres med annen mat. Grøtfri lørdag blir tegn på at tiden har gått...” (Lillevolden 1991: 26).

Det er ikke bare fangene som ”tenker tid”, også fengselet beskriver det meste med tidsbetegnelser:

”Fengselet bidrar til tidsgalskapen med sentrale mål som 2/3 tid, 7/12 tid, 10-dager’n, rest-tid, 17 dagers refs, permisjonstid, besøkstid osv” (op.cit.).

Å være varetektsfange i en situasjon så ”omgitt av tid” uten selv egentlig å kunne måle den, må være vanskelig. Det ligger noe paradoksalt i det å *ha* så mye tid samtidig som at tiden er fratatt en. I fratakelsen av tid ligger nemlig også en tildelelse av tid. Det kan forsterke en ensomhetsfølelse at tiden går mens en selv står på stedet hvil. Samtidig vil fanger som har barn kunne se nettopp barna som en mal på at tiden går. Og ikke er det heller kun snakk om at tiden *går*, på barna kan man se at tiden *forsvinner*. Dette betyr noe mer enn at barna vokser og utvikler seg. For fedrene kan dette bety tap av nærvær, opplevelser, sorger og gleder. Og med det tap av en felles historie.

Det er også nærliggende å tro at tiden innenfor fengselet kanskje får en annen betydning fordi også samfunnet utenfor er opptatt av tiden på nye måter. Tid er blitt en vare det er knapphet på (Christie & Bruun 1996). I forlengelsen av dette kan det å ha det travelt nærmest ses som et statussymbol. Tiden er ikke noe som bare skal gå, den skal *fylles*. Og absolutt ikke kastes bort (Glucksmann 1998). Kanskje er dette særlig viktig fordi tiden har blitt lineær og forsvinnende fremfor gjentakende i tråd med årets gang (Christie & Bruun 1996). Det som forsvinner kan i større grad være dyrebart.

Som fengslet er man fratatt kontroll over tid og med det råderett over hvordan tiden fylles. Hvordan en bruker tiden er dermed ikke i tråd med frivillighet. Noen ganger kan en selvfølgelig velge hvordan en bruker tiden sin, ved for eksempel å gå på skole heller enn å arbeide under fengslingen. Dette er allikevel ikke et eksempel på frivillighet. Fanger har arbeids- eller skoleplikt (Fengselsloven § 17). For varetektsfanger gjelder dette imidlertid ikke, og de kan i så måte ikke fylle sin tid med aktiviteter.

I tillegg til at en som fange på et vis ikke er deltaker i tiden er man altså omsluttet av tid. Og innenfor fengselet er tiden i høyeste grad tilstedeværende. Tiden kan imidlertid oppleves forskjellig avhengig av hvilken type fengslingssituasjon man er i. Fanger jeg intervjuet på Hassel i forbindelse med mellomfagsoppgaven i kriminologi (Grambo 1996), gjorde meg oppmerksom på nettopp dette. Senere har også andre fanger

bekreftet denne typen opplevelse av tid. Den handler om at tiden går saktere på åpen soning enn på lukket soning.

En opplevelse som i utgangspunktet overrasket meg. Jeg tenkte lukket soning i større grad var preget av kjedsomhet og monotoni. Og at tiden derfor ville gå sakte. På åpen soning på Hassel er dagen fylt av ulike aktiviteter og jeg antok i utgangspunktet at dagen ville gå fortere nærmest i takt med aktivitetsnivået. Men så forteller fangene meg at slik er det ikke. Tvert imot forteller de at tiden går sakte nettopp fordi den er oppstykket av så mange forskjellige gjøremål. Frihetsberøvelsen varer med dette på et vis lenger. Et resultat av dette var at noen av fangene hadde vurdert å søke seg tilbake til lukket. Fordi dagen på lukket ikke er så fylt opp går tiden fortere. Dagene går dermed nærmest mer automatisk, og straffen gjøres med det på et vis kortere enn på åpen soning³⁵.

Og ved ettertanke overrasker ikke denne type refleksjon over tid i fengsel. Hvor mange ganger har man ikke selv tenkt hvor fort dagen har gått til tross for at man ikke har gjort noe som helst. Eller hvordan en dag fylt av aktiviteter og gjøremål kan synes nærmest uendelig. Det som for fanger understreker dette i en helt annen grad enn for mennesker i samfunnet forøvrig, er at fangedagene i så stor grad er preget av likhet. Uansett hvordan dagen er organisert er det lite rom for variasjon. Og en tvinges dermed som fange til å forholde seg til tid på en ny måte. Flere av varetektsfangene i mitt utvalg uttrykker frustrasjon nettopp over hvordan "tiden" har blitt annerledes. Egen tid blir erstattet med fengselets tid, tiden *brukes* ikke lenger, den skal bare *gå* (Kolind 1996). Mens tiden dermed før var noe verdifullt og tilmålt, er den nå så vel verdiløs som endeløs. Roar uttrykker dette slik:

"Jeg har jo så god tid, men hva skal jeg gjøre med den?"

³⁵ Herdis Dugstad fant det samme i sin undersøkelse fra Bastøy landsfengsel, "Glem residivprosentene!" (Dugstad 1999).

For meg er tiden dårlig når tiden er knapp, og god når det er mye tid å ta av. Varetektsfanger har nettopp mye tid, men den kan ikke av den grunn kalles god. Det er heller ikke det gode ved tiden som fremstår som sentralt når Roar sier han har god tid. Det er heller det at han for mye tid og ingenting å bruke den på. Tid blir nemlig noe helt annet for fanger enn for mennesker som ikke er i en slik situasjon. Ved at tiden for fanger er annerledes, kan det også lede til at man i fengsel kan få et annet syn på tid enn man kanskje hadde tidligere. I dagliglivet kan det nemlig være slik at hver enkelt ikke reflekterer dypt over tiden selv om tiden samfunnsmessig har fått en annen betydning. Tiden er noe som går (gjørne altfor fort) mens den fylles med arbeid og aktiviteter. Tiden nedtelles imidlertid også utenfor murene; det er så og så lenge igjen til ferien, til eksamen eller til fødselstermin. Som regel har man mer eller mindre fastsatte tidspunkt å forholde seg til. Videre vil denne tiden kunne beskrives som meningsfull. Om man gleder eller gruer seg til "den dagen", har dagen mening når den settes i en større sammenheng. Man kan grue seg til eksamen, samtidig vil eksamen være en gledelig avslutning på en større eller mindre epoke.

For varetektsfangene står på mange måter dagene ikke i forhold til noe som helst. At en eventuelt får et nytt syn på tid er derfor ikke nødvendigvis et gode. Dagene går mens de nærmer seg noe uvisst. Samtidig kan sammenligninger med hvordan tiden tidligere ble fylt, gjøre den "bevisstløse tiden" i varetektsfengselet til nok en markør for den endrede livssituasjonen.

Besøk er i denne situasjonen kanskje det eneste som representerer et positivt brudd i tiden.

6. 4 Kontaktform

Varetektfanger som ikke sitter på forbud og domssonere uten permisjonsrettigheter er på de fleste områder ”fengselsmessig likestilt”:

”Varetektsinnsatte [uten brev- og besøksrestriksjoner] behandles som regel på samme måte som domsinnsatte når det gjelder det interne liv i anstalten...De kan imidlertid ikke gis frigang, permisjoner eller lignende...” (St. melding nr 27 1997-98:57).

Hvor reell denne såkalte likebehandlingen er, er jeg usikker på. Som ansatt ved avdeling B påpekte, er det å være domfelt i utgangspunktet fundamentalt forskjellig fra det å være varetektsfengslet. Jeg skal imidlertid ikke gå inn på denne drøftelsen her. Jeg velger å forholde meg til den likheten som eksisterer mellom varetektsfanger uten restriksjoner og domsfanger i forhold til besøk. Jeg vil derfor drøfte besøksforholdene for varetektsfanger uten forbud sammen med domsfangene. Og soning på dom er tema i neste kapittel.

Her og nå vil jeg imidlertid se på besøks- og kontaktforholdene til varetektsfanger som er underlagt brev- og besøkskontroll eller -forbud (isolasjon). Flere av fedrene i utvalget har sittet i isolasjon, og på den bakgrunn gjort seg opp noen tanker om situasjonen.

Disse fangene står i en særskilt situasjon ved at politiet spiller en så stor rolle i forhold til kontakt med familien. Ansatt på avdeling B sier dette slik:

”Når man sitter på dom er soninga mer planmessig, og man har rett til permisjoner. I varetekt finnes ingen slike muligheter. Og det er politiet som styrer kontakten”.

Dette skal jeg nå gå nærmere inn på.

6. 4. 1 Omfanget av menneskelig kontakt reguleres av politiet

Politiet spiller en særlig viktig rolle for varetektsfanger underlagt brev- og besøkskontroll/forbud. Kontrollen over menneskelig kontakt ligger i denne perioden hos politiet og ikke hos fengselsvesenet (Straffeprosessloven § 186). Politiet har absolutt kontroll når det gjelder kontakt med mennesker utenfor fengselet. Eventuell kontakt skjer da gjennom såkalt fremstilling og politiet er tilstede. Videre har politiet en tilnærmet absolutt kontroll i forhold til kontakt med mennesker innenfor fengselet. Fengselets forpliktelser i forhold til varetektsfengsling er å administrere oppholdet i henhold til rammer fastsatt av politiet (St. meld nr. 27 1997–98). Fengselsstyret viser imidlertid gjennom rundskriv at kriminalomsorgavdelingen må påta seg et større ansvar spesielt i forhold til virkninger av isolasjon (Fst 6/ 97:5). Kontakt med andre enn ansatte i fengselet kan kun skje etter avtale med politiet. I det samme rundskriv fra fengselsstyret står det skrevet at politiet ofte lempet på forbud/kontroll til tross for at varetektsfangen faktisk sitter på brev- og besøksforbud/kontroll. Hva fengselsstyret legger i begrepet ”ofte” er uvisst. En slik lemping kan dreie seg om å få se enkelte tv-programmer eller om å få være i (begrenset) fellesskap med medfanger. Slike lettelser kan skje på utspill direkte fra politiet eller på bakgrunn av anmodning fra fengselet. Fengselsansatte skal anmode politiet om fremstilling når den innsatte ytrer behov for det, og det ses som formålstjenlige eller skadereduserende.

Blant menneskene jeg har snakket med er det misnøye med kontaktordningen på så vel fangesiden som ansattensiden. Ansatt ved Oslo kretsfengsel avdeling B uttrykker det slik:

”...politiet må være tilstede ved besøk. De må ha tid til det, og hvis de har tid må de gidde å gjøre det. Praksis er at brev- og besøkskontroll er forbud”.

Han forteller videre at det imidlertid finnes unntak fra denne praksisen, ved at politiet går inn og tilrettelegger for kontakt:

”I dag kommer en advokat som har med seg den innsattes barn, det er første gang jeg har opplevd det. Her har vi da et eksempel på en politimann med hodet på rett plass [fordi han har gitt advokaten tillatelse til at barna kunne bli med]”.

Også Nils og Einar har opplevd episoder som formildner bildet av politiets manglende vilje til fremstilling. Nils fikk treffe barna sine utenfor fengselet etter 4 måneder i varetekt.

”Jeg fikk fremstilling ifølge med en sivilt kledd betjent så jeg fikk møte ungene i byen. Han var diskret og holdt seg i bakgrunnen, det fungerte veldig fint. Hovedsakelig fordi politimannen var en fin type”.

Nils er altså fornøyd med fremstillingsordningen og begrunner dette med at politibetjenten var fintfølede i situasjonen. Også Einar har truffet en hyggelig politibetjent:

”En politimann sa at hvis han ikke fikk tid til å ta meg på fremstilling, så skulle han bruke fritida si. Det synes jeg viste menneskelighet og forståelse for min situasjon”.

Men selv om Einar har møtt menneskelighet hos enkeltmedlemmer innenfor politiet, retter han på et mer generelt plan skarp kritikk mot kontaktmulighetene i forbudssituasjonen:

”Men sånn generelt om forbud, så må jeg si at det er bevisst bruk av tortur for å få en tilståelse. Du blir nektet kontakt med familien under påskudd av at politiet ikke har tid. At en tjenestemann ville bruke fritiden sin på fremstilling sier noe

om han. Ikke om politiet. For generelt sett så gidder ikke politiet. Forholdene er ille i Norge, ingen av de landa vi liker å sammenligne oss med har det sånn. Vi er liksom best i verden, og skal belære alle andre. Men våge seg den som prøver å pirke på Norge”.

Jeg tror det ligger mer i dette enn hva politiet ”gidder”. Eller sagt på en annen måte; hvorfor gidder ikke politiet? Hva sier dette om hva som ses som viktig? Som jeg skal vise i det følgende tror jeg det gjerne kan ligge bevisste eller ubevisste elementer til grunn for dette som kan fremstå som ”giddesløshet”. Kanskje er det nemlig slik at stramme fremstillingsrutiner kan påvirke resultater i etterforskningen?

Jeg skal i det følgende drøfte mulige grunner til den begrensede fremstillingspraksis og til restriksjonene i forhold til menneskelig kontakt. Jeg setter dette i sammenheng med politiets formål i varetektssituasjonen. Nemlig å drive etterforskning.

6. 4. 2 Vil lettelser i varetektssituasjonen være formålstjenlig?

Politiet har som ovenfor vist stor innflytelse på varetektsinnsattes dagligliv i fengselet. Politiets rolle bærer i så måte på mange vis preg av å være en dobbeltrolle. På den ene siden har politiet myndighet til å gi lettelser i varetektstilværelsen. På den andre siden mistenker politiet varetektsfangen for å ha begått en straffbar handling, og bruker varetektstiden til etterforskning for å finne grunnlag for sin mistanke.

I motsetning til fengselsbetjentene overfor domfelte, fremstår som hovedregel ikke politiet som både kontrollør og hjelper overfor varetektsfengslede³⁶. Dette til tross for at politiet har enerådende myndighet til å hjelpe den varetektsfengslede ved å kunne gi lettelser i varetektssituasjonen. Det er nærliggende å tro at politiet ikke fremstår som hjelper fordi de er i en situasjon hvor det ikke er deres oppgave å hjelpe den fengslede til noe. Politiets oppgave er etterforskning, og varetektsfengsling blir vurdert opp mot

formålstjenligheten i forhold til etterforskningen. Fengselsbetjentene har i motsetning til dette som en uttalt del av sin arbeidsoppgave å hjelpe fangen til noe. Gjennom målrettet arbeid skal nemlig fangen påvirkes til ikke å begå kriminelle handlinger igjen (St. meld. nr 27 1997-98).

At politiet ikke innehar en hjelperolle understrekes ved at politiet først og fremst ser den varetektsfengslede i avhørssituasjonen. Formålet er da å innhente informasjon om den kriminelle handling, eller sagt på en annen måte; å få frem en tilståelse. Det er dette som er politiets viktigste oppgave i forhold til den mistenkte. I tråd med dette kan det stilles spørsmål ved hvor formålstjenlig politiet ser det å lempe situasjonen for den varetektsinnsatte. Kanskje kommer en tilståelse fortere når den mistenkte ikke har det så "greit" i fengselssituasjonen? Dette er spørsmål jeg nå skal komme nærmere inn på.

6. 4. 2. 1 Tilståelsesarrest, avhør og bruk av pressmidler

Ifølge påtaleinstruksen har politiet under avhør ikke lov til å komme med løfter eller trusler i den hensikt å fremskaffe tilståelse (Finstad & Gjetvik 1990). Tilfeller hvor siktede presses til å tilstå, tilståelsesarrest, ser imidlertid ut til å finne sted. Dette både som et resultat av direkte fremsatte trusler eller løfter, og som et resultat av hva isolasjon i varetekt kan gjøre med mennesker. Undersøkelser og fangers erfaringer tilsier at det kan se ut til at fanger mykner under varetekt og isolasjon (Giertsen 1990). Isolasjon under varetekt kan på denne måten ha en lignende effekt som løfter eller trusler. Det forekommer derfor at feilaktige tilståelser er resultatet av langvarig avskjæring fra det omkringliggende samfunn og fellesskap. Omfattende kritikk av isolasjonsbruk under varetekt fra blant annet Danmark viser til nettopp dette (Betænkning nr. 975:1983).

Om politiet ikke legger mulighet for tilståelse til grunn ved vurderingen av om eventuelle lettelser skal innfris i den mistenktes fengselssituasjon eller ikke, er det

³⁶ Se om fengselsbetjentenes rolle i neste kapittel.

allikevel grunn til å tro at de ikke i like stor grad som fengselsansatte ser behovet for lettelser for den mistenkte. Fordi politiet primært har kontakt med den varetektsfengslede i en avhørssituasjon, blir varetektsfangens hovedstatus *mistenkt*. Gjennom en slik type statusfokusering blir man borte som person. I stedet for å bli sett og behandlet som person, blir man objektivisert og omformet gjennom ulike typer krenkelsesprosesser (Goffman 1967). Et menneskes brede rollespekter blir i en slik situasjon redusert til at man innehar et minimum av roller, kanskje bare en. Fordi fengselsbetjenter er nærmere den varetektsfengslede enn det politiet er, vil de kunne se andre sider av den varetektsinnsatte. Om de ikke nødvendigvis ser flere roller hos den varetektsfengslede, er det sannsynlig at de er i en posisjon hvor de kan se flere sider av rollen "mistenkt". På den måten kan de få utvidet kunnskap om den enkelte fange i langt større grad enn det politiet har. Dette kan representere et gode for fangen: *"To vilkår kan skape nyttige situasjoner for de svakeste parter. Fysisk nærhet og personifisering av relasjonen"* (Christie 1982[a]: 78).

Det nærmeste politiet i utgangspunktet kommer varetektsfangen er når fangen er inne til avhør. Denne situasjonen kan allikevel ikke kunne sies å være preget av nærhet i betydningen jeg sikter til ovenfor. Dette blant annet fordi det ikke fremstår som politiets oppgave å hjelpe. Og fordi avhøret ikke bærer preg av å være en samtale mellom mennesker som i den gitte situasjon er likeverdige:

"Avhøret er ikke som en vanlig samtale. Det er den parten, politi og dommer som kjenner organisasjonen, vet hva som skal gjøres, at det er noe som gjelds og noe som ikke gjelds. Det minner om noe annet: Avhøret er som et spill. Politiet med sine metoder og teknikker kan reglene, og siktede spiller med" (Giertsen 1990: 30).

På denne måten beskriver Hedda Giertsen i boka "Egne og andres standarder" (ibid.) hvordan en avhørssituasjon fremstår som et spill. Et spill mellom parter som ikke er kjennetegnet av likeverdighet. Dette forsterkes ved at det er politiet som i utgangspunktet innehar en nærmest automatisk respekt og troverdighet mens den siktede ikke har det. I sitt studie av forhørsretten sier Mathiesen dette slik:

”...politiet [har] maksimal fortellerautoritet, og siktede [har] minimal tilsvarende autoritet...Er du representant for politiet, er du langt på vei definert som sannferdig; er du siktet, er du omtrent pr. definisjon usannferdig” (Mathiesen 1989: 86).

Som jeg var inne på ovenfor ser jeg en dobbeltrolle hos politiet ved at politiet sitter med myndighet til å gi lettelser samtidig som at de etterforsker. En slik dobbelthet kan også synes å være tilstede i dette spillet avhørssituasjonen kan fremstå som. Denne kommer frem i balansen mellom hva som kan ses som løfter og hva som kan oppfattes som trusler:

”Politiet legger også frem tilbud om håndfaste fordeler. Det er et løfte om å slippe innesperring og [få] mildere straff – samtidig som det er en trussel om lang straff eller innesperring, hvis du ikke forteller alt du vet” (Giertsen 1990: 33).

Det er politiet som har kontrollen og styrer avhørssituasjonen, og som mistenkt mister man muligheten til å påvirke denne (Hansen 1996: 37). Selv om en i utgangspunktet ikke kan påvirke situasjonen, er det ulike måter å håndtere den på. Med andre ord er det ulike måter å forholde seg til dette spillet på.

Goffman beskriver i ”Anstalt og menneske” (1967) ulike tilpasningsmåter til klientlivet. Det er mulig at varetektsfanger ikke kan ses som klienter i så måte, men de er som tidligere drøftet i aller høyeste grad i en total institusjon. Det er på den bakgrunn mulig å trekke paralleller til klienttilværelsens tilpasningsmekanismer.

To av mekanismene Goffman beskriver går på såkalt ”kolonisering” og omvendelse. Koloniseringsmekanismen innebærer at klienten inntar en nokså tilfreds holdning og gjør dette ved å sammenligne goder han får innenfor institusjonen med goder han manglet utenfor. Gjennom omvendelse inntar klienten institusjonens holdning og innstilling til klienten og gjør den til sin egen. Gjennom dette ser klienten seg selv slik som anstalten ser klienten (og vil således kunne beskrives som en drømmeklient).

Einar utviklet sin egen mekanisme. Han har lært seg hva som for egen del er den beste adferd overfor politiet. Han sier det slik:

”At de [politiet] får sin vilje er det viktigste, vi [fangene] er bare brikker i et spill. Men jeg har lært taktikken, jeg er høflig og snakker på en ordentlig måte, man kommer ingen vei med å kjeft. Jeg takker politiet for ting som egentlig er en selvfølge...da bli det liksom en god tone over hele situasjonen. Det er jo egentlig til å le av!”.

Fra noen synspunkt kan denne type adferd overfor politiet fremstå som en ren kapitulasjon eller (tilsynelatende) omvendelse som hos Goffman (ibid.). På den annen side kan dette også ses som en måte å hevde seg på. Ved ikke å miste besinnelsen i ren fortvilelse er man i en slags kontroll over situasjonen. Antakelig den eneste form for kontroll man selv kan ha i forhold til politiet i en varetektssituasjon. Samtidig kan det på mange måter være tilfredsstillende å ”spille med”, få en følelse av at man på et vis ”lurer” politiet. Goffman beskriver i boken ”Vårt rollespill til daglig” (1992) hvordan enkelte grupper baksnakker og gjør narr av andre grupper for å hevde seg selv og skape solidaritet. Han eksemplifiserer med blant annet hvordan arbeidere i restaurantbransjen møtte gjestene med høflighet, mens de på samme tid kritiserte og baksnakket gjestene så fort de snudde ryggen til. Til gjengjeld oppførte gjestene seg på samme måte. En kan trekke paralleller mellom Einars måte å håndtere situasjonen på og Goffmans beskrivelse. Han fremstår som om at han gir politiet det de vil ha. Så kan han le av hele situasjonen etterpå. Selv om det også må sies at Einars opptreden overfor politiet trolig var medvirkende til at en av politibetjentene han var i kontakt med tilbød fremstilling på sin egen fritid.

To andre mekanismer Goffman (1967) beskriver dreier seg om hvordan klienten fjerner seg fra personalet. I det ene tilfellet viser dette seg ved tilbaketrekning og passivitet, i det andre gjennom opposisjon. Gjennom denne nekter klienten å samarbeide. Frode inntok en slik type opposisjonell holdning overfor politiet når han

satt på forbud. Frode sier han "holdt stand" mot politiet lenge, men at savnet etter kona og datteren til slutt ble for stort:

"Jeg satt på forbud i 5 måneder, til slutt måtte jeg "kjøpe meg" besøk av kona og dattera mi. Du veit, jeg satt egentlig ikke på forbud, det het kontroll. Men politiet har såkalt ikke tid til å drive den kontrollen, så realiteten er forbud. Denne praksisen brukes som pressmiddel, gir du forklaring får du besøk. Du har jo en lovfestet rett til å nekte å forklare deg for politiet, men til slutt blir du så desperat etter å se familien. Spiller du på parti med politiet får du mye bedre forhold. Dette brukes helt bevisst av politiet, det er en mild form for tortur. Det er det samme med brev, hvis du står på rettighetene dine og er "vanskelig" å ha med å gjøre, holder de brevene tilbake".

Goffman beskriver hvordan klienter med en slik "uforsonlig holdning" skal nedbrytes gjennom for eksempel elektroshokk eller gapestokk (Goffman 1967: 51). Overfor Frode var det å bli avskåret fra familien politiets nedbrytningsmekanisme. Og den fungerte. Frode sluttet å være "vanskelig".

Denne typen pressmiddel fra politiets side har egenskaper ved seg som ligner torturmidler. Tortur kan defineres som handlinger som gjennom "...severe pain and suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted...for such purposes as obtaining from him...information or confession..." (FNs "declaration of torture" referert i Peters 1996:2)

Frode kaller det han har erfart for *en mild form for tortur*. Jeg er ikke sikker på om et slikt press kvalifiserer til betegnelsen mild. Om en tenker på tortur som bruk av fysiske midler for å pine mennesker, har Frode nok rett i at det han var utsatt for kan kalles mildt. Ifølge definisjonen ovenfor er imidlertid tortur også bruk av ikke-fysiske midler. Når det gjelder *effekten* av den isoleringen Frode var utsatt for, kan en i tillegg trekke paralleller til fysisk tortur. Nemlig i forhold til hvor stor "snakkesaligheten" kan bli

(Giertsen 1990). Giertsen henviser i denne forbindelse til en uttalelse av forsvarsadvokat Jens Ove Hagen til Aftenposten:

”...fengsling med brev- og besøksforbud innebærer total isolasjon, som etter kort tid nødvendigvis må oppfattes som psykisk tortur for den det gjelder. Den siktede blir presset inn i en situasjon som beherskes av politiet. Hvis han eller hun kommer med en forklaring som tilfredsstillende politiet, vil det kunne oppnås lettelser...” (ibid.: 100).

Også den danske isolasjonsgruppen viser til kritikk fra juristhold:

”Politiet siger: ”Vi har en sag, vi skal opklare. Så længe den er under opklaring, er det nødvendigt, at vi holder folk isoleret: den er først opklaret, når vi har en tilståelse”. Og så vil den mand, der sidder i isolation mæget hurtigt regne ud med sig selv, at så længe jeg ikke tilstår, sidder jeg i isolation. Og da isolation er en belastning, og dermed en pression, så har han en unaturlig tilskyndelse til at aflevere en tilståelse, han ellers ikke ville ha afleveret” (Isolation. Varetægt. 1980: 11).

Denne danske gruppen beskriver videre hvordan isolasjon kan medføre en svekket kontaktevne fra den isolertes side. Det beskrives som alarmerende fordi kontaktevne er så viktig for livet etter løslatelsen, blant annet i forhold til arbeid, familie og barn. Carl forteller at han på tross av forbud i varetektstiden fikk rettens medhold i å treffe barna ukentlig. Bakgrunnen for dette var at han var eneforsørger. Dette fungerte ikke i praksis:

“Med det samme jeg ble arrestert sa jeg at jeg var eneforsørger og måtte få se barna...de nektet. Barna kom flere ganger til fengselet uten å få lov til å se meg. I retten fikk jeg medhold i at jeg skulle få se dem en gang i uka selv om jeg var på forbud. Det fungerte ikke i praksis, det var ikke kapasitet til fremstilling. Ungene mine fikk beskjed om å komme til fengselet så skulle politiet ”se hva de kunne gjøre”...flere ganger satt de der hele dagen uten å få se meg. Og jeg var klar over at de satt der..., det var helt jævlig!! Politiet brukte barna som

pressmiddel...de ville ha tak i noen dokumenter som lå hjemme hos meg, hvis jeg ikke kunne skaffe disse ville jeg ikke få se barna. Jeg sa at de måtte fremstille meg hjem så jeg kunne hente dem, det ville de ikke...det hele var håpløst”.

Carl satt altså på forbud, men skulle i forhold til kontakt med barna behandles som om han satt på kontroll. Dette fungerte dårlig. Både Frode og Carl sine historier viser at det kan foreligge en slags ”forvirring” i forhold til dette med kontroll og forbud. Torturkomiteen bet seg også merke til dette under sitt Norgesbesøk i 1997:

”Delegasjonen merket seg også at når det gjaldt fengselsregimet, ble det i praksis ikke gjort noe skille mellom dem som var underlagt ”kontroll”-tiltak og dem som var underlagt ”forbud” (CPT 1997 pkt. 22).

Den kontroll og det forbud som her omtales gjelder i forhold til brev og besøk til varetektsfangene. Er varetektsfangen underlagt brev- og besøkskontroll kan det være mulig å få innvilget besøk utenfor anstalten ifølge med politibetjent. For eksempel for å besøke barn hjemme. Men også for å besøke andre steder utenfor fengselet. Som når Nils traff sine barn i byen.

Er fangen underlagt forbud er utgangspunktet at det ikke er åpent for kontakt i det hele tatt. I praksis skilles det ifølge CPT som nevnt ikke mellom kontroll og forbud. Det innebærer at kontroll behandles som forbud heller enn omvendt. På bakgrunn av at det er store forskjeller mellom kontroll og forbud fører en slik utvisking av skillelinjer til forverrede kontaktmuligheter for de fangene som i utgangspunktet ”bare” sitter på kontroll (ibid). For fedre i en slik situasjon vil uklare skillelinjer på denne måten virke direkte inn på deres mulighet til å opprettholde en form for kontakt med sine barn. Og vi har også sett nettopp hvordan hensynet til det å ha kontakt med sine barn kan lede til såkalt tilståelsesarrest. Hvilke forhold far er fengslet under har dermed en større betydning for barna enn hva som kanskje umiddelbart synes klart.

6. 5 Far-barn relasjonen under varetekt. En oppsummering.

Som jeg har vist i det foregående er det mennesker utenfor far-barn relasjonen som regulerer forholdene for kontakt i varetektssituasjonen. Vi har sett hvordan fedrene, som har vært prisgitt politiet i forhold til kontakt, opplever denne situasjonen. På et mer generelt plan har jeg vist hvordan klare juridiske skillelinjer mellom varetekt og straff i realiteten er preget av å være diffuse. Og at fedrene i tråd med dette i praksis er straffet uten å inneha de samme rettighetene i forhold til kontakt under fengsling som straffede har. I tillegg til dette synes det som om kontakt i varetektstiden langt på vei er personavhengig ved at det er opp til den enkelte politibetjent eller etterforskningsleder om besøk kan finne sted eller ikke.

Kontakt med de nærmeste er av særlig viktighet under varetekt. Blant annet fordi situasjonen i utgangspunktet er akutt. Det at kontakten utad i så stor grad synes personavhengig må derfor sies å være svært kritikkverdig. Kritikken understrekes ytterligere av at kontakt også synes avhengig av hva politiet ser som formålstjenlig i forhold til sine prioriteringer. Jeg tror også dette kan ha noe å gjøre med synet man har på mennesker som sitter i fengsel. Dette skal jeg drøfte i neste kapittel når jeg blant annet skal se på fengselsbetjentenes rolle.

KAPITTEL 7: SONING PÅ DOM

7. 0 Innledning

Jeg skal i dette kapittelet se på domssoning i lukket og åpent fengsel. Jeg skal gå inn på ulike aspekter rundt lukket og åpen soning, eksemplifisert med henholdsvis Oslo kretsfengsel avdeling B og Hassel kretsfengsel. Hovedvekten vil ligge på de ulike formene for kontaktmuligheter som foreligger for far og barn. Viktig for utøvelsen av farsrollen i fengsel er fengselsbetjentenes rolle og deres innstilling til kontaktforholdene mellom far og barn under fengsling. Siste del av kapittelet er viet en drøftelse av betjentrollen.

Jeg skal imidlertid starte med å trekke noen tråder tilbake til forrige kapittel og varetektssituasjonen. Nærmere bestemt ved å se på en domfelt tilværelse som har likhetstrekk med denne. Jeg tenker på det å måtte vente på å sone.

7. 1 Soningskø

I motsetning til varetektsfengsling er fengsling på bakgrunn av dom i utgangspunktet forutsigbart ved at man har en konkret tidsramme å forholde seg til. Til tross for dette kan innsettelse på bakgrunn av dom ha et noe akutt preg over seg. Dette er tilfellet når den domfelte før fengslingen har stått i soningskø. Nettopp fordi man har ventet lenge uten å kunne legge planer for tiden under og etter soningen, kan den endelige innkallelse til soning virke akutt og plutselig. Gunnar har stått i soningskø og har gjort seg følgende tanker:

”...Det som er skremmende er den lange soningskøen. Du får ikke planlagt livet når du går sånn og venter. De tingene jeg sto i kø for skjedde lenge før sønnen min ble født - alt ble jo liksom annerledes når han kom til. Det er jævlig

urettferdig at det å være far ikke er noe argument for å søke om halv tid, å være far er ikke nok. Jeg synes det burde gå an. KIF kunne kommet på banen der. Brukte jeg ikke tiden på sønnen min kunne jeg bli sendt tilbake på fulltidssoning”.

Gunnar ble altså far mens han ventet på soningsinnkallelse. En så radikal endring i livssituasjon kan gjøre ventetiden ekstra belastende. Ved å bli foreldre vil det å kunne legge fremtidsplaner fremstå som enda viktigere enn det kanskje var tidligere. Blant annet fordi man nå har ansvar for flere enn seg selv. Gunnar fortsetter:

”De klisjeene om at barn forandrer livet og at man endelig forstår meninga med livet, de er faktisk sanne! Det å få barn er noe som bare må oppleves. Og du vil jo være der, passe på og suge inn alle inntrykkene liksom...det virker så meningsløst å bli tvunget vekk fra det for å gjøre noe du egentlig skulle vært ferdig med for lenge siden!”

Gunnars historie viser hvordan det å vente på soningsinnkalling gjør at en ikke har noe konkret å forholde seg til selv om en faktisk er idømt straff. Situasjonen kan på den måten sammenlignes med den uforutsigbarheten som preger varetektssituasjonen. Spesielt gjelder det at ventetiden i begge tilfeller er preget av usikkerhet. For den dømte som står i soningskø er dermed det konkrete begrenset til visshet om hvor lenge selve *fengslingen* skal vare. Uvissheten med hensyn til når denne tar til medfører at en fratras frihet til å kunne legge planer. På denne måten kan man si at noe av frihetsberøvelsen starter før den faktiske gjennomføringen av straffen tar til. Og dette kan sammenlignes med hvordan varetektsfanger i praksis er straffet uten juridisk sett å være det.

Det å vente i soningskø har flere fellestrekk med andre typer kø. Forskjellene er imidlertid også store. Å stå i soningskø innebærer venting. Venting på noe usikkert, venting på noe som ikke er et gode. I andre typer av kø vil enden av køen kunne representere et gode, for eksempel kø for å hente teaterbilletter eller kø for å kjøpe en feriereise. Inger Marie Fridhov beskriver slik en type kø som må karakteriseres frivillig:

”Det er snakk om ”å stå” i kø for å oppnå et bestemt gode. Dette gode er innenfor rekkevidde både i tid og rom, og det er snakk om relativt kort tid. Vi vet at vi vil oppnå det med litt tålmodighet, og er på mange måter herre over situasjonen” (Fridhov 1988: 3).

Det er ikke lett å finne fellesstrekk mellom en slik type kø og en soningskø. En soningskø har imidlertid likhetstrekk med køer av typen sykehuskø og utdanningskø. Mennesker i en slik kø står ikke fysisk i kø men er gjerne identifisert ved et nummer i en bunke papirer. Denne typen kø er ikke frivillig, den er offentlig administrert, tidsubestemt, og ”venteren” har ikke herredømme over situasjonen.

Til tross for disse fellestrekene mellom en soningskø og en sykehuskø, er allikevel forskjellen fundamental. Den som venter i sykehuskø venter på et gode langt der fremme, det kanskje å bli frisk. ”Venteren” i soningskø kan se frem til iverksettelsen av det ondet³⁷ straffen er ment å være. Straffefullbyrdelsen har for alle fedrene i mitt utvalg funnet sted i fengsel.

7. 2 Fengsel

Når soningen starter blir tiden noe konkret og man kan til en viss grad forholde seg til hva som skal skje. Dette representerer den største forskjellen til varetektsfengsling og soningskøsituasjonen med hensyn til tid og forutsigbarhet.

Soning av dom kan skje under ulike vilkår og rammebetingelser. Likheten mellom varetektsfengsling og fengsling på dom, er at de rammevilkårenes som ligger til grunn i begge situasjoner har stor betydning i forhold til fars mulighet for kontakt med barna. Jeg skal her vise forskjeller mellom åpen og lukket soning på henholdsvis Hassel kretsfengsel og Oslo kretsfengsel avdeling B. Hovedvekten vil som sagt innledningsvis ligge på

³⁷ Andenæs sier det slik: *”...straff består i bevisst tilføyelse av et onde”* (Andenæs 1994:11). Og dette er den vanligste definisjonen av straff i dag (Hauge 1996:15).

kontaktformene. Fangene på Hassel er kontraktsonere og kontraktsoning vil derfor bli kort beskrevet og drøftet. Også i lukkede anstalter er det mulighet for soning på kontrakt, enten gjennom rene kontraktsavdelinger eller gjennom individuelle avtaler. Fedrene i mitt utvalg som sonet sine dommer lukket var ikke kontraktsonere. Jeg ser derfor ikke på kontraktsoning når det gjelder Oslo kretsfengsel.

Nettopp fordi rammevilkårene er viktige for relasjonen mellom far og barn, vil jeg gå grundig inn på sider ved Hassel og Oslo kretsfengsel. Men det er også nødvendig å se på mer generelle sider ved fengsel for å kunne forstå hvordan fengselsvilkårene har betydning for forholdet mellom far og barn.

7. 2. 1 Lukket soning - Oslo kretsfengsel avdeling B

Til tross for at mennesker sitter på dom også på avdeling B, er denne delen av Oslo kretsfengsel først og fremst fylt av varetektsfengslede. Her skal jeg samlet se på situasjonen til de fedrene som soner sine dommer på avdeling B og de som sitter i varetekt uten å sitte på kontroll eller forbud.

Denne avdelingen bærer i stor grad preg av å være en slags ”gjennomfartsåre”. Gjennomsnittlig sittedid for de til enhver tid 180 innsatte ligger på mellom 50 og 60 dager³⁸. Med en så vidt kort sittedid er det grunn til å tro at dette vil prege de fangene som soner sine dommer her. Med mye utskifting innad i fangebefolkning vil det kunne være vanskelig å forholde seg til sine medfanger. Videre vil den stadige utskiftingen kunne virke inn på egen følelse av kontinuitet i soningen. Som jeg skal vise senere kan åpne og lukkede fengsler være svært forskjellige. Variasjonene i sistnevnte dreier seg først og fremst om graden av fellesskap fangene imellom. Enkelte lukkede fengsler har åpne avdelinger innenfor ”lukketheten”. Avdeling B er i motsetning til disse et såkalt cellefengsel. Vidar beskriver forskjellene slik:

”Jeg vil mye heller sitte på Ullersmo enn å være her. Der er det åpne avdelinger og ok arbeidsplasser...også har vi fellesskap på kveldene. Dette er et jævla cellefengsel, her er vi innelåst omtrent hele døgnet”.

Manglende fellesskap med andre fanger kan for mange bidra til å forsterke en eventuell ensomhetsfølelse. Om det ble sett som ønskelig fra fengselets side at fangene hadde (mer) fellesskap, er det ikke utenkelig at dette kunne latt seg ordne. Det er imidlertid nærliggende å tro at avdeling B som domsavdeling er preget av at den også er varetektsavdeling. I tillegg til dette er det trolig at den korte gjennomsnittstiden er med i vurderingen av hva som ses som “nødvendig” i forhold til sosial omgang fangene imellom.

Hvilke grunner som ligger bak det at avdeling B er et cellefengsel vet jeg ikke sikkert. Det er trolig at det har med så vel arkitektur som tradisjon å gjøre, Oslo kretsfengsel er ikke av “nyeste modell” på noen av punktene. Dette er tema i det følgende.

7. 2. 1. 1 Panoptisk prinsipp.

Oslo kretsfengsel er bygget i tråd med Benthams panoptiske prinsipp³⁹. I det panoptiske prinsipp ligger en arkitektonisk stil. Denne er kjennetegnet av stor synlighet fra ett punkt til et større område, men ikke omvendt. Viktigere enn hvordan dette fysisk er tilrettelagt, er hva den panoptiske modellen innebærer og gir uttrykk for.

Besøksrommet på Oslo kretsfengsel må kunne beskrives som et panoptikon i seg selv. Rommet er stort og åpent, 8–10 bord med stoler står plassert langs veggene. I et av rommets hjørner står en “boks” med vinduer det ikke går an å se inn i. Denne boksen ser nærmest ut som et “vedheng” til besøksvakta. Det var først når jeg snakket med ansatt ved avdelingen at jeg fikk ta boksen i nærmere øyesyn. Jeg oppdaget da at jeg hadde fullstendig oversikt utover besøksrommet. Dette innebærer at de ansatte kan

³⁸ Jfr. ansatt på B.

observere besøkene uten at de som kommer på besøk, eller får besøk, nødvendigvis vet at de blir iakt tatt. Dette er ifølge Foucault et virkemiddel for maktutøvelse og disiplinering⁴⁰ (Foucault 1995).

I en så vanskelig og sårbar situasjon som besøkene for mange er, kan det føles ekstra tyngende å vite at en kanskje blir observert. Dette kan bidra til å gjøre besøksnærheten mer reservert. Slik prinsippet fungerer i besøksrommet i avdeling B, er det nærliggende å tro at det kan føles ekstra belastende for fangene. Særlig på bakgrunn av vissheten om at også nære og kjære besøkende blir underlagt den samme overvåkningen. Roar sier dette slik:

”Du vet jo hele tiden at de følger med...det gjør ikke noe for datteren min, hun er liten og glad uansett. Og jeg er jo blitt vant til det. Men samboeren min synes det er kjipt. Hun synes kontrollen rundt det å komme inne her er tøff, og så fortsetter bare overvåkningen etterpå. Det føles i hvert fall sånn...det er klart det virker inn på hvordan vi oppfører oss under besøket”.

Det at besøket innretter seg i tråd med muligheten for å bli sett, viser hvordan *“blikket er en viktig sosial dressurstrategi”* (Schaaning 1993: 200). Og det viser hvordan disiplineringen medfører at makten er tilstedeværende i praksis. Dette understrekes ytterligere ved at makten er individløs (Foucault 1995). Man vet man kan være observert, men ikke nødvendigvis av hvem.

Ifølge Foucault (ibid.) kan altså makt, kunnskap og panoptisme ses i sammenheng. Prinsippene bak overvåkning, eksaminering, disiplinering og normalisering settes sammen med den arkitektur og organisasjonsform hvor de utøves. Han beskriver panoptismens virkning og effektivitet sett fra et maktperspektiv slik:

³⁹ En utførlig drøftelse av Benthams's panoptikon finnes i Janet Semple : *“Benthams prison. A study of the panopticon penitentiary”* (1993).

⁴⁰*“[...] den moderne betydningen av disiplinering betoner handlingskonformitet, ytre kontroll og overvåkning[...]*” (Sosiologisk leksikon 1997: 58). Jeg vil ikke gå inn på en nærmere drøftelse av verken disiplinering eller maktbegrepet her. I punkt 7.2.2.1 nedenfor drøfter jeg sosial kontroll og sider ved maktutøvelse og disiplinering er innbakt i denne drøftelsen.

“[Når] den innsatte skal være og vite seg synbar, [...] fungerer makten automatisk. Bevoktningens virkninger er permanente, selv om den som handling betraktet ikke pågår uavbrutt. Maktens fullkommenhet gjør at det blir nærmest overflødig å bruke den (ibid.: 180).

Og som vist ovenfor virker utøvelsen av makten styrende for hvordan Roar og familien omgås hverandre i besøkssammenheng gjennom den kunnskapen de har om mulig overvåkning.

Med kunnskap tenker jeg nettopp på hva som ligger i vissheten om at en kan bli observert. Men også på den utvidede kunnskap betjentene kan få om fangene ved å observere dem på denne måten. Den informasjonen som innhentes på denne måten vil kunne være med på å bidra til å farge betjentene syn på den enkelte fange på både godt og vondt. Dette vil igjen kunne være springbrett for så vel lemping og skjerping på ulike måter i fengselet. En kan tenke seg mulighet for at familien kan brukes som et pressmiddel slik jeg i forrige kapittel viste om varetektsituasjonen. Ved at det er nærliggende å tro at det er narkotikakontroll heller enn familierelasjoner som ligger bak en slik overvåkning, er imidlertid dette kanskje lite sannsynlig. Kunnskapen vil imidlertid være lett tilgjengelig, og en eventuell bruk av ervervet kunnskap kan også være ubevisst.

7. 2. 1. 2 Retningslinjer og besøksforhold

Før jeg nå går inn på de konkrete besøksforholdene ved avdeling B, skal jeg kort si noe om de generelle retningslinjer rundt barnebesøk. Disse er knyttet til barns alder og gjennomføring av besøket:

”Besøk av barn i alderen 3 til 14 år bør bare tillates når det kan gjennomføres på en skånsom måte for barnet” (Fengselsreglementet § 64.1,3).

Det fremkommer videre at det er direktøren som skal treffe de nærmere bestemmelser ut fra forholdene ved den aktuelle anstalt. Hva som er ”skånsomme” besøksforhold vil være svært skjønnsmessig og en kan spørre seg om det ikke er mer nærliggende at barnets omsorgspersoner tar stilling til dette heller enn direktøren.

Justisdepartementets arbeidsgruppe på området går inn for dette i sin rapport: enten ved at foreldrene eller andre omsorgspersoner tar bestemmelsen alene, eller at de gjør det i samråd med noen som kan gi faglig veiledning (Justisdepartementet 1994). I tillegg til dette skulle en tro retningslinjene burde virke forpliktende på den måten at fengselet tilrettelegger for ”skånsomhet”. Slik er det ifølge Berit Vegheim ikke. Hun begrunner dette med en faktisk manglende tilrettelegging i tråd med ”skånsomhetsbestemmelsen” som et tegn på at ”...*fengselsmyndighetene [ikke] erkjenner barns behov og interesser...*” (Vegheim 1995:135).

Den samme type innvendinger som her er fremmet, gjelder slik jeg ser det i forhold til den manglende registrering av omsorgsstatus ved innsettelse i fengsel. Ifølge den ansatte ved avdeling B er det opp til den enkelte betjent om han eller hun vil gå inn for å vite noe om fangens familieforhold. Dette sier noe om at fangens familierelasjoner ikke ses som viktig å vite noe om fra fengselsmyndighetenes side. Ifølge kriminalomsorgens hovedmål er det da også gjennomføringen av straffen og frihetsberøvelsen som er det sentrale (St.meld. nr. 27 1997-98). Sider ved den enkelte fangens livssituasjon, foruten kriminalitet, ses imidlertid ifølge denne stortingsmeldingen også som sentralt. Et eksempel på dette er en styrking av det sosiale nettverk. I en styrking av nettverk ligger implisitt også en kunnskap om nettverk. I tråd med dette er det nærliggende å tro at en registrering av omsorgsstatus vil kunne bli innført. Innvendinger som kan rettes mot en slik begrunnelse for registrering av omsorgsstatus går på at det i ønsket bak det å hjelpe fangen ikke nødvendigvis er hensynet til fangen som er det sentrale. I alle fall ikke alene. Både et styrket nettverk i seg selv og registrering av omsorgsstatus som en del av det, knyttes opp mot ideer om kriminalitetsforebygging. Jeg bringer denne diskusjonen videre

nedenfor når jeg drøfter hvorvidt tiltak som kan være et gode for fangene bedømmes i lys av sin egenverdi.

Nå skal jeg imidlertid forlate registrering av omsorgsstatus og gå tilbake til å se på besøksforhold i forhold til skånsomhet. Hvordan forholder dette seg ved Hassel og Oslo kretsfengsel?

Fedrene på både Hassel og ved Oslo kretsfengsel avdeling B mottar besøk av barn i alle aldre. Om dette er på bakgrunn av at besøksforholdene anses tilfredsstillende, eller av at reglene ikke håndheves i praksis, er uvisst. Uten å vite noe konkret om hva som ses som tilfredsstillende besøksforhold, må en se på det faktum at besøk faktisk gjennomføres for så å se på besøksforholdene og vurdere hva som regnes som tilfredsstillende ut fra dette. Ved at besøk faktisk gjennomføres kan det antas at dette innebærer at fengselsmyndigheten anser forholdene for å være tilfredsstillende. Ut fra en slik innfallsvinkel er det klart at det ikke er gitt *en* standard for hva som er gode nok besøksforhold for barn. Til det er besøksforholdene for forskjellige. At ikke forholdene endres slik at de virkelig kunne sies å være tilfredsstillende, sier også noe om hvor (lite) viktige fengselsmyndighetene ser besøksomgivelser. Og det sier noe om at hensynet til fangers barn ikke står (høyt) på prioriteringslisten. At besøksforholdene er forskjellige betyr også at hensynet til barn ikke er like lite prioritert overalt.

Besøksrommet på Oslo kretsfengsel avdeling B er stort og godt. Barnebesøkene finner sted i disse omgivelsene. De kan ikke sies å være "barnevennlige". Man må oppholde seg på samme rom under hele besøket, det er ingen muligheter for å gå utenfor til for eksempel en lekeplass. Det er imidlertid kjøpt inn bøker og leker samt vippestoler for de som har baby.

En kan ikke se besøksfasilitetene isolert fra resten av institusjonen, og sett i lys av de rammene som eksisterer ved Oslo kretsfengsel generelt, og avdeling B spesielt, er nok forholdene så tilfredsstillende de kan være. Eller sagt på en annen måte,

besøksforholdene er så tilfredsstillende som fengselsmyndighetene anser at de *behøver* å være.

Besøksforholdene på Hassel skiller seg på alle måter fra hvordan de er på avdeling B. Bakgrunnen for dette ligger selvfølgelig først og fremst i at institusjonene er så forskjellige som de er. Hassel er på mange måter friere, i alle fall når det gjelder det å bevege seg. Det er flere ting å se på og det er ikke slik at besøk må gjennomføres nærmest stillesittende. Jeg skal i neste kapittel la fedrene beskrive sine opplevelser rundt farsrollen i fengsel. Jeg kommer der inn på aktivitet i besøkssituasjonen. Men først nå litt nærmere om besøksforholdene ved avdeling B.

7. 2. 1. 3 Kontaktform og barnebesøk⁴¹ på avdeling B⁴²

Avdeling B opererer med følgende besøksformer:

- Bruk av glassvegg
- Besøksrom (åpent besøk)
- Lukket besøk (med mulighet til å låse seg inne)

Dersom det anses nødvendig å bruke glassvegg ved besøk, velges ifølge ansatt ved besøksavdelingen besøksnekt fremfor bruk av glassvegg når det gjelder besøk av barn. Imidlertid er det slik at veien fra glassvegg til åpent besøk er kort, og det skjer i realiteten automatisk når barn er inne i bildet. Dette innebærer at fanger som er pålagt å ha kontakt med besøkende gjennom glassvegg, slipper dette ved barnebesøk. Fordi fengselsvesenet ser det som lite ønskelig å anvende glassvegg ved barnebesøk, er resultatet at besøk enten nektes, eller at besøk gjennomføres åpent. Praksisen i slike tilfeller er, ifølge ansatt i besøksavdelingen, det sistnevnte. Dette innebærer at det da forekommer en lemping av sikkerhetsrutiner når det er barn i bildet.

⁴¹ Alle opplysninger om besøksformene ved avdeling B er gitt av ansatt ved besøksavdelingen.

⁴² *Telefon* som kontaktform er en mulighet for de som soner lukket så vel som åpent. Forskjellene er imidlertid store og jeg vil drøfte telefonbruk samlet under drøftelsen av åpen soning.

Besøk foregår hver onsdag, fredag, lørdag og søndag, hvor dagene i helgen er spesielle barnebesøksdager. På onsdager, som er den mest populære besøksdagen, begrenses hvert besøk til 1 time. Tiden er så kort fordi alle som ønsker å besøke skal få plass. De øvrige dagene kan besøk av barn skje over to puljer, slik at den totale besøkstiden blir på 2 ½ time. To “runder” med besøk slås med andre ord sammen til en når barn er på besøk, og de kan være sammen med far i sammenhengende 2 ½ time. Knyttet til dette er det ifølge fedrene både fordeler og ulemper. Den klareste fordel er at besøket får en annen ro over seg enn om besøkstiden er begrenset til en time. Når tiden man får sammen varer i 2 ½ time, resulterer dette i at man ikke begynner å gjøre seg klar for avskjeden omtrent i samme øyeblikk som man har satt seg ned. Dette har betydning for besøkets kvalitet som helhet. På den annen side er alle besøk i fengsel preget av at det er intenst og foregår i unaturlige former. At besøkstiden er utvidet fører i noen tilfeller til at denne intensiteten bare forsterkes og forlenges. Dermed blir alle mer slitne av samværet. John sier det slik:

“Det er bråkete og kaotisk...etter 2 ½ time er vi alle utslitt”.

Ulempene til tross, flertallet av fedrene ser i bunn og grunn utvidet besøkstid som et gode. Først og fremst fordi det preger besøket som helhet at tiden ikke begynnes nedtelt fra “start”.

Behovet for å besøke på dagtid i hverdagene har ifølge ansatt på B vist seg å være mye større enn besøk på kveldstid. Det er derfor ønskelig å redusere besøk på kveldstid til fordel for mer tid på dagen, for eksempel ved at man har formiddagsbesøk hver dag i tidsrommet fra klokka 9 til 11. 30.

Ved besøk fra utlandet gjelder ikke besøkstidene, og så lenge det er ansatte tilstede kan besøkende være her. Det vil i praksis si fra morgen til kveld, med unntak av en halvtime når middagen avvikles. Da må de(n) besøkende gå ut en tur. Ganske mange får besøk fra utlandet. Særlig kommer det besøkende fra Danmark, Tyskland og England. Hovedvekten av fanger kommer imidlertid fra ikke-europeiske land. Det største problemet for

utenlandske besøkende er å finne et rimelig sted å bo. Frelsesarmeen kan imidlertid stille rom nærmest gratis, og en del av de besøkende henvises dit.

Barnebesøkene finner sted på lørdag og søndag fra klokka 09:50. Både fanger og besøkende synes dette er for tidlig. Resultatet av at barnebesøksdagene starter så tidlig er at disse dagene ofte velges bort. Frode beskriver dette slik:

”Barnebesøksdagene fungerer bra, bortsett fra at det er for tidlig. De er på lørdag og søndag fra klokka 09:50. Det er gjerne sånn at jeg bare får besøk en av dagene. Kona mi går på skole, så lørdag og søndag er de eneste dagene hun kan slappe av litt. Ellers i uka er det lufting av bikkjer, følging i barnehage og sånn før hun drar av gårde. Jeg sier ofte til henne at hun skal bli hjemme og slappe av”.

At en eller begge barkedager velges bort, betyr ikke at besøk fra barn som sådan velges bort. Men de gjennomføres på de “vanlige” besøksdagene heller enn på barnebesøksdagene. Dette innebærer at besøkstiden begrenses til en time. Ifølge ansatt ved avdelingen skal reglene rundt barnebesøksdagene og tidspunkt for disse revurderes. Det er ønskelig med en mer fleksibel løsning. Med faste puljer dyttes man inn i et system som ikke nødvendigvis passer, og det ses som problematisk fra så vel ansattensiden som familiesiden at man ikke kan velge tidspunkt for besøk.

De besøkende velger selv hvor ofte de ønsker å komme. Den innsatte har ingen innflytelse på antall besøk. Det foreligger altså i utgangspunkt ingen antallsbegrensninger i forhold til besøk. Dette i motsetning til hva som er vanlig ved flere anstalter, nemlig at fengselsreglementets direktiv (§ 64,1) om at fangene skal innvilges minst 1 time besøk pr. uke, praktiseres som en hovedregel om at besøk skal vare i 1 time og finne sted en gang per uke.

Fedrene på avdeling B mottar besøk av barna sine på de vanlige besøksdagene så vel som barnebesøksdagene. Alex har imidlertid barn i utlandet og har møtt sin datter kun en gang

etter at han ble arrestert. Det skjedde 7 måneder etter dette tidspunkt. Datteren på seks år kom med moren sin og var 1 uke i Norge. Han beskriver besøket slik:

"She and my wife stayed at a hotel for the week, and they came to see me every day. The people here were very nice in that respect, my daughter and wife could spend all day with me, apart from when I had my tea [middag]. They did do that for the first couple of days, but my daughter got very tired. So most days they came around 1 or 2 o'clock, and stayed till the evening, or they came like twice a day. When they were here we played with the toys that are here, played cards....the prison gave her some crayons and stuff. We didn't really do a lot, it was nice just being together, spending time".

Hvordan fedrene oppfatter de egne barnebesøksdagene avhenger i stor grad av barnas alder. De fleste med små barn synes det er fint at ungene har noe og noen å leke med. Roar er en av dem. Han treffer datteren på 11 måneder på alle besøksdagene. Han beskriver barnebesøksdagene slik:

"Hun besøker meg på alle mulige dager, også de egne dagene. Jeg synes det er fint på de egne barnedagene, det er veldig koselig stemning her da. Ungene raser rundt på bilene og sånn...Har du sett alle leikene, kom skal jeg vise deg...Nå har dem nettopp kjøpt inn egne babystoler også, sånne man kan vippe med. Jeg tror det har bedret seg med åra de greiene der, jeg tror de ungene som kommer har det fint her. Det er litt ok med egne dager tror jeg, da kan jo ungene leike med hverandre. Dattera mi er jo for liten til det enda, men jeg ser jo de andre ungene her".

John synes derimot at barnebesøksdagene med sønnen på 14 måneder blir litt kaotiske:

"Noen ganger i helgen er det veldig mange folk her, det er litt slitsomt...han blir distraherert, vi får ikke så mye personlig kontakt. Men det er også morsomt, han

går nå...så han går rundt og kikker på alle som er her. Men det blir som sagt litt kaotisk”.

Alt i alt er imidlertid fedrene fornøyd med ordningen om egne besøksdager for barn. Kanskje først og fremst fordi inntreden i fengselet gjennom disse dagene på mange måter gjøres lettere for barn. John sier det slik:

”... fordelene her er at de som har barn blir prioritert. Andre steder står ungene i den samme køen som alle andre. Her gjøres besøk litt lettere når man har barn”.

Jeg var ovenfor inne på manglende skånsom tilrettelegging i forhold til barnebesøk. Det at ordningen med barnebesøksdager er innført ved avdeling B, samt at det gis utvidede besøksrammer i forhold til hva som er vanlig, sier noe om at avdelingen tilrettelegger så godt den kanskje kan innenfor de rammene som eksisterer. Og ved at besøk gjøres lettere for barn tas det også hensyn til barn. Dette fører til at noe av kritikken ovenfor kan modifiseres noe. Fortsatt er det imidlertid slik at kritikk kan rettes mot fengselsmyndighetene. Fengselsreglementet sier som sagt at besøk *bør* tillates kun når det gjennomføres på en skånsom måte (Fengselsreglementet 64,1,3). Hvordan dette gjennomføres er imidlertid opp til den enkelte direktør. Og med det er en eventuell tilrettelegging personavhengig og finner således ikke sted som et resultat av at myndighetene ser seg forpliktet. Men; det er gjort en del for å gjøre besøk lettere for barn ved avdeling B, og det er viktig ikke å miste det av syne. Det er av stor betydning for de familiene det gjelder.

Hvordan er så forholdene ved Hassel? Det å besøke på Oslo kretsfengsel og på Hassel kretsfengsel fremstår i utgangspunktet som svært forskjellig. Og det er nettopp forhold rundt det å besøke jeg skal fokusere på når jeg nå skal bevege meg til Hassel. Besøksforhold må imidlertid ses i sammenheng med de øvrige fengselsmessige rammer og jeg skal derfor først si noe mer generelt om åpen soning. Det er kontrollen som i utgangspunktet i størst grad synes annerledes ved den åpne soningsformen, og har jeg valgt å si noe om åpne anstalter ved å gå nærmere inn på nettopp dette.

7. 2. 2 Åpen soning og Hassel kretsfengsel

Åpen soning defineres i fengselsreglementet § 21.1 som anstalter ”*innredet uten særskilte sikkerhetsforanstaltninger*”. I dette ligger at den fysiske kontrollen er mindre enn i lukkede fengsler. Interessant i den sammenheng er å se på om dette betyr at kontrollen i seg selv er mindre ved åpne anstalter enn ved lukkede. Før jeg kommer konkret inn på forholdene ved Hassel, skal jeg derfor gå nærmere inn på kontroll ved åpne anstalter. Jeg starter imidlertid med noen mer generelle betraktninger om sosial kontroll.

7. 2. 2. 1 Sosial kontroll

Stanley Cohen definerer innledningsvis i boka ”*Visions of social control*” (1985), sosial kontroll som de organiserte måtene samfunnet håndterer eller møter hva som er definert som uønsket adferd. Også Mathiesen (1989) og Balvig (1996) gir generelle definisjoner av sosial kontroll i tråd med dette. Cohen sier videre at begrepet sosial kontroll blir brukt nærmest ”over en lav sko” så lenge en det er snakk om ”*social processes to induce conformity*” (ibid.:2). Hva en legger i begrepet vil derfor langt på vei avhenge av øynene som ser (ibid.). Ved å gå nærmere inn på begrepet, finner en at det innenfor kriminologien gjerne skilles mellom primær og sekundær kontroll, samt uformell og formell kontroll (Christie 1997).

Med primærkontroll forstås den form for kontroll som er innbygget i normalt samvær (Christie 1982 [a]). Denne formen for kontroll vil dermed i utgangspunktet ikke kunne sies å være organisert. Dette betyr imidlertid ikke at den ikke kan være konformitetsfremmende. Tvert i mot kan denne formen for kontroll være svært effektiv. I tillegg utøves kontrollen gjerne med beskjedne midler. Den kan for eksempel vise seg ved intet mindre enn et blick eller et skuldertrekk. Konformiteten kan dermed oppnås på en smidig måte. Ifølge Aubert (1993) er det i tillegg til dette to ting som bidrar til å gjøre kontrollen effektiv. Nemlig det at den kontrollerte og kontrolløren møtes som personer, og at kontrollen utøves kontinuerlig. I tillegg til dette går utøvelsen av kontroll begge veier. Og ved at kontrollen kan utøves ved

nærmest usynlige midler, kan den såkalte likedanningen skje nærmest uten at den kontrollerte er klar over det (ibid.: 157). Likedanning er *”den prosessen som fører til at adferd eller innstillinger blir forskjøvet i retning av samsvar med reglene”* (ibid.: 2).

Også innenfor den sekundære kontrollen er likedanning et mål. Med unntak av dette, skiller primær og sekundær kontroll seg fra hverandre i sterk grad. Først og fremst gjennom den relasjonelle rammen som ligger til grunn. Den sekundære kontrollen er gjerne knyttet til et yrke og dermed til mennesker som har kontroll av andre som sitt arbeid (Christie 1982 [a]). Eksempelvis er polititjenestemenn og -kvinner sekundærkontrollører. I motsetning til primærkontrollen som i stor grad er tilstede hele tiden, bærer sekundærkontrollen i større grad preg av å være en type kontroll som nærmest blir ”satt inn”. Og da som et supplement til primærkontroll (ibid.).

I tillegg til disse hovedskillene, kan det som sagt skilles mellom såkalt formell og uformell kontroll. Det kan imidlertid være litt vanskelig å se forskjellen på primær og uformell kontroll og sekundær og formell kontroll. Flemming Balvig sier i boka *”Kriminalitet og sosial kontrol”* (1996) at formell kontroll ikke er helt det samme som sekundær, og at uformell kontroll ikke er helt det samme som primær kontroll. Samtidig viser han kjennetegn på den uformelle og formelle kontroll som er de samme som Christie (1982 [a]) gir den primære og sekundære kontroll. En kan imidlertid forsøke å skille disse formene for kontroll ved å se på den ”settingen” hvor kontrollen utøves. Eksempelvis kan den sekundære kontrollen aldri være primær. Dette følger av de kjennetegnene som tillegges disse to kontrollformene. Den sekundære kontrollen kan imidlertid være så vel formell som uformell. Den sosiale kontrollen i en situasjon hvor fange og betjent spiller bordtennis eller steker vafler sammen kan således fremstå som primær. Allikevel vil en slik situasjon ikke være primær, men heller uformell sekundær (Christie 1997). Jeg skal drøfte dette ytterligere i det følgende når jeg stiller spørsmål ved om kontrollen er mindre ved åpne anstalter enn ved lukkede.

7. 2. 2. 2 Mindre kontroll?

Som sagt ovenfor er den fysiske kontrollen mindre ved åpne anstalter enn ved lukkede. Dette er imidlertid ikke det samme som at kontrollen i seg selv er mindre. At den fysiske kontrollen i større grad er fraværende innebærer at andre former for kontroll er mer tilstedeværende. Særlig gjelder det kontrollen forbundet med kontraktsoning (Fridhov 1997).

Videre er åpne fengsler bygget på såkalt *dynamisk sikkerhet* (St. meld nr. 27 1997–98). I dette ligger en utvidet kontakt mellom fange og ansatt i forhold til hva som er vanlig i lukkede anstalter. I tillegg til dette er de reduserte sikkerhetsforanstaltningene ” [...] basert på at de innsatte har den nødvendige selvdisciplin og ansvarsfølelse ” (Fengselsreglementet § 32,1,1).

Slik jeg ser det vil åpne fengsler med dynamisk sikkerhet i stor grad også være preget av en sammenblanding av formell og uformell sekundærkontroll. Ifølge Christie er det slik at den primære og sekundære kontrollen noen ganger blandes (Christie 1997). Jeg kan være enig i at dette tilsynelatende kan være tilfelle. Men ikke i fengsel. Når det gjelder de mellommenneskelige relasjonene i fengsel vil jeg påstå at fengselsbetjentene som sekundærkontrollører aldri vil kunne være primærkontrollører. Men de kan som ovenfor nevnt i tillegg til den rene sekundærkontrollen, også være uformelle sekundærkontrollører. Den uformelle sekundærkontrollen kan ha et skinn av primærkontroll, men kan i lys av fengselet som system aldri være primær. I tillegg er kontrollen ikke innbakt i ”*vanlig samvær*”, ”*kontrollen kommer ikke av seg selv*” samt at det i forholdet mellom fanger og betjenter i seg selv ligger et ”*grunnlag for kontroll*” (Christie 1982 [a]: 29).

Betjentene kontrollerer altså i lys av sitt yrke både formelt og uformelt. Den sistnevnte type kontroll kan som sagt ha et skinn av primærkontroll. Ut fra det kan fengselsbetjenten tilsynelatende også være en type ”kompis”. Den sistnevnte type kontroll er mindre synlig, men i høyeste grad tilstedeværende. I den uformelle ”kompiskontrollen” ligger en nærhet

som ikke er tilstede i den formelle sekundærkontrollen. Denne nærheten kan medføre økt kunnskap om den andre part. En kunnskap som går utover den kunnskap som ligger i, og er nødvendig for å utøve, formell sekundærkontroll. Jeg tror kunnskapen om hverandre i slike situasjoner til en viss grad kan gå begge veier. I nærhet og kunnskap ligger det således en gjensidig effekt. Vet man mer om hverandre kommer man hverandre nærmere. Kommer man hverandre nær vil en også bli innlemmet i flere deler av den andres liv. Man kan allikevel ikke si at dette i forholdet mellom fange og betjent er gjensidig. De står ikke i en primær relasjon til hverandre. Betjenten vil få vite mer om fangen enn fangen vil få vite om betjenten. I tillegg kan en bakenforliggende grunn til betjentens ønske om kunnskap kanskje ligger i betjentrollen. Kontrollen vil da stå i samsvar med det yrket som utøves.

På bakgrunn av hva jeg her har sagt, kan den uformelle sekundærkontroll synes bedre enn den formelle ved at den i større grad er en del av samhandlingen mellom mennesker. Et spørsmål som imidlertid må stilles er om en økt uformell sekundærkontroll fører til mindre formell kontroll. Eller sagt med andre ord; blir kontrollens totalvolum redusert eller økt som en følge av utvidet uformell kontroll? Jeg tror det er nærliggende å tenke seg at den uformelle kontrollen kommer som et tillegg til den formelle. Først og fremst fordi sider ved den formelle kontrollen må ivaretas uavhengig av den uformelle kontrollen. Følgende kan illustrere dette:

Noen av fangene jeg snakket med i forbindelse med mellomfagsoppgaven på Hassel beskrev hvordan de følte de hadde fått et tillitsfullt forhold til noen av betjentene fordi de hadde tilbragt mye tid sammen og lært hverandre å kjenne. Så kom betjentene med krav om urinprøve og hele tillitskonseptet ble sterkt redusert. En av fangene beskrev dette slik:

”Vi skal samarbeide og ha gjensidig tillit, så kommer urinprøva og jeg skjønner at de ikke har tillit allikevel” (Grambo 1996:17).

Som jeg kommer tilbake til nedenfor, er Hassel et kontraktsfengsel. I konseptet kontraktsoning ligger at betjentene når som helst kan kreve urinprøve. Mistanke må imidlertid ligge til grunn, og det er vel i nettopp dette fangene kan føle et tillitsbrudd. Sett på denne måten er det nærliggende å tro at kontrollen samlet sett blir mer omfattende; fangen “oppmuntres” til rusfrihet gjennom den uformelle sekundærkontrollen samtidig som han blir utsatt for den legitimerede formelle kontrollen.

I tillegg til at kontrollen faktisk sett kanskje blir mer omfattende kan utviskingen av skillelinjer mellom betjentenes ulike roller være komplisert for fangene⁴³. Relasjonen blir et blandingsforhold mellom formell og uformell kontroll, hvor forholdet mellom fengselsbetjenter og fanger verken er uformelt eller helt formelt (Christie 1997). Dette viser seg i sterkere grad på åpen soning hvor den såkalte dynamiske sikkerheten står sentralt. Denne typen sikkerhet fordrer som sagt en større nærhet mellom fange og betjent, og gjennom denne nærheten kan relasjonen dem imellom endre seg.

Når betjentene skal være noe mer enn ”nøkkelmennesker” kan dette nemlig skape forvirring hos fangene. Særlig gjelder dette i forhold til kontraktsoning hvor betjentenes dobbeltrolle er særlig synlig. I min mellomfagsoppgave på Hassel (Grambo 1996) beskrev flere av fangene at det ikke var uproblematisk å ha et nærmere forhold til de ansatte. De ansatte bærer ikke uniform og de er noe mer enn betjenter. Arbeidsmetoden på Hassel er i stor grad preget av samtaler og nærkontakt⁴⁴. Samtidig innehar de ansatte også en mer formell kontrollfunksjon. Kombinasjonen av disse rollene var for flere av fangene frustrerende. Noen mente at forholdet til betjentene på mange måter var greiere å håndtere på lukket soning. Der representerte betjentene fienden og man visste hva man hadde å forholde seg til. På Hassel ble man kjent med

⁴³Hvordan denne type sammenblanding er for betjentene kommer jeg tilbake til senere.

⁴⁴ Hassel er drevet etter virksomhetsteoretiske prinsipper. En grunntanke i denne teorien handler om hvordan mennesket utvikles gjennom interaksjon med sine omgivelser. Bruken av denne teorien på Hassel er beskrevet i Aaby m.fl 1991 og i Grambo 1996.

mennesket bak betjenten, og i flere av fangene fortalte de i mange tilfeller likte dette mennesket godt.

Til tross for den frustrasjonen som kan være knyttet til nærheten mellom fanger og betjenter, er mitt generelle inntrykk at fangene på Hassel satt pris på uniformløshet og større nærhet til de ansatte. Flere av fangene presiserte at de ikke ”glemte” hvem som satt med makt og myndighet, men at manglende uniformer bidro til at autoriteten ikke var så tydeliggjort. Flertallet av fangene mente dette reduserte noe av den psykiske belastningen ved å være fengslet. En kan her trekke paralleller til hvordan fanger selv har blitt ikledd uniform som et ledd i en krenkelsesprosess hvor identiteten brytes ned (Goffman 1967). Tilsvarende forsterker betjentenes uniformering at betjenten er i en maktposisjon. Og i dette ligger at rollen er viktigere enn personen.

Innledningsvis i punkt 7. 2. 2 henviste jeg til fengselsreglementet som sier at åpne anstalter ikke er innredet med spesielle sikkerhetsforanstaltninger (Fengselsreglementet §21.1). Det er riktig at de ikke *innredet* med mur, gitter og overvåkningskameraer. Dette betyr, som jeg har vist, ikke at sikkerhetsnivået i seg selv er mindre. Sikkerheten og kontrollen er bygget på andre prinsipper. De er annerledes, men ikke dermed sagt mindre.

7. 2. 2. 3 Grad av åpenhet

Til tross for forskjellene mellom åpne og lukkede fengsler, kan åpne soningsanstalter ikke ses under ett. Graden av åpenhet er svært varierende. Noen av disse institusjonene er åpne innad men ikke utad. Med det mener jeg at manglende åpenhet utad eksempelvis kan innebære at inntreden for besøkende ikke er enklere ved den åpne anstalten enn ved lukkede anstalter. Videre kan det vise seg ved at fangene på åpen soning har stor bevegelsesfrihet innenfor de usynlige murene, men ikke utenfor. Åpenhet utad kan vise seg ved at det er lettere både å komme inn i, og ut fra, fengselet. Hassel er en slik type anstalt.

Fordi det ikke er gitt hva som egentlig ligger i åpen soning, kan denne type soning altså ikke bare vurderes ut fra hvor åpne de indre fengselsrammene er i forhold til et lavere (fysisk) sikkerhetsnivå. Petter har tidligere sonet på Bastøy og hans beskrivelse av denne soningsinstitusjonen viser hvordan besøksforhold i åpent fengsel kan være underlagt like strenge vilkår som i et lukket fengsel:

”Jeg var på Bastøy før besøkshuset kom, det er nok kanskje bedre nå. Ikke for det; det er jo køordningen for å bruke dette huset. Men i min tid var Bastøy faktisk bare en bitteliten grad hyggeligere enn Ullersmo. Det som minner mest om et fengsel på Bastøy er besøksrommet. Uansett hvordan man vrir og vender på det er ikke fengsel laget for å ta imot barn på en ordentlig og hyggelig måte. Det hadde vært veldig hyggelig om man kunne ta barna med på en tur rundt øya. Det er jo et nydelig sted egentlig. Men det er ikke lov p.g.a de såkalte sikkerhetshensynene. Forskjellige plante- og fugleforeninger er jo stadig på ekspedisjoner på Bastøy, men sikkerhetshensynene gjelder tydeligvis ikke for dem! Unger kan ikke sitte stille på et besøksrom. Etter at de er ferdig med å kose med pappa må de røre på seg. En gang så jeg faktisk et ”unntak” fra reglene; da fikk et hyperaktivt barn lov til å stå utenfor besøksrommet og klappe ei ku!”

Hassel er åpen så vel innad som utad. I dette ligger at åpenheten innad er så stor som det er mulig gitt fengselsmessige rammer. Videre er fengselet i en nokså utstrakt kontakt med det omkringliggende nærmiljø. Dette nærmiljøet heter Skotselv og ligger en times kjøretur fra Oslo. I nærmiljøet som omkranser Hassel bor det omtrent 500 mennesker. Nærmiljøet har i utstrakt grad akseptert kretsfengselet som en naturlig del av dette lille samfunnet⁴⁵. I tillegg til at fangene på Hassel bruker nærmiljøet, bruker Skotselvs innbyggere kretsfengselets område. Både fotballbane og lysløype ligger innenfor fengselsområdet, og barn tar gjerne snarveien gjennom Hassel for å komme til skolen. At området Hassel nå er blitt et fengselsområdet har heller ikke satt en stopper for barnehagens tradisjonsrike og årvisse ”prøvetog” før 17. mai gjennom

⁴⁵ Det kan leses mer om bakgrunnen for denne aksepten i min mellomfagsoppgave i kriminologi: “Forberedelse til løslatelse” (Grambo 1996).

Hassel. At ting fortsetter som før og ikke gjennomgår store endringer ved at det bor fanger på Hassel, kan tyde på hvordan fengselet er blitt en akseptert del av miljøet. På denne bakgrunn er det også lettere for fangene å delta i aktiviteter i, og med, nærmiljøet. Det er ikke fangene selv som bestemmer at de skal ut i nærmiljøet, det er det fengselet som er ansvarlig for. Fengselet er imidlertid preget av åpenhet på den måten at det ikke er obligatorisk å være med ut. Det er noe som hver og en selv må bestemme⁴⁶. Fangene deltar på blant annet eldretreff, er med på å rigge opp til lokale konserter, er med i bridgeklubben og på fotballaget som spillere og dommere (Grambo 1996).

Åpen soning er på mange måter annerledes enn lukket soning men det er med det ikke sagt at åpen soning er ”lettere” enn lukket soning. I forbindelse med mitt mellomfagsprosjekt på Hassel erfarte jeg at flere av fangene opplevde soningen som vanskeligere. Som vist tidligere syntes noen av fangene tiden gikk for sakte i forhold til på lukket soning. Andre fant selve åpenheten problematisk:

”Friheten er så innen rekkevidde, det er veldig vanskelig. Man må ha god selvdisciplin og motivasjon” (Grambo 1996: 30).

En annen beskriver den åpne soningen slik:

”På lukket har man ingen valg, her er man sine egne lenker” (op.cit.).

I tillegg til dette er fangene på Hassel underlagt ytterligere kontroll gjennom den obligatoriske kontraktsoningen. Ved at hele fengselet er et såkalt kontraktsfengsel, representerer dette viktige rammevilkår for soningen. Fars fengslingsforhold har som sagt stor betydning for forholdet mellom ham og barna når han er borte. I tillegg kan kontraktsoningen ha en direkte innflytelse på relasjonen mellom far og barn ved den

⁴⁶ Innenfor “murene” er imidlertid en del av aktivitetene obligatoriske.

muligheten for økt permisjon som kontrakten innebærer. Jeg finner det derfor nødvendig å komme inn på kontraktsoning.

7. 2. 2. 4 Kontraktsoning

Begrunnelser bak innføring av kontraktsoning lå i en tilrettelegging for et differensiert soningstilbud, og et (i utgangspunktet) ønske om å hjelpe mennesker til rusfrihet (Justisdepartementet 1993). Det faktiske innholdet i kontraktsoningen er imidlertid ikke ensartet, og kan i tillegg til en ideologisk målsetning være mer praktisk fundert. Ønske om rusfrie avdelinger kan da fremstå som det primære mål (ibid.). Uavhengig av hvilke hensyn som ligger til grunn for kontraktsoning, må kjernen kunne sies å være et resultat av at det finnes narkotika i norske fengsler, og at dette anses å være et problem.

Kontraktsoning innebærer at fangen inngår en avtale med fengselet om å sone rusfritt mot å få visse fordeler eller lettelser under soningen, eksempelvis i form av utvidet permisjonsinnvilging. Til gjengjeld gis fengselet adgang til en økt kontroll gjennom når som helst å kunne ta urinprøve av kontraktssoneren. Bryter fangen kontrakten ved å avgi såkalt ”skitten prøve” blir han møtt med negative sanksjoner. Soner han åpent kan dette innebære tilbakeføring til lukket anstalt.

Generelt sett finnes det ulike typer av kontrakter. Mange av dem vil være kjennetegnet av likeverdighet mellom partene som inngår kontrakten. En kontrakt mellom fengsel og fange kan ikke sies å falle innenfor slike rammer. Maktforholdet mellom fange og fengsel er ikke preget av likeverdighet, og det kan stilles spørsmål ved hvilken av partene som er den reelle mottaker av de ”godene” kontrakten gir. Gjennom kontrakten omgår fengselet kravet til at *mistanke* som hjemlet i fengselsloven § 30 a) må være tilstede for å kunne kreve urinprøve ”levert”. Det fangene får igjen er en økt kontroll for å tilegne seg enkelte ”goder”. Et eksempel på slike goder er en nærmest fordobling av årlige permisjonsdøgn, fra 18 til 30 døgn. Det er imidlertid ingen automatikk i utvidet permisjonsadgang. Muligheten til permisjon vurderes på samme måte som den vurderes for fanger som ikke

soner på kontrakt. Det fangene *kanskje* kan få i retur for kontraktens økte kontroll er dermed usikkert. Dette bidrar til å understreke forholdet mellom fange og fengsel som preget av manglende likeverdighet også i kontraktsituasjonen.

Justisdepartementets arbeidsgruppe om kontraktsoning (Justisdepartementet 1993) kommer indirekte inn på spørsmålet rundt maktforholdet mellom fengsel og fange. Dette viser seg på et punkt hvor det var dissens i arbeidsgruppen, nemlig vedrørende individuelle kontraktsavtaler på ordinære avdelinger. Flertallet vil opprettholde de individuelle avtalene, men ser faremomentene:

”Men vi ser [...] også farene ved denne formen for avtalefestet soning. Dette kommer tydelig frem når vi ser hvordan soning på enkeltavtale i ordinær avdeling skjer i dag. Det fungerer ofte som en ren ”byttehandel-soning”: Urinprøver mot permisjonsdøgn. Denne form for byttehandel mener vi er høyst betenkelig og ikke kvalifisert som kontraktsoning i dette ords egentlige mening. Det må mer til for å kunne kalles kontraktsoning. Det primære mål [...] er hjelp til rusfrihet og en bedret soningssituasjon for fangen. At det er en økt kontrollmulighet for fengselet, er i tilfelle underordnet hensynet til fangen” [min understrekning] (Justisdepartementet 1993: 57).

Mindretallets ankepunkt går på at kontraktsoning slik den fremstår i dag faktisk ikke er innbakt i en større ”rehabiliteringspakke” slik meningen i utgangspunktet var. På denne bakgrunn mener mindretallet at det er nettopp fengselets økte kontrolladgang som fremstår som det primære:

”For meg fremstår da soning på enkeltavtale som en særordning som innebærer at fengselsvesenet får en kontrolladgang utover de klare grenser fengselsloven § 30 a) setter, og som medfører forskjellsbehandling av innsatte uten at dette begrunnes med rehabiliteringsopplegg. Jeg kan derfor ikke anbefale at denne soningsformen opprettholdes” (op.cit.)

Denne dissensen viser at spørsmålene rundt byttehandelen knyttet til kontraktsoning ikke er uproblematisk. Flertallet mener den såkalte ”byttehandel-soningen” er betenkelig, men at det ikke er dette som ligger i kontraktsoning. Jeg skal ikke gå inn på denne debatten her, men det kan stilles spørsmål ved om det ikke er nettopp denne byttehandelen som mange steder faktisk er det sentrale. Ergo er ikke fengselets utvidede kontroll i realiteten underordnet. Det virker urimelig å legitimere opprettholdelse av et system som ikke fungerer etter intensjonen med begrunnelse i at intensjonen i seg selv var bra.

Kontraktsoning er ikke rusbehandling men en form for soning. Ved at denne form for soning er basert på en kontrakt undertegnet av begge parter, skal den være frivillig. Et spørsmål i den forbindelse er om det i det hele tatt er mulig å snakke om frivillighet i fengselssystemet. Bakgrunn for dette spørsmålet ligger både i den manglende frivillighet som ligger bak det å bli fengslet, men også i hvor viktige de godene kontrakten kan gi er i en deprivert soningssituasjon. Utover dette kan det også settes spørsmålstegn ved hvilke signaler en sender fengselet ved å si ”nei takk” til å sone på kontrakt. Er man da vanskelig og lite samarbeidsvillig? Hvilke konsekvenser kan det eventuelt ha for soningens øvrige innhold? Dagens fangebehandling er fundert på liberalistiske prinsipper. Man får som fortjent og den flinkeste vinner (Fridhov 1997). Denne tankegangen gjennomsyrrer hele den differensieringspolitikken som fengselsmyndighetene i dag sterkt vektlegger (St. meld nr 27 97-98)⁴⁷. En kan se dette som nok en måte å kontrollere fangebefolkningen på. Eventuelle protester fra fangene vil i større grad bli lagt under lokk fordi de personlige konsekvensene av å ha innvendinger vil kunne være for store. Dette viser klart hvordan noe som tilsynelatende skulle være en mulighet og et gode, kan bli en form for kontroll som går langt utover det å kontrollere hvorvidt urinprøven er positiv eller negativ.

⁴⁷ I kapittel 11 drøfter jeg differensieringsproblematikken i forbindelse med spørsmål om endrede kontaktforhold for fedre.

7. 2. 2. 5 Barnebesøk og besøkshybel

Barn som besøker far på Hassel er der fra noen timer til hele dager eller helger. Det er ingen rigide tidsrammer rundt besøk. Det er dermed ikke sagt at en kan motta besøk når som helst på Hassel. Besøk må innordnes i forhold til fangenes skolegang, arbeid og andre obligatoriske aktiviteter.

Besøkshybelen på Hassel består av soverom, bad, kjøkken og oppholdsrom. Den er fysisk plassert i en av fengselsbygningene men har egen inngang på baksiden. Fedre med barnebesøk har førsterett til bruk av hybelen. Selv om besøk her er innenfor fengselsrammene, er man allikevel litt adskilt fra det øvrige fengsel og resten av fangebefolkningen. Samvær mellom far og barn er nok her så tilnærmet normalt som det er mulig i fengsel. Egil forteller at kontakten med datteren på ti år har endret seg etter at han ble overflyttet til Hassel:

”På Hassel har jeg virkelig fått gjenopprettet kontakten med datteren min. Hun har lyst å være her hele tiden. Så sant besøksleiligheten er ledig er hun på besøk. De siste 6 månedene har hun vært her hver uke”.

At fedrene bruker hybelen når barna er på besøk innebærer ikke at besøkets bevegelsesfrihet er begrenset til hybelens fysiske rammer. Det å kunne rusle rundt på et forholdsvis stort område er noe som vesentlig skiller Hassel fra lukket soning (og også fra enkelte andre åpne anstalter). I det å disponere besøkshybelen ligger også at en kan stelle seg selv med for eksempel mat. Isolert sett høres kanskje ikke dette vesentlig ut, men for far kan en ting som å få lage mat til barna sine bety mye. En unnslipper på den måten enkelte fengselsrutiner og oppnår i stedet en slags normalitet. Det vil være viktig for både far, barn og relasjonen dem imellom. På denne måten kan det sies at det å ha en besøkshybel som base kan ligne en slags (begrenset) permisjon *innenfor* fengselet. Dette fordi en i noe større grad enn ved vanlig besøk selv kan styre samværet. Det at man faktisk sitter fengslet kan føles mindre påtrengende, og dermed

prege samværets kvalitet som helhet. Noe av det tapet fengslingen medfører i forhold til kontakt med barna kan gjennom dette gjøres mindre trykkende. Det å kunne benytte en besøkshybel må allikevel ikke forveksles med det å ha permisjon. Besøkshybelen må heller sammenlignes med ordinære besøk enn permisjoner. Fordelen med samvær over et lengre tidsrom på denne måten er at det kan bidra til litt på vei å normalisere familieforhold i en unormal situasjon. Den samværformen som imidlertid bidrar til dette i størst grad, er nettopp permisjonen.

7. 3 Permisjon

Hovedvekten av drøftelsen i denne delen av kapittelet vil være knyttet til den såkalt ordinære permisjonen. Denne typen permisjon kan innvilges når frihetsberøvelsen har vart sammenhengende i minst 4 måneder og minst 1/3 av straffetiden er utholdt (Fengselsreglementet § 59.4). Hvor mange permisjonsdøgn som kan gis avhenger av om fangen soner på kontrakt eller ikke. Kontraktsonere kan få inntil 30 døgn i året, øvrige fanger kan få inntil 18 døgn.

Først skal jeg imidlertid veldig kort beskrive to typer permisjoner som i utgangspunktet skiller seg fra den ordinære permisjonen i forhold til varighet. I tillegg skiller en disse typene permisjon seg fra den ordinære i forhold til hva som ses som permisjonens formål. Disse permisjonstypene kalles velferds- og korttidspermisjon.

7. 3. 1 Velferdspermisjon og korttidspermisjon, "5-timer'sen"

Såkalt velferdspermisjon kan innvilges før far har sonet lenge nok til å inneha permisjonsrettigheter. Formålet bak en slik form for permisjon er ifølge kriminalmeldingen blant annet *"...å bøte på de uheldige følgene foreldrenes fravær har for barnet"* (St. meld. nr 27 1997-98: 44) Det understrekes i meldingen at det er hensynet til barnet, og ikke fangen, som er det sentrale. Dette i motsetning til ordinær permisjon hvor det er hva som anses formålstjenlig for den *innsatte* som ifølge regelverket skal være

det primære. Denne typen permisjon kan åpne for at far eksempelvis kan reise hjem for å feire barns fødselsdag. Eller for å delta i andre familiearrangementer hvor det er viktig for barna at far er med.

Når ordinær permisjon har vært innvilget og forløpt uten såkalt anmerkning, kan det innvilges korttidspermisjon når det anses særlig begrunnet (fengselsreglementet § 59. 4, 7)⁴⁸. Det kommer ikke klart frem hvem det skal tas hensyn til i vurderingen av hva som ses velbegrunnet. Det er imidlertid direktøren som ”gi[r] den innsatte” (ibid.) denne permisjon, og det er derfor grunn til å tro at det er et udefinert hensyn til den enkelte fange som ligger bak. Varigheten er satt til fem timer, og denne type permisjon ”spiser” ikke av den totale permisjonskvoten. På Hassel går det en slags automatikk i forhold til denne typen permisjon, og fedrene benytter den i forbindelse med barnebesøk og særlig i helger. Gjennom ”5-timer’sen” økes bevegelsesfriheten ved at man kan bruke disse timene utenfor fengselsområdet.

7. 3. 2 Ordinær permisjon

Ifølge fengselsreglementet § 59.3 kan *”innsatt som utholder lengre tids frihetsberøvelse...tilstås en kortere tids permisjon når det anses formålstjenlig ut fra hensynet til den innsatte”*⁴⁹. Ved å se på hva som er såkalt ”formålstjenlig” skiller ordinær permisjon seg fra velferdspermisjon (og til en viss grad korttidspermisjon) ved at formålet med permisjonen ikke er klart spesifisert. Permisjonen skal altså være formålstjenlig uten at det sies noe konkret om hva som ligger i dette. Foruten det at den skal ses ut fra *hensynet* til den aktuelle fange. Når det gjelder fedrene i utvalget mitt, ligger deres første prioritet og hensyn hos barna. Blant de fedrene som er innvilget permisjonstid er formeningene om permisjon klare. Petter sier det slik:

⁴⁸ Korttidspermisjon innvilges imidlertid kun ved åpne anstalter og ved enkelte kontraktsavdelinger (St.meld. nr 27 1997-98:44).

⁴⁹ *”Den enkelte permisjon bør i alminnelighet ikke overstige fem døgn...”* (Fengselsreglementet § 59.4,5).

”Det viktigste for meg i fengsel var permisjonene. Samværet blir mye mer naturlig. Man er friere under permisjoner, man kan fungere mer som en vanlig pappa”.

Permisjoner er den form for kontakt fedrene mener er den beste for å kunne opprettholde forholdet til barna. Man er fysisk sett utenfor fengselsrammene og dette preger formen og kvaliteten på samværet. Far er i større grad *far* i permsituasjonen. Gjennom permisjonsmuligheten blir man i tillegg minnet på at det faktisk er et liv etter at fengselsstraffen er ferdig sonet. Nils sier det slik:

”Perm er den absolutt beste kontaktmuligheten. Da er vi hjemme. Da er ting som de var og vil bli igjen. Det er da vi har best kontakt”.

På denne måten kan permisjonstiden si noe om fremtidens muligheter etter at far er løslatt. For barn kan det skape en trygghet å få en slik ”smakebit” av hvordan hverdagen kanskje kan bli. På den annen side kan det være et faremoment at far under permisjonen ”overkompenserer” for å ta igjen tapt tid. I så tilfelle vil permisjonstimene ikke nødvendigvis bli noe reelt mål for de fremtidige dagene. Allikevel vil permisjonstimene være preget av at det er far som har kontroll over situasjonen og ikke en utenforstående tredjemann som en fengselsbetjent er.

For Arne hadde ”inntjent permisjonstid” en særlig viktig betydning. Det var da han fikk se sin sønn på 16 måneder for første gang siden arrestasjonen fire måneder tidligere:

”Jeg så han ikke før min første perm. Mora hans ville ikke ta han med på besøk i fengselet. [Forstår du det?]Ja, jeg forstår jo, men det er leit. Han er jo så liten at jeg tror ikke det hadde vært farlig for han å komme på besøk. Det er egentlig verre at han kanskje lurert på hvor jeg er, ikke skjønner hvorfor jeg er borte. Det er kanskje farligere enn å se meg i fengsel”.

Arne er altså ikke helt enig i de vurderingene barnets mor har tatt i forhold til besøk. Som fengslet har han imidlertid ingen rettigheter på dette punktet. Han kan altså ikke legitimt motsette seg hva barnets mor bestemmer i forhold til besøk. På samme måte som at fedrene ved Oslo kretsfengsel ikke kan bestemme om barna skal komme på barkedagene i helgen.

Foruten situasjoner der permisjon innebærer den eneste kontaktform mellom far og barn, blir den i hovedsak også blant fedre som har andre kontaktmuligheter regnet for å være den beste kontaktform.

Det Petter og Nils sier begrunner hvorfor det er slik. Med andre ord må permisjoner sies å være verdifulle for så vel far og barn som relasjonen dem imellom. Interessant i denne sammenhengen er om permisjon sett fra myndighetenes side anses å ha en egenverdi i seg selv.

7. 3. 3 Formålstjenlig permisjon – forholdet mellom permisjon og hensynet til barn

”Utgangspunktet må være barnas behov for og rettigheter til god foreldrekontakt. Det å opprettholde eller gjenopprette og videreutvikle en god relasjon til barn kan imidlertid også være et viktig element for den innsatte i et planmessig arbeid frem mot løslatelsen”
(St. meld. Nr. 27 1997-98: 44)

På denne måten beskrives myndighetenes ståsted i forhold til barn av fanger. Slik jeg ser det er dette utgangspunktet godt. Det setter barna i fokus, og kan åpne for bedre kontaktmuligheter mellom foreldre og barn. Slik det er i dag finnes det i fengselslov og/eller reglement ingen bestemmelser om barns rettigheter ved foreldres fengsling. Ifølge barneloven (lov av 8. april 1981 nr. 7) har barn rett til samvær med begge sine foreldre. Ifølge stortingsmeldingen (Nr. 27 1997–98) skal de hensyn som ligger bak barneloven også tas i betraktning når fengselsmessige regler skal tolkes:

”Praktiseringen av dagens regelverk kan [min understrekning] derfor legge vekt på hensynet til barnets beste. Forebygging av uheldige virkninger for barnet ved separasjon fra omsorgsperson er således et viktig hensyn ved ulike fengselsfaglige avgjørelser” (St. meld. nr 27 1997–98: 44).

Kombinasjonen av å se barn som ”element i planmessig arbeid” og det at man ”kan” vektlegge barnets beste, nøytraliserer den i utgangspunktet gode intensjon. Dette problematiseres ved at permisjonen skal vurderes ut fra en såkalt formålstjenlighet. Formuleringen ”...når det anses formålstjenlig ut fra hensynet til den innsatte” (fengselsreglementet § 59.3), er vag og skjønnsmessig. Det er et spørsmål om hva som er såkalt *formålstjenlig* vurderes fra fengselets eller fra den enkelte fanges ståsted. Dette fremkommer ikke i den aktuelle bestemmelse. I andre bestemmelser er det imidlertid klart at det er direktøren som *gir* permisjon, og det er i tråd med dette nærliggende å tro at også vurderingen om hva som anses formålstjenlig for den innsatte tilfaller direktøren. Et annet spørsmål er om formålstjenligheten i realiteten vurderes ut fra hensynet til den innsatte, eller om det er overordnede formål som faktisk ligger til grunn.

Fengselssystemet er i utstrakt grad preget av at det må ligge noe ”overliggende samfunnsnyttig” til grunn for tiltak som iverksettes. En slik tankegang kommer indirekte til uttrykk i Stortingsmeldingens innstilling til barn av fanger. Denne indikerer at kontakt mellom foreldre og barn i realiteten ikke ses som en verdi i seg selv, til tross for dens utgangspunkt om at det skal tas hensyn til barns behov for kontakt. Det gode i dette utgangspunktet mister nemlig noe av sin verdi ved at stortingsmeldingen sier at en *kan* legge vekt på hensynet til barnets beste. Dette forsterkes ytterligere av hva jeg tidligere var inne på i forhold til skånsom tilrettelegging og fengselsmyndighetenes manglende forpliktelse i forhold til dette (punkt 7. 2. 1. 2). På bakgrunn av at permisjon representerer den mest naturlige kontaktform mellom far og barn under soning er det betenkelig at dette ikke fremtrer som verdifullt med mindre det er knyttet til et høyere, mer ”svevende”, mål satt av fengselsmyndighetene. Dette målet kan imidlertid knyttes til mål om

kriminalitetsforebygging og kommer frem i målet om forebygging som er uttrykt i det ”*planmessige arbeid frem mot løslatelsen*” (St. meld nr 27: 44). Som sagt innledningsvis i oppgaven skal jeg ikke drøfte kriminalitetsforebygging som sådan. Jeg kommer imidlertid kort inn på det her på bakgrunn av spørsmålet rundt hva som ligger i den såkalt formålstjenlige permisjonen.

Stanley Cohen drøfter i boka ”*Visions of social control*” (1985) såkalt moralsk pragmatisme. Han drøfter her hvordan godhet og rettferdighet bør ses som verdier i seg selv, og ikke bare ses i forhold til ”residiveffekter”. Når det gjelder permisjoner under fengsling vil Cohens synspunkt kunne settes i sammenheng med at permisjoner bør ses som et gode i seg selv. Et gode fordi det representerer noe godt for relasjonen mellom far og barn under fengsling. Permisjonen bør ikke ses som et gode kun i forbindelse med at den i seg selv, eller at et bedret forhold mellom far og barn på grunn av permisjon, ses som et gode i forhold til residiv eller kriminalitetsforebygging. Altså slik den på mange måter kan sies å være nå gjennom vilkåret om formålstjenlighet. Ifølge dagens modell er permisjon knyttet opp mot nyttetenkning i forhold til hva som fra myndighetenes side ses som nytte. Ifølge Cohen bør nyttehensyn og såkalt strategiske hensyn så langt det er mulig ”...*be secondary to attaining these values for their own sake and whatever their other results*” (ibid.: 252).

7. 4 Brev og telefon

Felles for dem som sitter i åpent og lukket fengsel (uten forbud) er at brev og telefon er kontaktalternativer utad.

Når det gjelder brevskrivning er dette en aktivitet som for mange er naturlig begrenset gjennom barnas alder. Mange av fedrene har barn under 1 år og disse er for unge til å føle noe kontakt med far gjennom brev fra han. Resultatet for mange er at brevskrivning i liten eller ingen grad finner sted. Noen av fedrene er imidlertid flittige brevskrivere. Alex som

kun har sett sin seksårige datter en gang på 8 måneder skriver to ganger i uka. Han mener det er viktig at han skriver ofte, men sier også at det er vanskelig:

”You know, it’s easy not to keep in touch, it’s too easy not to send letters. It’s difficult to write, there is nothing to write about. I think I bore her silly with my letters sometimes. When I write to my daughter, I always ask her what she is doing, I can’t ask her specifically do you do this or do you do that...cause I don’t know. I forget what she used to do, and she is getting older as well”.

Når det gjelder det å holde kontakt gjennom telefon, er rammene svært forskjellige i forhold til om far soner i åpen eller lukket anstalt.

I lukkede anstalter er telefonbruk underlagt kontroll og tidsmessig begrensning på 20 minutter i uken. I en undersøkelse foretatt av og med fanger i Oslo kretsfengsel i 1990, kom det frem at både tidsbegrensning og overvåking virker svært hemmende. Samtalene med familiene blir banale og overfladiske, og den lille sosiale kontakten man har blir ytterligere avstumpet (Innsattes evalueringsgruppe IEG 1990). Skal man i en telefonsamtale gå mer i dybden enn bare å snakke ”småprat”, er 20 minutter i utgangspunktet som regel ikke tilstrekkelig. Når denne kvoten i tillegg er ukentlig begrenset og gjerne skal deles på flere, er det innlysende at samtalen(e) må bli av typen ”vær og vind” samtaler. Far skal kanskje dele seg på flere barn i tillegg til at det kan være behov for voksenkontakt. For mindre barn kan det være vanskelig å forstå at far har begrenset med tid og særlig om de har mye på hjertet.

På Hassel er det ingen rigide telefonbestemmelser, det er økonomi og tellerskritt på telekortene som setter eventuelle begrensninger. Flere av fedrene ringer barna sine hver dag. Nils syntes han mistet noe av nærheten til sine barn da han sonet lukket, men at dette endret seg etter han ble flyttet til åpen soning:

”Etter jeg kom på Hassel har ting begynt å nærme seg sånn det var før, det begynner å hjelpe. Jeg kan selvfølgelig ikke alltid være der for dem, men

allikevel. Nå etter jeg kom hit, føler jeg at jeg får med meg det meste. Her kan jeg ringe så mye jeg vil, det gjør veldig mye. Også får vi jo lov til å ta imot samtaler her, sønnen min ringer veldig ofte”.

På samme måte som at noen av barna er for små til å ha glede av brevskrivning, er de for små til å holde kontakt med far gjennom telefon. Noen av fedrene sier de prøver å ringe en gang i blant, men at det fungerer dårlig. Å være ansikt til ansikt med barna er det som er mest givende.

For de barna som er store nok til å ha en telefonsamtale, er det ikke alltid de vil snakke med far. Alex synes det er bra at datteren på seks noen ganger er for opptatt til å snakke:

”Sometimes when I call she is out playing or is busy with her friends. I sometimes hear my wife call for her that I’m on the phone, and she says she is too busy to talk...This makes me happy, I don’t get upset about it...it means that she is getting on with her life and I’m really pleased about it. Some prisoners get really upset if their children are too busy to talk...To me it means that she is happy”.

I situasjoner som denne kunne det være ønskelig for far å ringe tilbake en annen dag. I en lukket soningssituasjon er det imidlertid ikke muligheter for dette med mindre man har ringt for mindre enn 20 minutterskvoten i løpet av uken.

På bakgrunn av at besøksforholdene under lukket soning i større grad enn under åpen soning er regulerte, er det et spørsmål om ikke behovet for ”fri” telefoning er vel så stort på lukket som det er på åpen soning. Kanskje kunne det å prate med far uten å bli stoppet av tid bidra til å opprettholde en slags normalitet som det i utgangspunktet kanskje er vanskeligere å ha på lukket enn på åpen soning.

7. 5 Fengselsbetjentene

Fengselet representerer de ytre rammene hvor utøvelsen av farsrollen skal fungere. Dette er i utgangspunktet satte, faste rammer. Hvordan far-barn relasjonen utspiller seg innenfor disse rammene avhenger i stor grad av fengselets regler, rutiner, kultur, tradisjon og ikke minst av menneskene som har fengselet som sin arbeidsplass.

Jeg skal i denne delen av kapitlet se på de menneskene som er i nærkontakt med fangene, nemlig fengselsbetjentene. Enkelte sider av forholdet mellom betjent og fange vil være sammenlignbare med forholdet mellom varetektsfange og politibetjent i kapittel 6.

Jeg skal begynne med å la fedrene fortelle hvordan de opplever betjentene i forhold til barnebesøk. Deretter vil jeg drøfte betjentrollen på et mer generelt plan. Aller først skal jeg imidlertid si noe om hvorfor jeg kaller fengselsbetjenten for nettopp det.

7. 5. 1 Tilslørende terminologi

Jeg har gjennom hele hovedfagsoppgaven omtalt fedrene som fanger heller enn innsatte. Dette har vært et bevisst valg. Jeg har ikke begrunnet dette valget og også dette ligger det mening bak. Allikevel skal jeg si noe om denne begrunnelsen her. Bakgrunnen for dette ligger i at jeg skal drøfte bruk av ord nå det gjelder de som jobber i fengsel.

Når det gjelder de som sitter fengslet, har jeg altså valgt ikke å drøfte dette. Ved å problematisere hvordan man bruker terminologi på dette området tror jeg realiteten til en viss grad kan bli tilslørt. Ved å diskutere om man skal omtale mennesker i fengsel fanger eller innsatte, mener jeg man undergraver det faktum at disse menneskene er fanger. Slik jeg ser det kan det knyttes tvil til deres status ved å reise spørsmålet. Kanskje er de ikke fanger allikevel? De er jo "bare" satt inn.

Til tross for manglende drøftelse av eufemismer når det gjelder fanger, skal jeg nå si noe om hvorfor jeg velger å kalle de som jobber i fengsel for betjenter heller enn voktere. Som et utgangspunkt mener jeg det er mer nærliggende å drøfte dette fordi rollene og oppgavene til de som jobber i fengsel i stor grad er preget av mangfold. Ved bruk av ordet fangevokter eller vokter, forsvinner den realitet at dagens arbeidstakere innenfor fengselet innehar flere funksjoner enn bevoktningsfunksjonen. Samtidig erkjenner jeg faren for tilsløring av bevoktningsfunksjonen gjennom bruk av "betjent" fremfor "vokter". De som jobber i fengsel er nemlig ikke der for å "tjene andre" (Christie 1982 [a]: 14). Samtidig innehar de noe mer enn en ren vokterfunksjon. En del av dette er å *stå til tjeneste* overfor fangene. I dette legger jeg at betjentene skal yte praktisk hjelp overfor fangene (St.meld. nr. 27 1997-98). Det må imidlertid ikke glemmes at behovet for denne praktiske hjelpen er et resultat av den kontrollen fangene er underlagt. Betjentene er tvunget til å gi hjelpen i lys av sitt arbeid og fangene er tvunget til å motta den i lys av sin situasjon. Samtidig er det slik, og dette kommer jeg tilbake til, at det til en viss grad er opp til den enkelte ansatte å definere ansattrollen til noe mer enn en vokterrolle (Vegheim 1995: 168). Som et utgangspunkt velger jeg å kalle de som jobber i fengsel for betjenter, fordi rollen i praksis for de fleste betjentene må sies å inneha flere sider enn en ren vokterrolle. Dette selv om bevoktningsrollen må sies å være den dominerende. Stortingsmelding nr. 23 om bekjempelse av kriminalitet underbygger dette. Her fremkommer:

"Selv om hensynet til de innsattes rehabilitering står sentralt, er fengselsvesenets hovedoppgave å påse at frihetsberøvelsen blir gjennomført i betryggende former" (St. meld. nr. 23 1991-92: 94).

Selv om den hjelperollen som skal ligge i det å fremme rehabilitering er sentral, er det altså bevoktning og sikkerhet i form av å betrygge som er den dominerende arbeidsoppgaven. Allikevel velger jeg med bakgrunn i hva jeg her har drøftet å kalle disse menneskene betjenter.

7. 5. 2 Fedrenes opplevelser

Neste kapittel handler om fedrenes opplevelser av farsrollen i fengsel. Jeg skal imidlertid la fedrene komme til orde allerede her. Fengselsbetjentenes rolle er tema i det følgende og fedrene har mye på hjertet når det gjelder fengselsbetjentene og far-barn relasjonen.

En av de tingene som skiller fedre i fengsel fra andre fedre er at en eller flere utenforstående har rett til å blande seg inn i far-barn relasjonen. Dette stiller store krav til tredjeperson.

Fedrene i "Oslo utvalget" mener fengselsbetjentenes holdninger i forhold til kontakt med barna er alfa og omega for hvordan de føler den direkte kontakten med barna fungerer i besøkssituasjonen. For fedrene på Hassel er det ifølge dem selv ikke så mye å si om betjentene i besøkssituasjonen. Nils sier det slik:

"Det er viktig at betjentene oppfører seg på en ordentlig måte, men jeg kan egentlig ikke si så mye om det...når ungene er på besøk lar de ansatte oss egentlig styre det selv uten at de blander seg inn".

Det at fedrene på dette området ikke hadde så mye på hjertet, sier faktisk mye. Grunner til at de ansatte i stor grad lar far og barn ha ro rundt besøket kan være mange. Det kan ha noe med at soningsforholdene generelt sett er nokså åpne. Det kan også ha noe med betjentenes menneske- og fangesyn å gjøre. Videre kan det at fengselet er forholdsvis lite gjøre at muligheten for utøvelse av skjønn er større. Dette kommer jeg tilbake til.

Fedrene i utvalget ved Oslo kretsfengsel er i all hovedsak kritiske til betjentenes adferd rundt barnebesøk. Frode er en av dem. Han beskriver på denne måten hvordan et av datterens første besøk i Oslo kretsfengsel artet seg:

”En av de første gangene måtte dattera mi på do og jeg gikk for å følge henne, jeg hadde gjort det tidligere her. Betjenten som var her stoppa meg, jeg fikk ikke lov...jeg spurte hvorfor, men det kunne han ikke gi annet svar på enn at det sto i reglementet. Dattera mi sto og dro i meg og sa ”kom da pappa, jeg må på do nå!”. Jeg måtte fortelle henne at jeg ikke fikk lov og måtte hente kona så hun kunne følge. Det hele var høl i hue, jeg ble skikkelig forbanna. Det går da an å bruke hue littegrann!”.

Frode hadde altså fått lov til å følge datteren tidligere, men fikk ikke lov denne dagen. Det kan synes som om håndhevingen av regler blir svært personavhengig. Nå er det selvfølgelig mulig at aktuelle betjenter ved tidligere anledninger har vært “snillere” enn hva som er vanlig (reglementert), og at Frode i utgangspunktet aldri skulle ha fått lov til å følge datteren på toalettet. Altså at Frode må anses heldig som har fått gjøre dette som han ikke egentlig hadde anledning til. Poenget er imidlertid først og fremst at ulik praksis i en slik spent situasjon skaper frustrasjon og forvirring hos så vel far som barn.

Han forteller videre at datteren alltid er lei seg når besøket er slutt og at betjentene ikke takler avskjeder veldig bra:

”...Hun skjønner ikke hvorfor hun ikke kan bo her og i begynnelsen var det helt jævlig, mange betjenter har ikke hue med seg. De bør skjerpe seg når de har med unger å gjøre. Dattera mi gråt og de røska meg vekk fra ungen. Det var ikke snakk om å få lov til å prøve å roe henne ned. Det var ingen praktiske grunner til at de måtte gjøre det på den måten, det er bare regler og atter regler”.

Frode mener det påhviler etaten et så stort ansvar ved avvikling av besøk at betjentene burde bli pålagt å bruke sunn fornuft fremfor reglementet. Det er ikke vanskelig å se disse scenene for seg, og sette seg inn i Frode og datterens situasjon. En må imidlertid også forsøke å sette seg inn i betjentenes situasjon. De er deler i et stort maskineri hvor

regelkulturen sitter i veggene⁵⁰. Fængselsvesenet er i seg selv en institusjon fundamentert på regler. Ansatt ved avdeling B beskriver dette slik:

“Det er reglene som teller i fængselsvesenet, det er en institusjon fundamentert på regler. Noen av reglene er der fordi de nytter, noen er der av praktiske hensyn, og noen er fullstendig unødvendige, men såkalt kjekke å ha”.

I tråd med Frodes ønske om bruk av sunn fornuft, uttalte politisk rådgiver i justisdepartementet, Erik Nadheim, på KROM-konferansen 1993 følgende:

”Stivbent praksis som hindrer kontakten mellom barn og deres foreldre som sitter i fængsel skal fjernes. Fængselsdirektører og andre ansatte i fængslene får nå beskjed fra justisdepartementet om at de heretter skal bruke sunt bondevett og ikke firkantet paragrafrytteri for å oppnå en bedre kontakt mellom barn og deres foreldre som sitter i fængsel” (KROM-nytt 1993 nr. 2: 29).

Hva som er sunt bondevett kommer ikke frem. Dette er dessuten noe som vil variere fra person til person. Fedrenes uttalelser viser at om betjentene har en sunn “bondevett” strategi, så er denne ikke ensartet. Til det er betjentenes fremtreden for forskjellig. John mener betjentenes innstilling til de besøkende før besøket har stor betydning for om besøket i ettertid kan sies å være vellykket eller ikke:

”Noen av betjentene er veldig hyggelige. De prater og smiler og hun føler seg velkommen. Andre er sure og gretne og oppfører seg som noen ordentlige kontrollfreaker. Jeg vil tro det er en 50–50 sjanse i forhold til hvilken type man treffer på”.

⁵⁰ Med regelkultur mener jeg “det som sitter i veggene i institusjonen, dvs: *slik gjør vi det her!*” (Aaby, Formo & Tørto 1992: 2).

Han forteller videre hvordan besøket preges av den velkomsten samboeren får når hun kommer på besøk:

”...kontrollmessig kan besøk være tungt for familien, krenkende. De er ikke kriminelle, men blir på en måte sett som allierte - det kan skape uro. Når man har tidsbegrensede besøk er det viktig at humøret er godt. Hvis samboeren min føler seg trakassert når hun kommer virker det inn på besøket...det er ille for henne at hun ikke kan ta med flasken til sønnen vår inn. Hun blir stresset for hun vet ikke om han vil trenge den”.

Einar er en av dem som trekker frem ansvarshavende for besøksavdelingen. Til tross for kritikk mot betjentene generelt, er lovordene mange om denne ansatte:

”Han som styrer besøksavdelinga tar veldig hensyn. Han er veldig ok med de besøkende. Det er ikke vanlig. Han er blid og hyggelig og alltid forståelsesfull og velvillig innstilt. Du aner ikke hvor mye sånt har å si. Når du tenker på hvor lite det egentlig koster å være litt hyggelig og blid er det utrolig at man bare kan beskrive en liten håndfull betjenter på den måten”.

Det kan ikke sies å være akseptabelt at en god behandling er avhengig av den betjenten som “tilfeldigvis” er der akkurat da. Hva som fra betjentenes side ses som god behandling kan avhenge av hva de ser som sin viktigste funksjon. Det at ulike funksjoner for betjentene kan fremstå som viktige eller mindre viktige vil kunne settes i sammenheng med at betjentene innehar ulike roller. Og at rollespekteret ekspanderer. Jeg skal i det følgende se på betjentenes rollespekter.

7. 5. 4 Betjenten og et utvidet rollespekter⁵¹

Tidligere i dette kapittelet skrev jeg om betjentenes dobbeltrolle sett fra fangenes ståsted. Jeg drøftet også sammenblandingen mellom formell og uformell sekundærkontroll. Jeg skal her se på andre aspekter ved betjentenes rolle. Det er imidlertid ikke det utvidede rollespekteret i seg selv som er det sentrale for meg. Jeg skal drøfte om, og eventuelt hvordan, det utvidede rollespekteret kan ha innvirkning på far-barn relasjonen når far er fengslet. Før jeg kommer så langt må jeg imidlertid si noe om den utvidede rollen og hva den innebærer for fengselsbetjenten.

Betjentrollen er endret i tråd med fangerollen, og på grunn av fangerollen:

”Fra den totale passivitet og kontroll har innsatte som soner fengselsstraff i dag tilbud om en rekke ulike virksomheter. I den sammenheng har også arbeidsoppgavene til ansatte i fengselsvesenet hatt en tilsvarende utvikling” (KRUS. Småskriftserien nr.1/97: 6).

Fangevirksomheter det her er snakk om kan være skole, arbeid, trening, skriving av soningsplaner etc. Den største variasjonen av virksomheter finner først og fremst sted i kontraktsavdelinger og åpne anstalter⁵².

Endringene betjentrollen har gjennomgått stiller nye krav til betjentene på flere områder. Både i forhold til konkret kunnskap og håndtering av menneskelige relasjoner. Fordi åpne anstalter og åpne avdelinger i lukkede anstalter gjerne vil være preget av et større nærvær enn det som finner sted ved en ren inn- og utlåsningsrolle, er det i utgangspunktet nærliggende å tro at en eventuell rolleforvirring i større grad vil

⁵¹ Utøvelsen av betjentrollen er i stor grad avhengig av det systemet den er underlagt. Dette kan derfor ha stor betydning for betjentrollen i praksis. Jeg skal allikevel ikke gå inn på fengselsystemet som sådan her. I kapittel 9 skal jeg imidlertid drøfte kjønnsroller i fengsel og jeg vil gjennom dette som eksempel si noe om fengselsstruktur.

gjøre seg gjeldende i den mer åpne soningsformen. På den annen side kan en tenke seg at en rolleforvirring kan være et resultat av for eksempel kontaktsbetjentordningen, og denne skal nå være innført i alle typer anstalter. Foruten å inneha en ren formidlingsfunksjon gjennom for eksempel å administrere forespørsler, skal kontaktbetjenten bistå med generell motivasjon og hjelp i forhold til sonings- og fremtidsplanen⁵³. Fængselsbetjenten kan gjennom denne ordningen få en større “tilgang” på fangens liv. Samtidig skal kontaktbetjentfunksjonene iverksettes mens bevoktnings- og kontrollfunksjonen fortsatt er i takt. På bakgrunn av kontaktsbetjentordningen vil det altså være nærliggende at en eventuell rolleforvirring også i større grad vil være tilstede i lukkede anstalter.

Det er viktig å ha på det rene at betjentrollen ikke er entydig. Betjentene har en felles plattform, men det kan allikevel være variasjoner i forhold til hva man ønsker å signalisere. Gjennom et yrke som fængselsbetjent får man i stor grad utdelt en rolle. Visse aspekter av denne rollen vil være fastsatte og urokkelige. Utover dette er det på mange måter opp til den enkelte hvordan han/hun velger å utøve sin rolle (Vegheim 1995). Noen ganger hender det imidlertid at denne rollen er utsatt for endringer i form av for eksempel et utvidet arbeidsområde. En og samme rolle kan da inneha deler som synes uforenelige. Som vist i kapittel 3 står man da overfor en rollekonflikt. Hvordan denne rollekonflikten håndteres kan blant annet ha med betjentenes menneske- og fangesyn å gjøre. Med menneskesyn tenker jeg hvordan de som jobber i fengselet ser de fengslede. Ser de bare fangen som en person som skal kontrolleres og disiplineres, eller ser de noe annet eller noe mer?

Viktig i forhold til rollehåndteringen er trolig også hva betjentene ser som viktig for sin egen del. Altså hva som fra betjentenes side vurderes som “givende arbeid”.

⁵² Arbeidsmetoder på forskjellige anstalter kan være svært ulike, og bare et fåtall av anstaltene har en teoretisk forankring for sin fangebehandling. Slike teorier kan være kognitiv teori, realitetsterapi, konsekvenspedagogikk og virksomhetsteori (KRUS småskriftserien nr 1/97). Jeg vil ikke komme nærmere inn på disse ulike teoriene.

⁵³ Denne planen kalles soningsplan og fremtidsplan om hverandre. Gjennom ulike aktiviteter er målet at fangen skal få økt kompetanse. Denne kompetansen skal så bidra til å endre holdninger og dermed virke kriminalitetsforebyggende. Gjennom denne økte kompetansen skal fangen for eksempel lære seg å mestre familieliv (St. meld nr 27 1997-98: 61 og 62).

Jeg har ovenfor stilt spørsmål ved om far-barn relasjonen påvirkes av en utvidet betjentrolle. Jeg tror mye av svaret bunner i hvordan en endret rolle åpner for større romslighet på enkelte plan. Og ikke minst hvorvidt, eller eventuelt hvordan, denne muligheten benyttes. Jeg mener dette kan avhenge av hva jeg skal drøfte i det følgende. Nemlig synet på nytte og menneskelighet, samt bruk av skjønn og synet på omsorg. Etter å ha sett på disse sidene av betjentrollen, vil jeg drøfte disse i forhold til far-barn relasjonen under fengsling.

7. 5. 4. 1 *Nytte og menneskelighet*

Vidar tror betjentene lærer at de skal oppføre seg på en human måte når de går på fengselsskolen, men at ting endrer seg når de har vært ansatt en stund:

”De som kommer rett fra fengselsskolen er hyggelige og positive i omtrent 6 måneder, og så blir de en del av den gamle tralten. Hvis de ikke er som alle de andre blir de frosset ut...holdningsendringen til mange betjenter er det som skremmer meg”.

Jeg hadde i utgangspunktet en formening i tråd med den Vidar her uttrykker. Jeg tenkte de yngste og nyeste fengselsbetjentene generelt sett ville være de minst rigide. De er nye og har ikke gått seg fast i et mønster enda. Ifølge ansatt ved Oslo kretsfengsel er det imidlertid ingen automatikk i at det er slik. Ofte er det derimot det stikk motsatte som er realiteten. De nyutdannede er veldig opptatt av å følge regelboka. De som har vært i systemet en stund ser mer av *mennesket* enn bare fangen. En grunn til at uerfarne betjenter opptrer på bestemte måter kan ligge i nettopp det at de er uerfarne. Type fremferd overfor fangene kan således være bevisst, ubevisst eller et resultat av usikkerhet. Eller det kan dreie seg om manglende “folkeskikk” når betjenten for eksempel låser seg inn på cella med et brak fremfor å banke på først, eller på annen måte forberede fangen på “besøk”(Kristoffersen 1986).

Jeg tror ikke det er enten Vidar eller den ansatte som her har rett. Jeg tror det kan være mye riktig i begge synspunkt. Det hele kan bunne ut i et spørsmål om hva som gjør at en føler seg nyttig i jobben og hva som for betjenten er det mest givende. For noen vil nyttighet ligge i at det kan måles. Ansatt på avdeling B beskriver slik hvordan nyttighet og hvor “flink” man er måles i forhold til bruk av reglementet:

“Prestasjoner i fengselsvesenet måles etter hvor flink du har vært til å følge reglene, ikke etter hvor flink du har vært til å nå mål”.

Dette er i tråd med hva Thomas Mathiesen sier i “Fengselssamfunnets konservatisme” (ibid. 1970). Han beskriver her hvordan fengselspersonalet har såkalte ”investerte interesser”. Det er lett å måle egen suksess i forhold til bevoktning og det er lett å oppnå suksess i forhold til målsetting om bevoktning.

Hva man ser som jobbens viktigste funksjon tror jeg er like viktig som denne målbare suksessen. Hvis det er bevoktnings- og nøkkelrollen som fremstår som den sentrale vil denne vanskeligjøres om man engasjerer seg på det menneskelige plan. Jo større avstand det er mellom fange og betjent, jo lettere er det å være kontrollør (Kristoffersen 1986). Ved å distansere seg, og forholde seg til kun deler av en helhet, gjøres arbeidet rutinepreget og dermed lettere gjennomførbart (Christie 1982[b]).

I forbindelse med mellomfagsprosjektet mitt på Hassel (Grambo 1996) intervjuet jeg også betjenter. Deriblant noen som hadde tidligere erfaring fra lukkede anstalter. De beskrev hvordan det ikke å engasjere seg i noe mer enn en ren bevoktnings- og nøkkelrolle etter hvert ble en påkjenning. De beskrev hvordan det ikke å bruke uniform preget dem i arbeidssituasjonen. Og hvordan de følte seg mer nyttige etter at de begynte å jobbe på Hassel ved at de ble kjent med mennesket bak fangen. Uniformløsheten var bidragende til å minske avstanden mellom fange og betjent. Ved ikke å bære uniform tvinges man til å bruke andre sider av seg selv enn bare den rene bevoktningsrollen. En av betjentene sa det slik:

“Det at man ikke bruker uniform innebærer at man må skaffe seg respekt på andre måter enn ved passiv signalisering. Du har ikke noe å gjemme deg bak og det betyr at du må tenke!” (ibid.: 28).

Gjennom økt nærhet følte betjentene de fikk større kunnskap om den enkelte fange og hans ulike behov. Det var med denne bakgrunn de følte de kunne utrette noe. En slik nyttinghet kan ligge i at betjentene endrer sin adferd gjennom nærhet. Men ganske sikkert er det også at fangene gjennom nærhet kan endre sin innstilling til betjentene. Når man lever i en deprivert soningsituasjon vil ikke nødvendigvis gode intensjoner tas for det de er. Altså at fangene ikke stoler på betjenten om han prøver å gjøre noe godt for fangen. Dette vil kunne stille seg annerledes om fangen kjenner (til) betjenten. Sagt på en annen måte kan nærhet bidra til å feie enkelte misforståelser av veien.

Hvorvidt fedrene opplever fengselsbetjentene som humane eller ikke i sin opptreden overfor barna korrelerer ikke nødvendigvis med om far soner åpent eller lukket. Det kan imidlertid synes som om den noe friere formen i den åpne soningsituasjonen også smitter over på betjentenes væremåte. Videre kan også fengselets størrelse ha betydning, uavhengig av om anstalten er lukket eller åpen. Vidar har sonet på flere typer anstalter. Han synes beliggenheten og størrelsen på fengselet har stor betydning i forhold til betjentenes holdning:

”...Jeg sona for eksempel på Kongsvinger. Der viste dem forståelse for familie og sånt...det var jo ute på landet. De som jobber der er liksom bønder og så er dem betjenter på deltid...de var humane, viste forståelse for fangene”.

Det kan etter dette synes som om betjentes holdninger kan være mer avslappet i åpne og/eller mindre soningsinstitusjoner. Det er ikke dermed sagt at det nødvendigvis er dette i seg selv som er avgjørende. Det kan være at det er gitt et større rom for skjønnsmessig vurdering av regler under mindre forhold. På denne måten kan det åpne for bruk av flere aspekter ved betjentrollen enn den rent fysisk kontrollmessige.

Samtidig vil fangemassen være mindre, noe som i større grad kan innebære at betjentene faktisk blir kjent med fangene. Dette kan ha betydning for betjentenes adferd på godt og vondt. Dette kommer jeg nærmere inn på i det følgende.

7. 5. 4. 2 Makt og skjønn

Den enkelte betjent innehar ikke mye konkret makt eller myndighet. Men som bindeledd mellom fange og fengsel kan allikevel den praktiske makten være påtakelig uten at den direkte kan konkretiseres (Kristoffersen 1986). Et eksempel på dette er hvordan ønsker og forespørsler fra fangene videreformidles fra betjentene. Måten dette gjøres på kan ha innvirkning på om fangen får tilslag eller avslag på sin forespørsel (Fridhov 1997). Videre kan det sies at betjentene innehar makt ved at de overfor fangene faktisk er fengselets ansikt innad. De kan gjennom sin fremferd påvirke fangetilværelsen på ulike måter. De innehar derfor makt overfor fangene ved at de i stor grad er med på å påvirke fangedagens kvalitet (Vegheim 1995)⁵⁴. På denne måten blir *”personlige egenskaper [...] ekstremt synlige i et slikt utfordrende og krevende klima som det man finner i et fengsel”* (ibid.: 173). Slike personlige egenskaper kan komme til uttrykk gjennom over- eller underkommunisering av bevoktningsrollen (Kristoffersen 1986). Denne rollen er en del av stillingsinstruksen, men den kan gjennomføres på ulike måter. Underkommunisering kan dempe noe av forskjellen mellom fange og betjent, men uten å fjerne den. Overkommunisering befester statusforskjellene (ibid.). Som sagt tidligere kan en underkommunisering forvirre fangene, og enkelte vil foretrekke den mer rendyrkede kontrolløren fordi det da er mer på det rene hva man har å forholde seg til.

Både under- og overkommunisering kan ses i sammenheng med bruk av skjønn. For selv om fengselsstrukturen setter rammer for betjentenes utførelse av arbeidsoppgaver, kan som nevnt en og samme ting gjøres på mange måter. Gjennom et nokså vidt

⁵⁴ Berit Vegheim sin undersøkelse er fra Bredtveit som er et kvinnefengsel. Det lille som er skrevet om forholdet mellom fanger og betjenter i mannsfengsler er av eldre årgang, og det kan være fruktbart å trekke paralleller fra funn på Bredtveit til mannsfengsler (Fridhov 1997).

reglement åpnes det for betjentes bruk av skjønn (Basberg 1999). Slik er det også ifølge ansatt ved avdeling B:

”Reglementet er vidt, og det gir rammer som kan brukes på den ene eller andre måten”.

Hvor stor muligheten for utvisning av skjønn er, vil imidlertid variere med hvilken type avdeling betjente jobber i. I lukkede restriktive avdelinger hvor sikkerhet og kontroll står i fokus, vil rommet for bruk av skjønn være lite. I mer åpne avdelinger/anstalter kan rommet være tilsvarende større (ibid.). Betjentenes innstilling til bruk av skjønn er som nevnt like viktig som de fysiske og kontrollmessige rammene for bruk av skjønn. Jeg har sett på hvordan dette kan settes i sammenheng med betjentenes menneske- og fangesyn. Det vil også kunne være av betydning hvordan betjentene vurderer sin nytte. Jeg har også vært litt inne på at synet på fangene avhenger av blant annet type soningsinstitusjon. Videre hvordan betjentenes nærhet eller avstand til fangene kan prege nettopp deres syn på fangene. Det er også viktig å understreke at betjentrollen ikke kan løsrives fra resten av betjente som person. Betjentens personlige egenskaper vil derfor være av betydning for betjentenes menneskesyn. Disse aspektene vil i sin tur kunne ses i sammenheng med betjentenes innstilling til omsorg. Dette er tema i følgende punkt.

7. 5. 4. 3 Omsorg og omsorgsrasjonalitet⁵⁵

Fengselsbetjente jobber innenfor kriminalomsorgen. I utgangspunktet kan det virke selvmotsigende at en kan bedrive omsorg innenfor et system hvor mennesker er sperret inne mot sin vilje. Det kan føles mer nærliggende å tenke seg at fengselsvesenet i stedet for å handle om omsorg, handler om sorg. Med bakgrunn i hva man kjenner om fengselssystemet og hva jeg har tidligere har drøftet, er nemlig ikke omsorg noe som

⁵⁵ Jeg kommer ikke her til å problematisere begrepet omsorgsrasjonalitet opp mot rasjonalitet og rasjonelle aktører. Basberg drøfter dette i sin bok *“Omsorg i fengsel?”* (1999).

fremstår som et kjennetegn ved fengselssystemet. På den bakgrunn kan et ord som *omsorg* innenfor dette systemet heller virke tilslørende enn opplysende (Christie 1982 [b]).

“Omsorgsbærerne” innenfor dette systemet må sies å være fengselsbetjentene. Som jeg har vært inne på tidligere, kan betjentrollen utøves på ulike måter, og det kan være opp til den enkelte betjent å gjennomføre jobben på den måten han ønsker. Betjenten vil dog for alltid være underlagt fengselet som system, og dette setter rammer og begrensninger for utøvelsen av arbeidet. Alle vurderinger som tas skal ses i lys av kontroll og sikkerhetshensyn (Basberg 1999). Innenfor disse rammene, og avhengig av type fengsel eller avdeling, står imidlertid betjenten nokså fritt i sin utøvelse av menneskelighet. Og i menneskelighet ligger omsorg.

Fra et sosiologisk perspektiv er det rimelig å se utvisning av omsorg som ”*omtenksomhet, bekymring, kjærlighet eller hengivenhet* [ut fra hva som for omsorgsmottakeren] *antas å være det beste for denne...*” (Sosiologisk leksikon 1997: 224). Dette synet på omsorg kan ikke sies å være beskrivende for fengselssystemet. Mer nærliggende er det å se den form for omsorg som kanskje kan utøves innenfor et fengsel, som såkalt *omsorgsrasjonalitet*.

Omsorgsrasjonalitet er et begrep hentet fra kvinneforskningen. En måte å forstå begrepet på går i korthet ut på at det i arbeidslivet er mulig å handle rasjonelt og medfølende på samme tid (Sosiologisk leksikon 1997). Kari Wærness skiller mellom tre typer av omsorgsrelasjoner. Den likeverdige relasjon, relasjonen der giver er underordnet mottaker, og den avhengige relasjon der mottaker av omsorg er avhengig av giver. Omsorgsrasjonalitet knyttes til denne siste form for omsorgsrelasjon (Wærness 1992: 23). Og det rasjonelle i omsorgsrasjonalitet ligger i det at omsorgen som gis kan være tillært og gis i tråd med gitte regler eller rammer. Derfor “...[må] *det å yte omsorg også [...] forstås som en rasjonell handling*” (Basberg 1999 24-25). En slik omsorgsrasjonalitet kan vise seg på forskjellige måter og motivene kan være ulike. Handlinger kan tilsynelatende være utslag av en ren omsorgstanke, eller den kan ha

underliggende motiver. Et eksempel på det første kan være at en betjent lar en fange på lukket avdeling snakke med sine barn litt lenger enn de tilmålte 20 minuttene. Kanskje fordi det var tid til det denne dagen og ingen sto i kø for å ringe. En kunne strekke reglene litt uten store negative konsekvenser for seg selv. Eksempel på en omsorgsfull handling med underliggende motiv kan være at betjenten innfrir et ønske han egentlig ikke har anledning til, og han gjør det for å holde avdelingen rolig. Et eksempel på dette kan være at en gruppe fanger på en åpen avdeling setter i gang med å bake brød. De oppdager at det ikke er nok mel, og det er for sent å gå på kjøkkenet å hente mer. Betjenten kan da si “det var synd, men burde dere ikke ha tenkt på det før?”. Eller han kan hente melet selv. I et slikt tilfelle kan det fremstå som enklere for betjenten å hente melet enn å ta konflikten som kan oppstå ved ikke å gjøre det. Betjenten er i dette tilfellet omsorgsfull fordi han henter mel og baksten kan fortsette. Samtidig er hensynet til seg selv og det å slippe konflikter også styrende for hans handling.

Jeg har i denne siste delen av kapittelet sett på noen aspekter ved betjentrollen som jeg mener kan påvirke hvordan betjenten stiller seg i forhold til far–barn relasjonen. Jeg skal i neste punkt forsøke å samle disse aspektene noe.

7. 6 Samlende betraktninger

Jeg har i dette kapittelet sett på forholdene for fedre som sitter fengslet ved avdeling B i Oslo kretsfengsel og ved Hassel kretsfengsel. Jeg har i den forbindelse sett på kontrollformene ved de to typene anstalter. I den lukkede anstalten står fysisk overvåkning og formell sekundærkontroll sentralt. Den åpne soningsformen er kjennetegnet ved dynamisk sikkerhet, og i motsetning til situasjonen i lukket fengsel, er den åpne preget av en sammenblanding mellom uformell og formell sekundærkontroll.

Sentralt i begge typer anstalter er fengselsbetjenten. Betjentrollen innehar som vist flere sider ved seg enn bevoktning, og i en utvidet rolle kan det ligge en økt kontakt

mellom fange og betjent. Jeg har vært inne på at kontakten mellom fange og betjent kanskje i utgangspunktet er større ved åpne og mindre anstalter. Men at forholdene for en økt kontakt også ved større og lukkede anstalter påvirkes gjennom kontaktbetjentordningen.

Et viktig spørsmål i forbindelse med økt kontakt mellom fange og betjent er altså om dette påvirker far-barn relasjonen. Og videre om vilkårene for denne relasjonen gjøres lettere eller vanskeligere gjennom betjentenes utvidede rolle?

Med bakgrunn i hva jeg tidligere har drøftet om nytthet, menneskelighet, skjønn og omsorg, mener jeg det er klart at betjentens opptreden påvirker forholdene for far-barn relasjonen. Det neste spørsmål er da hvordan? Jeg skal forsøke å si noe om dette med utgangspunkt i kontaktbetjentordningen.

Gjennom kontaktbetjentordningen vil betjenter kunne få en større tilgang på kunnskap om fangens forhold til sine barn. Dette fordi et av de temaene som tas opp i tilknytning til sonings- og fremtidsplan, er den enkelte fanges “[...] *kompetanse til å mestre familie [og] samliv...*” (St.meld. nr 27 1997-98: 62). Fordi det er forebygging av kriminalitet og ikke forholdene for den enkelte fange som står sentralt i denne ordningen, kan en spørre seg om det i ordningen ligger en form for kamuflert kontroll? Eller i alle fall en utvidet kontroll? I denne sammenheng tror jeg hvor stor myndighet den enkelte kontaktbetjent eventuelt har i spørsmålet om type kontakt mellom far og barn er viktig. Hva som står sentralt for betjenten i hans/hennes arbeid vil også kunne være av vesentlig betydning.

Hvis en ser kontakten mellom far og barn som et viktig ledd i forebygging av fars kriminalitet kan en tenke seg at det vil være en større velvillighet i forhold til kontakt, enn i tilfeller hvor en ikke ser opprettholdelse av kontakt som ”nyttig” i forhold til hovedmål om kriminalitetsbekjempelse. I tråd med drøftelsen foran om kontraktsoning, kan dette da ses som noe som ifølge intensjonen skulle være et gode, i realiteten blir en ytterligere kontrollmekanisme. Den blir av en mer kamuflert type, og

derfor mindre håndgripelig. I tillegg kan en trekke tråder til Cohens diskusjon om moralsk pragmatisme som jeg var inne på tidligere (Cohen 1985). Jeg tenker da på den mulige situasjon at kontaktbetjenten i sin vurdering av en eventuell bedret kontakt mellom far og barn ser dette i sammenheng med den “effekten” det vil kunne ha i forhold til forebyggende arbeid. Ses det som “nyttig” for fars såkalte rehabilitering å ha kontakt med sine barn, kan dette være argument for bedrede kontaktforhold. I motsatt fall vil kontaktvilkårene kunne skjerpes hvor det “ikke er håp for den kriminelle far”. I slike tilfeller vil det være hva som er nyttig og godt i en større sammenheng som virker styrende for om kontaktvilkårene for far og barn lempes eller skjerpes. En økt kontakt mellom fange og betjent kan på denne måten sett fra fangenes side bety “...en utvidelse af kontrol og overvågning” (Lauesen 1999:17). Som jeg vist tidligere i kapittelet kan dette være tilfellet også ved kontraktsoning. Til felles har derfor kanskje både kontraktsoning og kontaktbetjentordninger en kime til økt kontroll i seg som ikke står i samsvar med at fangen skal komme til orde i utarbeidelsen av sin egen fremtidsplan. Og til at kontraktsfangeren skal kunne oppnå goder ved den økte kontrollen han utsettes for. Jeg skal komme nærmere inn på tanker rundt dette i kapittel 11 hvor jeg skal se på differensiert soning for fedre. Jeg skal da se nærmere på det jeg nå ha sagt litt om, men da i forbindelse med hvilke krav som kan tenkes oppstilt i forhold til differensiering. Jeg har i dette kapittelet vært litt inne på fedrenes erfaringer. I neste kapittel skal fedrene komme mer til orde. Tema her er nemlig fedrenes opplevelser av farsrollen i fengsel.

KAPITTEL 8: FEDRENES OPPLEVELSE AV FARSROLLEN I FENGSEL

8. 0 Innledning

I forrige kapittel drøftet jeg blant annet fengselsbetjentenes rolle. Fedrene fortalte der om sine opplevelser i forhold til fengselsbetjenter og kontakten med barna. Jeg skal her la fedrene fortsette å fortelle om sine opplevelser av farsrollen i fengsel.

I kapittel 3 sa fedrene noe om hva farsrollen var for dem før fengslingen. Her skal de fortelle om farsrollen som fengslet. Sentralt i forhold til spørsmålet om det er mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet, er hvordan fedrene fylte sin farsrolle før fengslingen, og hvordan den fylles nå. I kapittel 3 fortalte fedrene om viktigheten av det å være sammen med barna. Dele tiden med hverandre og gjøre konkrete ting med og for barna. I tråd med dette må det sies å være en fellesnevner for fedrene og deres opplevelse av farsrollen at det ikke er naturlig (kun) å sitte stille og snakke med barna sine. Imidlertid er det nettopp dette som i stor grad ligger i fengselssystemets besøksform. Dette kommer frem gjennom hvordan mange besøksrom er organisert med bord og stoler og få eller ingen leker. De lekene som er der er gjerne nedslitt og mer eller mindre ødelagt. Med andre ord må det sies at det i utgangspunktet i større grad oppfordres til stillstand enn til aktivitet i besøkssituasjonen.

Til tross for at det i denne sammenheng er forskjeller på lukket og åpen soning, må det kunne sies at fengsling i utgangspunktet begrenser muligheten til å gjøre noe aktivt med barna når de er på fengselsbesøk. Fedrene har tilbragt tid med barna sine på forskjellige måter, men et fellestrekk er at tiden sammen har vært knyttet opp mot ulike gjøremål og aktiviteter. Dette innbefatter alt fra fotballtrening til tannpuss og lekselesing. Det at det faller unaturlig kun å sitte stille sammen kan bidra til å gjøre samværet med far i fengsel enda mer fremmed. Ofte kan en samtale flyte lettere når

den knyttes opp mot aktivitet. Mange ganger er det i tillegg slik at man gjerne snakker sammen om det man faktisk driver med. Og ved det deles erfaringene mens de gjøres. Uavhengig av hva far og barn har gjort sammen før fengslingen, og uavhengig av type omsorg far har gitt, vil det være omsorg barna savner når far forsvinner. Og også omsorg far savner å kunne gi.

Jeg skal først gå inn på eventuelle endringer i farsrollen som følge av fengslingen. Deretter vil jeg gå inn på sider ved det å være utestengt fra familielivet og barnas hverdag. Et spørsmål som også reiser seg, er om far selv kunne ha gjort noe annerledes for å unngå den situasjonen han og barna nå er i. Som avklart i innledningen er det ikke fars handlinger som er tema for denne avhandlingen. Jeg skal allikevel gå inn på enkelte aspekter som denne type spørsmål reiser. Men først skal jeg altså drøfte eventuelle endringer i farsrollen.

8. 1 Har fengslingen endret farsrollen?

Utvalget spriker når det gjelder oppfatninger rundt eventuelle endringer av farsrollen under fengslingen.

Jeg hadde i utgangspunktet ikke trodd det var mulig at fengslingen *ikke* ville endre farsrollen. Jeg tok det nærmest for gitt å få høre historier om hvilken stor inngripen fengslingen hadde i farsrollen. Slik var det også for en del av fedrene i utvalget, men langt fra for alle.

Fem av de fjorten fedrene mener klart de har endret seg mens fire er usikre. Tre av fedrene mener farsrollen er ikke-eksisterende i fengsel. To sier de ikke har endret seg som fedre. Jeg skal i det følgende gå nærmere inn på utvalgets ulike oppfatninger.

8. 1. 1 Fengsling innebærer endring

Fem av de fjorten fedrene i utvalget mener de har forandret seg som fedre som følge av fengslingen. På bakgrunn av hva jeg har lest, sett og hørt om de ulike sider ved institusjonen fengsel, hadde jeg i utgangspunktet trodd at en eventuell forandring nærmest utelukkende ville handlet om en forverring i rollen som far. To av disse fem fedrene mener imidlertid forandringen nærmest uforbeholdent har vært et gode ved at denne erfaringen har bidratt til å gjøre dem til bedre fedre.

Lars er en av dem. Han sier at han gjennom fengslingen har blitt rusfri og at han på den bakgrunn har gått fra ikke å være far til å bli det for datteren på seks:

”Jeg har blitt en nykter far. Det var veldig rart i begynnelsen, jeg har surra mye og hun var blitt ukjent for meg...Det var vanskelig, men nå har vi veldig god kontakt. Jeg føler jeg har fått en fin ny start for både meg og dattera mi...før så jeg henne bare sporadisk når hun var hos mutter’n. Nå er hun ofte på besøk og jeg er alltid sammen med henne når jeg har perm”.

Omfattende litteratur viser til at fengsel i seg selv ikke er et egnet sted for behandling av rusproblemer⁵⁶ (se bl.a. Hauge & Irgens-Jensen 1989 og St. meld nr.16)⁵⁷. Jeg tilbragte to timer med Lars og kan på den bakgrunn ikke si at jeg kjenner han eller hans forhold til rus. Det fremstår imidlertid som helt klart for meg at Lars har en bedre kontakt med datteren nå enn tidligere. I denne sammenheng er det dette som er viktig. Lars beskrev sitt liv før fengslingen som et evig jag preget av uro og få eller ingen faste holdepunkter. På den bakgrunn kan det være et betimelig spørsmål om ikke

⁵⁶ “Stifinner’n” ved Oslo kretsfengsel og de mer generelle kontraktsavdelingene er forsøk på behandling innenfor fengselet. Hvorvidt disse faktisk virker behandlende er en avhandling i seg selv, og ligger utenfor mine rammer.

⁵⁷ En av de andre informantene beskriver dette slik: “Jeg er narkoman, jeg ruser meg så ofte jeg får sjansen...Sånne som meg skulle ikke vært her, jeg trenger behandling, ikke fengsel. Måten de “behandler” folk på her, er å sette dem i isolat hvis prøva er skitten”.

kontakten med datteren er gjort enklere ved at han p. t. har ”fast adresse”. Rastløsheten er ”ilagt tøyler” og han kan fokusere på noe annet (datteren) enn på usikkerheten over hva den neste timen eller dagen vil bringe.

På en slik måte kan fengsling føre til en frivillig eller ufrivillig endring av fokus. For Thomas ligger en slik endring i *tanker*. Han sier nemlig at fengslingen har fått han til å tenke:

“Ja, jeg tenkte ikke da, jeg tenker masse nå...på forbud er det ikke så mye annet å gjøre enn å tenke...jeg lar barna være alene på grunn av dette, jeg angrer. Jeg kommer til å bli en bedre far og være mye flinkere til å sette barnas behov først”.

Thomas sitter varetektsfengslet og var like før vårt møte tatt av brev- og besøksforbud. Gjennom isolasjon 23 timer i døgnet er det ikke overraskende at enkelte tanker melder seg i større grad enn de kanskje ellers ville ha gjort. De tankene som meldte seg har ifølge Thomas det resultat at han har blitt en bedre far.

Både Thomas og Lars mener altså at fengslingen har innebåret en endring som gjør dem til bedre fedre. På den måten kan deres historier være eksempler på at fengsling kan innebære noe positivt. Fengslingen har medført at Lars og datteren har fått etablert et forhold. Noe de ikke egentlig hadde før fengslingen. Det er ikke dermed sagt at det er fengslingen som har endret Lars som far, men det at han har fått (påtvunget) ro og stabilitet i en ellers urolig livssituasjon. Når det gjelder Thomas har nok isolasjonen i stor grad medført en endret tankegang i forhold til barna. På den måten kan man se noe positivt med å sitte isolert. I alle fall var det noe positivt ved det for Thomas. Gjennom ensomheten og stillheten han ble påført har Thomas blitt ”tvunget” til å tenke på familien fordi han har blitt isolert. I en sårbar situasjon er det nemlig nærliggende at tankene konsentreres om de nærmeste (Cooke m. fl 1990). Det ville imidlertid være betenkelig ut fra dette å slutte at isolasjon i seg selv er, eller kan være, noe positivt. Som jeg har drøftet i kapittel 6 er isolasjon skadelig så vel fysisk som psykisk.

De øvrige tre som mener endring har skjedd sier forandringen har vært et onde så vel som et gode. Petter er en av dem og han uttrykker dette slik:

“...det vonde er at barna sier jeg har fått noen synspunkter jeg ikke hadde før, synspunkter de synes er vulgære. De synes noen ganger jeg er “fengselsaktig”. Jeg er klar over at jeg har mistet det subtile i følelseslivet, kantene er slipt ned. Det er forferdelig trist. Det gode er på mange måter at jeg har fått en livserfaring du ikke kan få andre steder enn i et fengsel. Jeg hadde levd et skjermet liv, plutselig skulle jeg bo sammen med kriminelle! Jeg skulle forholde meg til “såanne” mennesker og få et normalisert forhold til dem. Det har gitt meg en livserfaring jeg har modnet på som både far og menneske. På en måte vil jeg si jeg ikke ville ha vært det foruten, noe som er et kjempeparadoks, jeg ville jo helst sett at dette aldri hadde skjedd. Jeg har blitt rundere i noen kanter, og det er sikkert et gode for barna. Et eksempel på at jeg har forandret meg som menneske, er at jeg ikke tar en stor sving rundt narkomane på gata som jeg gjorde før. Jeg var alltid litt redd tidligere, nå er jeg tryggere. Jeg snakker med folk som andre ville kalle suspekter”.

Petter har altså ”fått” noe i gjengjeld for alt han har mistet. En type ”aldri så galt så godt for noe” mentalitet er kanskje en måte å takle en situasjon preget av avmakt på. I det underdanighetsforholdet fanger er i, kan det å kunne si man har fått noe være en måte å ”reise seg selv” på, og gjenvinne verdighet som voksne mennesker. Samtidig har Petter mistet mye gjennom sin ”fengselsaktighet”, og noe av følelseslivet er amputert. Hvordan dette vil kunne påvirke farsrollen kommer jeg tilbake til i punkt 8.1.3.

Nils mener forandringen i han som far i hovedsak må sies å være et gode fordi han ikke lenger er like streng som før. Han ser imidlertid ikke bort fra at han kan bli for ”slepphendt”:

“Jeg godtar mer fra dem nå enn jeg gjorde før. Det skulle nesten bare mangle. Tenk på så mye de må godta fra meg nå! Alt i alt tror jeg det er bra at jeg gir ungene litt mer slingringsmonn, men jeg vet at jeg må passe meg så det ikke sklir ut - ungene mine skal ikke få lov til å bli bortskjemte drittunger som får lov til alt heller”.

Vidar ser ingenting godt ved det å være fengslet. Han synes all fengsling er ødeleggende. Han kaller seg selv “omreisende i norske fengsler” og har både bred og langvarig fengsels erfaring. Han ser imidlertid en positiv konsekvens av fengslingen. Tiden blir dyrebare når han ikke er fengslet. Samtidig tror han at han og sønnen på 14 har et tettere forhold enn hva mange fedre har til sine barn:

“Jeg får mye skryt for den måten jeg takler farsrollen på. Selv om det er kjipt å sitte inne tror jeg egentlig at all denne fengslinga fører til at vi får et tettere forhold...Jeg er fortsatt 100 % faren hans, det er det ikke noe tvil om...det er helt sikkert altså! Vi har så veldig mye å ta igjen når jeg er løslatt. Da er vi sammen hele tida. Selv om jeg ikke er der i det daglige har vi et skikkelig åpent og fint forhold, vi prater om jenter og sånn! Ikke alle på den alderen der forteller sånt til foreldrene sine”.

For Vidar er det kanskje spesielt viktig å se noe positivt ved fengslingen. I løpet av sønnens 14 år lange liv har Vidar tilbragt 10 år bak murene. Det er derfor mulig at far og sønn hadde hatt et like tett forhold om Vidar ikke hadde tilbragt en så stor del av denne tiden i fengsel. Det er imidlertid denne situasjonen far og sønn er vant til, og det er forståelig at Vidar prøver å trekke noe positivt ut av den.

Sier disse fedrene at de har fått noe godt ut av fengslingen for å fortelle meg noe de tror jeg vil høre? Jeg tror ikke det. Om det de fortalte satt dem selv i et mer flatterende lys kunne man kanskje se det på denne måten. Imidlertid er det ikke slik. Det at det er et fengselsopphold som må til for å endre tanken og prioritere barna høyere kan ikke sies å være flatterende når man snakker om farsrollen. Det kan imidlertid være

vanskelig å si om det faktisk er fengslingen eller andre ting som bidrar til en positiv endring hos fedrene. Jeg tror det kan være en kombinasjon ved at fengslingen åpner for endringer som påvirker fedrene. Som også andre situasjoner enn fengsling kan gjøre. Dramatiske hendelser som sådan kan påvirke familierelasjoner. En fengsling er dramatisk. En fengsling representerer også et brudd. Andre situasjoner som bryter så radikalt med hva man er vant med vil også kunne bidra til at forholdet til de nærmeste kommer i et annet lys. Det er dermed ikke nødvendigvis fengslingen i seg selv som gir noe positivt. Eller kanskje er det nettopp fengslingen som fører noe godt med seg?

Disse fedrene sier jo faktisk at de har fått noe godt ut av å sitte i fengsel ved at det har påvirket farsrollen på en positiv måte. Med min faglige bakgrunn ser jeg det som vanskelig å forstå at det kan komme noe godt ut av det å sitte i fengsel. Det er imidlertid viktig ikke å la dette underkjenne hva fedrene sier. Som sagt i kapittel 2 er forståelse sentralt i den kvalitative samfunnsforskningen. Om forskeren i utgangspunktet ikke forstår, er det like fullt viktig å formidle informantenes opplevelse av en situasjon slik de ser den. Hva jeg som forsker tenker er i så måte ikke relevant. Det kan imidlertid være interessant å se på grunner til at det kan være vanskelig å se noe positivt ved et fengselsopphold. Kanskje er en tilbakeholdenhet i forhold til å se noe godt ved et fengselsopphold knyttet opp mot hvilke konsekvenser dette kunne ha?

Jeg tror en grunn til at jeg synes det er vanskelig å si at det faktisk kan komme noe godt ut av det å sitte i fengsel, ligger i at fengselet i utgangspunktet er en destruktiv institusjon. En institusjon hvor fangene lever i en kontrollert og fattig tilværelse. I det øyeblikk man ser noe godt ved denne institusjonen, er man redd for å bidra til å legitimere selve institusjonen og de forhold som råder innenfor denne. Samtidig kan det som sagt være slik at det ikke nødvendigvis er det å sitte fengslet som representerer dette positive. Det ville i lys av det være betenkelig å tillegge fengsling i seg selv positive sider. Kanskje særlig også fordi dette kunne føre til en uønsket generalisering. Nemlig ved at noen fangers fortellinger om noen gode sider ved fengsel, leder til den fortolkning at det er bra og lærerikt å sitte i fengsel. På samme vis kunne en tenke seg

at Thomas' erfaringer med å sitte i isolasjon kunne lede til en undergravning av de skadelige og negative sidene ved å sitte isolert.

På den annen side tror jeg det er viktig for fangene at de kan si de har fått noe ut av fengslingen. Det er så mye negativt forbundet med å være fengslet at det kan være viktig å kunne si at man går ut med en eller annen form for ny kunnskap. På den måten har ikke alt vært "bortkastet". Som når Petter ser det gode ved at han har blitt "rundere i kantene".

8. 1. 2 "Jeg tror jeg er den samme"

Fire av fedrene er usikre på om de har forandret seg som fedre siden de ble fengslet. Tre av disse ble far omtrent samtidig som, eller forholdsvis kort tid etter, at fengslingen fant sted. Datteren til Roar var 5 måneder gammel da han ble fengslet, og som vist i kapittel 3 hadde ikke farsrollen fått "festet seg" hos ham før fengslingen:

"Nei, jeg veit ikke jeg...jeg synes liksom ikke jeg har kommet inn i farsrollen enda. Men jeg tenker mye på det med farsrollen, hvordan jeg skal oppføre meg i framtida. Jeg ønsker å bli en god far, veit du, jeg gjør jo det. Jeg er fryktelig glad i henne, så jeg er veldig beskyttende i tankegangen".

Gunnar sier det slik:

"Det veit jeg egentlig ikke, jeg har ikke fått prøvd meg ordentlig som far før jeg ble satt inn. Han var jo nærmest nyfødt. Men jeg har ikke forandret mitt syn på barn. Jeg er veldig glad i barn, det har jeg alltid vært...alt i alt må jeg nok si at jeg tror jeg er den samme".

Selv om verken Gunnar eller Roar vet helt om de har endret seg som fedre mener de at de ikke har mistet omsorgsrollen overfor barna. De var mye sammen med barna den

korte tiden de fikk før fengslingen og det er ikke tvil om at begge har sterke følelser overfor barna. Roar mener dessuten at ting kanskje ikke hadde vært så annerledes om han hadde vært hjemme siden datteren er så liten. Han tror spedbarn uansett ikke har et like sterkt forhold til far som til mor:

“Jeg var jo mye sammen med henne de fem månedene fra hun ble født til jeg kom hit, så jeg mener jo jeg er faren hennes...men du veit, i den alderen er det jo liksom mamma og puppen som gjelder, ikke sant”.

Arne vet heller ikke om han har endret seg som far, men bekymrer seg ikke så mye på dette punkt. Han begrunner dette med at sønnen bare var 8 måneder når Arne ble fengslet og at han selv tross alt snart skal løslates. Han tror at ting som kanskje har endret seg vil ordne seg når han kommer hjem. Det er først da han kan begynne å være far uansett.

Disse tre fedrene har barn som på intervju tidspunktet var 16, 11 og 9 måneder. Barnas lave alder vil naturlig nok ha betydning i forhold til det at fedrene ikke egentlig har fått prøvet seg som fedre før fengslingen.

Også Alex er usikker på om han har endret seg som far for datteren på 6 år. Mens Roar, Gunnar og Arne begrunner sin usikkerhet med at de ikke fikk prøvet seg ordentlig som fedre *før* fengslingen, sier Alex at han ikke vet om han har endret seg fordi han ikke har hatt anledning til å prøve å være far *etter* at fengslingen fant sted:

“I haven’t really tried it out yet, being a father since I got her. But I have changed in many ways, and the good changes will be a good thing for my daughter, and my way of being a father. In some ways prison makes you a 100 % worse, but speaking for myself I must say prison in many ways has made me a better person. My idea of being a father has changed. Previously I had a tendency to put my job before my family, I won’t do that again. I’m glad for this experience, but I’ve got it now, I don’t need to stay here any longer! When I get

out I know I must be careful not to smother my daughter. You need to go on with life. I can't make up for lost time, but I can do things better. I can be more like other people and not work all the time”.

I likhet med fedrene som sier de har endret seg i positiv forstand, tror også Alex at fengslingen kan ha tilført ham noe positivt i den forstand at han vil omprioritere hverdagen og gi familielivet større plass.

8. 1. 3 ”Fengslingen har endret meg, men ikke som far”

Egil og Carl forteller at de ikke har forandret seg som fedre. De sier begge at de har forandret seg på andre måter men at disse endringene ikke virker inn på farsrollen. Noen av de øvrige endringene går på at de har blitt tøffere og hardere. Bakgrunnen for en slik endring ligger gjerne i det som i stor grad kjennetegner fengselet som system. Jeg tenker her på berøvelse av frihet, umyndiggjøring og frarøvelse av egenkontroll, ensomhet, berøvelse av identitet, atskillelse fra familie, krenkelse av person og personlighet (Goffman 1967, Sykes 1974, Cooke m.fl. 1990). Hva disse tingene enkeltvis eller samlet gjør med deg som menneske kan dermed sies å kjennetegne fangetilværelsen. Et spørsmål i denne sammenheng er hvordan dette kan settes i sammenheng med de egenskapene som kjennetegner det å være foreldre samt hvilke egenskaper en etterspør i foreldrerollen. Hvordan kan med andre ord det at man på enkelte områder blir avstumpet av et fengselsopphold forenes med en nær og delaktig foreldrerolle?

Kanskje kan det faktisk være slik at fengslingen kan føre til en enda større nærhet? Vidar mente at han og sønnen ble mer sammensveiset av fengslingen. Også Alex ga uttrykk for noe lignende når han sa han måtte passe seg for ikke å overkjøre datteren med kjærlighet når han løslates. Carl sier han gir all sin varme og kjærlighet til barna:

”Jeg er et varmt menneske...Her er det ikke rom for å vise det, men overfor barna kan jeg vise kjærlighet, og jeg merker jeg gjør det i større grad enn før. Det er blitt så mye mer klart for meg at det er viktig å si at man er glad i hverandre”.

Carl sier fengslingen har endret ham på andre måter, men ikke som far. Samtidig sier han at han i større grad viser barna kjærlighet. Det er da et spørsmål om han ikke faktisk har endret seg som far allikevel? På den annen side er ikke Carl blitt mer glad i barna sine. Følelsene er de samme og endringen ligger i hvordan disse uttrykkes. Samtidig var Carl veldig bestemt i forhold til det at han ikke har endret seg som far. En må vel derfor kunne si det slik at Carl ikke ser det som en endring i farsrollen at han i større grad uttrykker følelser.

Dette kan for en utenforstående bidra til å gjøre det mer forståelig at det faktisk er mulig at fengselet preger deg på alle andre måter enn som far. Sett utenfra fremstår det nemlig som vanskelig å være i stand til å skille rollen som far fra resten av seg selv. Nå kan det vel hende at frykten for en forandring som far er med på å overbevise fedrene om at forandring ikke har inntruffet. Samtidig skal man som forsker være forsiktig med å undergrave betydningen av hva mennesker man har snakket med faktisk har sagt. Så selv om det kan synes vanskelig å forstå, er det slik disse fedrene opplever det. Når en ser begrunnelsene Carl og Egil gir for den manglende endringen som fedre er det lettere å forstå hvorfor de sier de ikke er endret som fedre. Grunnene må kunne sies å ligge utenfor fengselet.

Carl begrunner det at han ikke har forandret seg som far med at han fortsatt er ansvarlig for barna og at hans følelser for dem ikke har endret seg:

“Nei, jeg har jo ansvar for dem... De er store, men fortsatt barn i mine øyne. Vi diskuterer fortsatt alt, så jeg er fortsatt med på å dra lasset. Ungene mine er mennesker som oppfører seg slik som jeg har oppdratt dem til. Hadde jeg oppdratt dem annerledes tror jeg at jeg ville hengt meg, hadde de blitt oppdratt

på en annen måte hadde de ikke klart seg så bra. Uten dem er ikke livet mitt verdt noe, Jeg er alltid redd for at noe skal skje med dem”.

Han mener videre at han absolutt er delaktig i barnas liv innen de gitte rammer, men hans “utsiktspunkt” er blitt et annet:

“Jeg er fortsatt faren deres og vil alltid være det...når de er på besøk diskuterer vi alt som skal gjøres. Så jeg følger med, men fra utsiden på en måte, jeg er jo ikke hjemme med dem”.

Egil tillegger barnas mor mye av grunnen til at han ikke har endret seg som far:

“Selv om jeg ikke er sammen med barnas mor lenger samarbeider vi veldig godt om ungene. Hadde ikke hun latt meg være delaktig på den måten jeg er, kan det nok tenkes jeg ville ha forandret meg som far”.

Med dette definerer Egil delaktighet som noe som hører inn under farsrollen. Etter at han ble overflyttet til åpen soning er han på mange måter delaktig i større grad enn før fengslingen. Før fengslingen hadde han samvær med barna en dag i uka og hver andre helg. Nå har han besøk av barna så og si hver helg, og han snakker daglig med dem på telefon. På denne bakgrunn kan man si han har mer tilstedeværende kontakt med barna som fengslet enn som helgepappa. Dette viser i hvor sterk grad delaktighet og omsorg kan variere med type soning. Men også hvordan det i dette tilfellet er slik på grunn av barnas mor og samarbeidet mellom mor og far. Det sier også noe om at fengslingen kan ha innebåret noe positivt ved at Egil på åpen soning faktisk ser mer til barna sine enn før fengslingen. Nå er det slik at Egil har sittet i fengsel i mange år og barna har følgelig blitt eldre. Derfor kan det hende de hadde tilbragt mer tid med sin far på dette tidspunkt også om han ikke var fengslet. Så selv om Egil ikke har endret seg som far i seg selv, har deler av farsrollen allikevel endret seg. Det sentrale her er imidlertid at den åpne soningen i dette tilfellet har åpnet for en økt kontakt mellom far og barn

heller enn å innsnevre mulighetene for dette. Med det har far-barn forholdet også endret seg med hvor Egil soner. Dette kommer jeg tilbake til i punkt 8. 2. 1.

8. 1. 4 Farsrollen er ikke-eksisterende

Einar og Frode mener de på mange måter ikke kan sies å være fedre på den måten de ser det å være far, nemlig gjennom å være *en del av barnas liv*.

På mitt spørsmål om fengslingen har ført til en forandring som far mener disse tre fedrene det er et umulig spørsmål å besvare. Forandringen er for fundamental og de fungerer ikke som fedre lenger. De setter imidlertid et skille mellom det å ha status som omsorgsperson og det å fungere som omsorgsperson. Begge mener barna fortsatt ser dem som omsorgspersoner og at statusen således er intakt. De mener imidlertid det er feilaktig å se seg selv som naturlige omsorgspersoner når realiteten, slik de ser den, er at de ikke fungerer som fedre. Einar og Frode sitter begge i varetekt. Einar beskriver situasjonen slik:

“Jeg fungerer jo ikke som far når jeg er i fengsel. Jeg har jo ingen praktiske farsfunksjoner! Jeg har alltid vært mye sammen med ungene, tatt dem med rundt og vært med på alle deres greier. Sånn er jo ikke tilværelsen i dag... jeg kan ikke si at jeg er far slik jeg ser det å være pappa”.

Frode mener at spørsmålet om en mistet fars- og omsorgsrolle er så innlysende at det nesten er unødvendig å stille:

“Det er klart jeg har mistet den rollen, jeg sitter jo i fengsel. Innenfor murene blir jo alt annerledes! Jeg mister ting nå som jeg aldri kan kompensere for, jeg er jo ikke der. Jeg mener, jeg er jo selvfølgelig faren hennes, men jeg fungerer jo ikke som far her jeg sitter nå”.

Disse to fedrene ser altså endringen etter fengslingen som total og absolutt. Barna deres er fra 4 år og oppover. Disse to fedrene representerer den ene ytterligheten hvor den andre “motpolen” representeres av fedrene som ikke ser noen endring i sin farsrolle i det hele tatt. For tre av de fedrene som ikke ser noen endring, er det nok av betydning at barna er så små (16, 11 og 9 måneder). Barnas alder er dermed veldig forskjellig i disse to fedregruppene. Uten at noen av fedrene direkte har vært inne på det, er det nærliggende å tro at det også har betydning hvor lenge far faktisk er borte. (Og dette kanskje særlig satt i sammenheng med barnas alder).

En annen forskjell mellom disse fedregruppene ligger i fengslingssituasjonen. Fedrene i den første av disse to grupperingene sitter alle i varetekt. Fedrene i den andre soner dommer på så vel åpen som lukket. I tillegg til at barnas alder vil ha betydning, er det sannsynlig at dette innebærer at fengselsinstitusjonene i stor grad påvirker hva fedrene mener om sin farsrolle. Det kan også si noe om at varetektsituasjonen er spesielt vanskelig. Ut fra hva fedrene faktisk sier kan det imidlertid virke som om det, i tillegg til fengslingssituasjonen, legges vel så stor vekt på bildet av seg selv som far “før og nå”. Med andre ord er kanskje fengselsinstitusjonens påvirkningskraft på en eventuell endring i farsrolle avhengig av hvordan far definerte seg selv som far før fengslingen.

Som fedrene viste i kapittel 3 har de ikke en entydig oppfatning av hva som ligger i det å være far⁵⁸. Allikevel kan flertallet av fedrene enes om at det å være engasjert i barna er en vesentlig del av farsrollen. Hva som ligger i det å være engasjert kan imidlertid oppleves forskjellig og vil således virke inn på om en føler seg forandret som far eller ikke. Noen av fedrene mener de har forandret seg fordi de ikke kan gjøre så mye med barna lenger. Andre mener de ikke er forandret og baserer det på at følelsene overfor barna er de samme. Vurderingen av om farsrollen er endret eller ikke avhenger av det ståsted man har både før og under fengsling. Fedrenes uttalelser illustrerer hvordan de opplever fengslingens inngripen i farsrollen svært forskjellig. Barnas alder har betydning, og implisitt i dette hvor lenge far faktisk har vært far. Videre er det tydelig

⁵⁸ På samme måte som det heller ikke i samfunnet forøvrig finnes en gitt definisjon av hva farsrolle er.

at oppfatningen av farsrollen i fengsel, og hvordan den fungerer, henger sammen med om fars soner åpent eller lukket⁵⁹. Med andre ord preger også fengselsomgivelsene farsrollen. Dette er tema i neste punkt.

8. 2 Farsrolle og type fengsel

Noen av fedrene har opplevd så vel lukket som åpen soning, og ser hvordan fars - og omsorgsrollen fungerer (eller ikke fungerer) i sammenheng med type fengsel.

Nils og Petter mener som tidligere nevnt at de har endret seg som fedre, eller sin måte å være far på. De sier videre at omsorgsrollens kvalitet har endret seg i takt med nytt soningssted. Rollen som faktiske omsorgspersoner har gått fra å være mistet ved innsettelsen til langsomt å vende tilbake. Nils soner nå på Hassel:

“Jeg var jo ikke mye til omsorgsperson i den perioden vi kun hadde kontakt på telefon 20 minutter i uka. Etter jeg kom på Hassel har ting begynt å nærme seg sånn det var før, det begynner å hjelpe. Jeg kan selvfølgelig ikke alltid være der for dem, men allikevel...de er mye her og vi snakker sammen hver dag, det har mye å si at ungene kan ringe hit til meg også”.

Nils sier videre at fengslingen er vanskelig, men at det allikevel går rimelig greit for både han og barna. Spesielt etter at han ble overført til åpen soning:

”Sånn som det er nå med åpen soning synes jeg det går greit å sitte inne. Dette er noe jeg må bli ferdig med. Ungene og jeg er enige om at sånn må det være frem til våren, og så skal ting bli annerledes igjen”.

⁵⁹ Som tidligere nevnt er varetektfanger uten forbud og domsfanger uten permisjonsrettigheter, fengselsmessig likestilt. Når jeg i det følgende tar opp besøk og aktivitetsgrad behandler jeg fedrene på lukket samlet, uavhengig av om de er domfelt eller ikke.

Nils skal sitte i fengsel frem til våren. Han har ikke noe valg i så henseende. Allikevel har han og barna blitt *enige* om dette. Kanskje har det noe med Hassel å gjøre at man i større grad føler å kunne ha medvirkning i egen situasjon? Selv om all type fengsling innebærer fratakelse av selvbestemmelse kan dette kanskje føles mer eller mindre påtrengende avhengig av type soningsinstitusjon. På den måten kan kanskje Nils og barna *føle* at situasjonen ikke er fullstendig utenfor deres kontroll. Og en slik følelse vil i seg selv kunne ha betydning.

Petter var på ulike soningsinstitusjoner før han ble løslatt:

“Det er klart at det ikke er mulig å bidra med så mye i forhold til barna fra fengselet... Mye løstnet imidlertid på åpen, da begynte jeg å bli kjent med barna igjen. Men det har vært en gradvis prosess å bli 100 % omsorgsperson igjen”.

Også Vidar mener det er forskjell på de ulike typer fengsel, men også mellom samme type fengsel:

“De forskjellige fengslene behandler deg forskjellig som far og det behøver ikke egentlig å ha noe med om fengselet er lukket eller åpent å gjøre...men jeg vil nok si at de åpne fengslene jeg har vært i har tatt familien mer alvorlig. Det har mye å si både for meg og sønnen min ...”

Grunner til at farsrollen ser ut til å fungere bedre på åpen soning enn på lukket, går blant ut på det utvidede samværet. Videre er tidsmessig ubegrenset telefonadgang av stor betydning, og ikke minst er det av stor viktighet at barna kan ringe til far. Jeg tror også at far-barn relasjonen nyter godt av muligheten til aktivitet og handling. Dette kommer jeg nå inn på.

8. 2. 1 Institusjon og aktivitetsgrad

Som vist ovenfor har type fengsel betydning i forhold til utøvelse av farsrollen. Jeg har også i kapittel 7 sett på ulike besøksformer. Her skal jeg gå nærmere inn på forskjellen mellom åpen og lukket soning. Slik jeg ser det ligger en av hovedforskjellene i besøkssituasjonen, i tillegg til tidsbegrensningene, i besøkets aktivitetsgrad. Jeg skal her se på sistnevnte.

På avdeling B, Oslo kretsfengsel, finnes leker og bøker på besøksrommet. Far kan sammen med barna leke med dette og på den måten være i aktivitet. Hvor interessant dette er for barna vil avhenge av alder. Uansett er det slik at besøkets aktivitet begrenses til ett rom. Det er ikke mulighet for å være ute når solen skinner, det er ikke mulighet til egentlig å “finne på noe”. Flere av fedrene mener det ville avlaste og myke opp hele besøkssituasjonen om man kunne bevege seg over et noe større område.

Einar savner nettopp større bevegelsesfrihet under besøket. Særlig savner han mulighet til å være utendørs:

“...Jeg kunne ønske meg et område ute som jeg kunne tatt ungene med til. Etter innebesøk på 2 ½ time har både ungene og jeg fått nok, man sitter jo stille hele tiden. Hvis man kunne vært ute hadde det vært annerledes. Bevegelse er viktig for barn”.

Som jeg var inne på i forrige kapittel syntes noen av fedrene også at det var støyende under barnebesøk og vanskelig egentlig å få kontakt med barna. Mye av grunnen til høyt støynivå er at det til tider er samlet mange mennesker, både voksne og barn i ulike aldersgrupper, i et rom. John legger dette til grunn når han setter frem et ønske om en *begrenset* bevegelsesfrihet i besøksituasjonen:

“Det blir så mye mas med mange barn...det hadde vært bedre om det kunne vært forskjellige avdelinger for de forskjellige alderstrinnene. Det hadde faktisk vært bedre å ha besøket mer lukket enn sånn som det er med dette store rommet”.

Johns utsagn må settes i sammenheng med at sønnen hans er 14 måneder og farter høyt og lavt. John mener han vil få bedre kontakt med sønnen hvis det ikke er så mye som skjer rundt besøket. Alt det andre som skjer i rommet distraherer sønnen. Det ligger i dette at det ikke i og for seg er mindre bevegelsesområde som er det primære, men et mer privat område for besøket.

Datteren til Alex bor i et annet land og han har bare møtt henne en gang på 8 måneder. For Alex er derfor problematikken rundt det “å gjøre” spesielt vanskelig. Han har imidlertid funnet noe han kan gjøre med datteren på tvers av fengselmur og landegrenser. For å ha en slags rutine i sitt forhold til datteren på seks har han startet frimerkesamling som en felles hobby for de to, samtidig som han også sender henne alt han kan komme over av artikler om datterens favoritt-popgruppe:

“It’s important to have some sort of routine...it’s important for her to know that I’m there even if I’m not...I write to her, and I send her clippings from magazines, she is really into Spice Girls, I send her all I can get hold of on them. And I send her stamps; I try to have hobbies with her through the mail. She is a stamp collector now. She never was before. There are prisoners here from all over the world, a guy from Somalia got here the other day, and I went straight to him and asked if I could get the stamps when he had mail. I hope she understands that a part of me still is there...You know, it’s easy not to keep in touch, it’s too easy not to send letters. It’s difficult to write, there is nothing to write about”.

På denne måten ikke bare opprettholder Alex forholdet til datteren, han etablerer noe nytt. En ny hobby de kan dele. Kanskje kan dette i tillegg til å være kontakt for de to nå, være et springbrett når den jevne kontakten skal gjenopprettes etter løslatelsen.

Fordi far og datter har sett hverandre lite og omstendighetene har vært vanskelige kan det tenkes å ligge en form for trygghet i å ha etablert noe nytt og felles i hans fravær.

På Hassel stiller ting seg helt annerledes med hensyn til besøkenes aktivitetsgrad. Det er mulighet for å bevege seg nokså fritt og det er ting å se på. Gårdsbruk er en del av fengselsdriften og særlig for de minste barna er det en opplevelse å gå i fjøset og hilse på kuene. For fedrene er det kanskje ikke fjøset i seg selv som er det viktigste, men det et fjøsbesøk innebærer; far kan ta barna med seg til noe som ikke er fengselsaktig, vise og fortelle. Det innebærer bevegelse og for små barn er det viktig å røre seg. For fedrene er det viktig å *gjøre* noe med barna sine.

Lars beskriver på denne måten hva han og datteren gjør når hun er på besøk:

“Det er jo en god del å finne på her, det blir liksom mer naturlig da. Vi pleier å sparke fotball på banen her også driver vi med forskjellige ting i gymsalen. Der er det jo litt moro å finne på for en seksåring...ja, også er vi jo alltid i fjøset og i gartneriet hvor jeg jobber”.

Egil benytter den 5-timers permisjonen man har tilgang til på åpen anstalt til aktiviteter med barna sine:

“Jeg bruker 5-timer’sen når ungene er her, da kan vi dra i svømmehallen eller gå på kino eller noe sånt”.

Ved å gjøre noe med barna deltar far også gjennom *handling*. Gjennom felles handling kan det oppstå en nærhet som gjør det lettere å snakke om ting som kan være vanskelig. Gjennom felles aktivitet oppstår gjerne en følelse av fellesskap, av at man deler noe. Dette i motsetning til hva jeg tidligere så om varetektsfangene og det tap av en felles historie den situasjonen kan lede til.

Om far og barn var aktive sammen før fengsling kan aktivitet i fengselet gi barna en slags forsikring om at far er den samme selv om omstendighetene rundt er endret. På en måte kan man se samhandlingen mellom far og barn under fengslingen som bidrag til en kompensasjon for den atskillelsen fengslingen innebærer. Det blir følgelig svært viktig at samhandlingen kan finne sted under tilfredsstillende forhold.

For barn er det også viktig å vite at far har det bra (Justisdepartementet 1994). En del av dette er å kunne få se hvor far bor, spiser, sover og jobber. På Hassel er muligheten åpen for barna til å se dette, og også slike rundturer fra rom til rom og sted til sted innebærer aktivitet og noe å gjøre med far. Det er også fint for barn å se bilder av seg selv og tegninger sendt til far hengende på veggen på rommet hans.

Egil satt på en strengt bevoktet anstalt før han kom til Hassel og han synes det er fint at barna nå kan få se hvordan han bor, og ikke minst tror han det er viktig for barna:

“[Den strengt bevoktede anstalten] har satt et støkk i ungene mine, bare muren utenfor er jo rimelig skremmende...alt utenfor ble liksom satt som mal for hvordan jeg bodde. Jeg tror det var dumt at jeg ikke kunne få vise dem cella mi. Her på Hassel ser de alt og jeg tror det virker betryggende”.

Han forteller videre at barna oppførte seg helt annerledes på [...] enn de gjør på Hassel:

“På [...] hadde de alltid vondt i magen. De hadde bare så vidt kommet innenfor murene før de måtte på do...De tegnet mange tegninger til meg på [...]. Det var mørke, triste bilder med gitter og greier og på alle tegningene var det tegnet store tårer”.

Det er ikke tvil om at barnas grad av avslapphet i samværsituasjonen påvirker far og interaksjonen mellom far og barn. Denne avslappheten kan være et resultat av at man har vært aktiv med far og gjort noe sammen. Det er også nærliggende at det å se at far faktisk har det bra kan virke beroligende på barna. Innsyn kan på denne måten gi

trygghet. Hvor lang tid man har sammen vil også virke inn på hvor avslappet besøket er. Er besøket satt inn i en streng tidsmessig ramme vil det lett kunne bli “krampeaktig”. Omstendighetene rundt besøket kan lett bli for trykkende. Det blir så veldig viktig at besøket er vellykket, kanskje er det lenge til neste gang. Med et slikt utgangspunkt er det ikke uvanlig at besøket slett ikke arter seg som ønsket (Justisdepartementet 1994, Nøkkelen nr.1 /94).

Uavhengig av om fedrene mener fengslingen har virket inn på farsrollen eller ikke, er det full enighet om at man mister det den jevne kontakten med barna innebærer. Man mister hverdagen.

8. 3 Å miste hverdagen

Det ikke å være tilstede i det daglige oppleves av samtlige fedre i utvalget som det vanskeligste ved å være far i fengsel. Man mister ”der og da deltakelsen”. Det barna opplever må fortelles i en regulert samværsituasjon og far blir en slags ”sekundærdeltaker”. Livets trivialiteter blir glemt. De var viktige der og da, men ikke en dag eller uke senere når far skal besøkes.

Særlig vanskelig mener fedrene det er ikke å kunne være der når barna ikke har det så greit. Kanskje er det ofte vanskeligere ikke å kunne dele sorgene enn det er ikke å ta del i gledene. Far kan gjennom dette føle seg ikke-deltakende og fjernet fra familielivet og foreldrerollens ulike aspekter. Dette vil kunne påvirke hans forhold til barna både under fengslingen og etter løslatelsen. I hvor stor grad, og hvordan, avhenger nok mye av barnas alder og hvor lenge far er fraværende. Hvis barna er store nok til å merke fars fravær, så er kanskje ikke tid det viktigste. Det ligger så mye mer rundt fengslingen enn hvor lenge far skal være borte. Fengsling innebærer nemlig ikke bare innestengning av far. I like stor grad er det snakk om fars utestengning fra barnas liv, men også barnas utestengning fra fars tilværelse. Denne utestengningen kan for

barnas del lettes noe ved at de får innsyn i fangetilværelsen. Som jeg har vist i det foregående er anledningen til slikt innsyn i stor grad avhengig av type fengsel. Jeg tenker først og fremst på type fengsel i forhold til hvor mine informanter er fengslet. Altså er innsynet helt annerledes på Hassel enn ved Oslo kretsfengsel. Samtidig vil nok anledning til innsyn i utgangspunktet generelt sett være større ved åpne anstalter enn ved lukkede. Blant annet på bakgrunn av hvordan sikkerhetsrutiner er ulike. Det ligger imidlertid ingen automatikk i dette. At åpne anstalter kan være svært forskjellige drøftet jeg i forrige kapittel.

Når det gjelder utestengning av far, er barneoppdragelse et eksempel på noe det ikke er lett for far å delta i som fengslet. Fedrene har ulike, og for meg også noen overraskende, syn på barneoppdragelse. Dette kommer jeg inn på i det følgende.

8. 3.1 Barneoppdragelse

Barneoppdragelse oppfattes gjerne som en del av foreldrerollen. For fedre i fengsel reiser følgende spørsmål seg; Hvordan oppdra rent praktisk når man er fengslet? Og hvordan oppdra på den bakgrunn at far er dømt eller er mistenkt for å ha gjort noe definert galt? Videre er det vanskelig å oppdra barn når man ikke lenger bestemmer over seg selv. Petter sier dette slik:

”Fengsel er egentlig absurd for barn, der er det noen andre som bestemmer over pappa. Man mister seg selv som myndighetsperson overfor barna når man sitter inne”.

De fedrene som synes oppdragelse er vanskelig begrunner dette helt eller delvis med tap av myndighet. John og Thomas frykter autoritetsproblemer i forhold til barneoppdragelse. Dette er en av grunnene til at de har valgt ikke å fortelle barna den virkelige grunnen til at de oppholder seg i fengsel.

”...Kanskje jeg vil miste autoritet om jeg forteller, og det er en ulempe...Hvordan kan jeg forsvare å lære ham forskjeller på rett og galt når det er rimelig tydelig at jeg ikke helt har skjønt det selv? Jeg tror vi unngår en del problemer om jeg bare klarer å holde kjeft om dette” (John).

Når far er fengslet vil det ofte kunne være slik at den eneste tiden man kan bruke til oppdragelse, er besøkstiden. Det kan være vanskelig å bruke besøkstiden på ting som kanskje ikke er så hyggelige. Samtidig kan det være av stor viktighet å avlaste mor på dette området. Frode forteller:

”Det vanskeligste i forhold til barneoppdragelse og det å sitte i fengsel i det hele tatt, er ikke å kunne være med på det som skjer, ikke kunne hjelpe til. Ja, ta del i utviklinga rett og slett. Det blir veldig, veldig seriøst hvis jeg snakker til henne [datteren], eller korrigerer henne. Jeg har ikke lyst til å sette henne på plass, men hvis det er nødvendig kan jeg jo ikke la være heller. I konas familie er det normalt at unger får juling. Jeg er bekymra for at hun bruker fryktmetoden i oppdragelsen. Hun blir stressa og da er det lett at lunta blir for kort. Hvis jeg hadde vært der, ville det vært en større sjanse for at det ville vært unødvendig. Datteren min er skvetten, og jeg vet ikke helt hva det er. Kona mi ble banka opp når hun var liten, og det ble jeg og. Og, man vet jo hva folk som har blitt banka opp sjøl gjør når de blir stressa og slitne. Jeg tenker mye på det der, jeg skulle gjerne vært der for å lette situasjonen for kona mi”.

I tillegg til at dette er vanskelig for Frode i seg selv, er det sikkert også vanskelig ”å blande seg inn”. Kanskje fremstår man lett som en type bedreviter, og det kan kanskje oppfattes som kritikk av den andre part som tross alt forsøker å gjøre sitt beste under vanskelige omstendigheter.

De tre barna til Petter vet hva han var fengslet for. Fengslingen har påvirket han syn på oppdragelse:

”Ja, det er enda vanskeligere etter alt det jeg har gjennomgått. Jeg har jo fått sympati for folk som har gjort ting jeg tar avstand fra. Jeg synes det er vanskeligere å sette kategoriske grenser for barna. Jeg har røyka hasj og ungene vet det. Jeg synes det er vanskelig å være rigid på dette med hasj når jeg mener alkohol er mye farligere. Men det er hasj og ikke alkohol som er ulovlig, og det lærer jeg ungene. Jeg forteller ungene at det ikke er kult å være rusa, det er kult å være nykter, det er da du er best! Men som jeg har sagt er det også vanskelig å være myndig overfor barna når man er fratatt sin myndighet”.

Den type reaksjoner jeg her har vist på spørsmålet om hvordan fedrene ser sin oppdragerrolle, hadde jeg forventet å høre flere av. Kanskje mest fordi jeg tenkte det som vanskelig å lære bort forskjeller mellom rett og galt når man sitter i fengsel? Jeg hadde altså visse antakelser eller fordommer på dette området. Det var derfor overraskende for meg at flertallet av fedrene mener at de gjennom sine opplevelser har blitt bedre oppdragere, og at de lettere kan lære bort forskjeller mellom rett og galt. Hovedbegrunnelsen bak dette ligger i at de gjennom sine erfaringer ikke ser ting så svart-hvitt som de kanskje gjorde tidligere.

I motsetning til Petter som ser vanskeligheter knyttet til barneoppdragelse på grunn av sin utvidede horisont, mener altså flertallet av fedrene at økt innsikt har gjort dem bedre rustet i forhold til barneoppdragelse.

Denne økte innsikten er kanskje et resultat av at de selv faktisk er fengslet og ser at mennesker i fengsel ikke er en bestemt type menneske (Leer-Salvesen 1991). Den økte innsikten er kanskje også en nødvendighet i forhold til eget selvbilde. Det kan være vanskelig å se ned på, og kategorisere, mennesker i fengsel når man selv faktisk er i den samme situasjon. Det kan altså være vanskelig å opprettholde eventuelle bilder man selv har eller har hatt av såkalt kriminelle.

Alex tror generelt sett at hans økte innsikt er et gode for datteren. Han har imidlertid fått innsikt i ett spesielt område han ikke vil dele med datteren, nemlig det at han har erfart at politiet ikke nødvendigvis er ”the good guys”:

”We [Alex og kona] have always brought her up knowing the difference between right and wrong. We have told her that the police are the good guys, if you’re lost or in trouble: find a policeman and he will help you. I have never seen this side of life before; I now can see the police from another angle as well. I don’t want her to see this side of the police...it’s important to teach children not to be afraid of the police, children need someone to trust outside the family! I have decided that I will use what I’m experiencing now for the good...otherwise it would all be a waste. Maybe I will be better at teaching my daughter right from wrong after this, I can explain better that things aren’t just black or white”.

Alex har altså hatt erfaringer med politiet som han ikke ønsker at datteren skal ta del i. Flere av fedrene er opptatt av barnas (gode) forhold til politiet. Dette kan ha noe med barneoppdragelse å gjøre og jeg vil derfor gå litt nærmere inn på det.

Som Alex, ønsker også Carl at barna ikke skal få ta del i hans egne opplevelser og følelser i forhold til politiet:

“De lurere på om politiet har noe med dette å gjøre, at jeg sitter her... om de har spilt en rolle i saken. Men, jeg kan ikke fortelle dem, da ville de hate politiet, jeg vil at de skal ha et ok forhold til politiet...jeg vil ikke ødelegge deres forhold til politiet. Jeg synes det er viktig at ungene mine kan stole på politiet”.

Også for Nils er det viktig at barna har et godt forhold til politiet:

“Til å begynne med mente ungene det var politiet sin skyld at jeg satt i fengsel. Men etter at jeg forklarte ungene at politiet bare gjorde jobben sin, har de

godtatt at jeg er her på grunn av meg sjøl. Det er viktig at ungene ikke hater politiet, selv om jeg personlige kan spare meg for den etaten...”.

Det kan se ut til at fedrene setter til side sine egne opplevelser og tanker om politiet fordi de tror det vil være til gagn for barna. Altså ikke bare for å skåne dem fra en sannhet som ikke er så hyggelig. Hvorfor er så fedrene opptatt av at barna skal ha et godt forhold til politiet?

Som Alex sier trenger barn en person utenfor familien å stole på hvis man trenger hjelp. Jeg tror Alex treffer spikeren på hodet når han legger dette til grunn for ønsket om at datteren skal ha et godt forhold til politiet. Det kan i gitte situasjoner være nyttig for barn å henvende seg til politiet. Det er da viktig at dette fremstår som noe trygt. Jeg tror denne tankegangen langt på vei deles av de andre fedrene som ønsker at barna skal opprettholde sitt gode bilde av politiet. Jeg tror imidlertid ikke det nødvendigvis er denne tanken i seg selv som er den sentrale, men hvor *etablert* denne tanken er. Altså at det sier noe om hvor sterkt institusjonen politi er etablert som en trygg instans⁶⁰. Og det er den jo på mange måter også. Holder man seg på den såkalt riktige siden av loven, er politiet langt på vei en serviceinstitusjon. Kanskje finner politiet den stjalne bilen din og kanskje er det politiet som er de første til å hjelpe deg om du har hatt innbrudd. At fedrene inntar et slikt utgangspunkt sier også noe om at de har tanker på dette området som det er nærliggende å tro at også samfunnsmedlemmer forøvrig deler.

Uansett hva som ligger til grunn for fedrenes tanker på dette området, åpner det for en liten ettertanke at fedrene forsøker å opprettholde dette bildet av politiet for barnas del⁶¹. De har jo selv opplevd sider ved politiet som ikke er så greie å hankses med. Kanskje er det nettopp en del av barneoppdragelsen å la barna finne ut av noen

⁶⁰ Det kan være ulike grunner til dette. Det ligger imidlertid utenfor mine rammer å drøfte dette.

⁶¹ Kritiske røster ville også kunne hevde at barna burde lære at politiet ikke er til å stole på, eller ikke *alltid* er til å stole på - altså at fedrene burde fortelle om sine politiopplevelser. Jeg skal ikke gå nærmere inn på dette, men det synes som om fedrenes begrunnelser for ikke å dele sine politihistorier er veloverveid.

eventuelle sannheter på egen hånd. Og det på et tidspunkt hvor de innehar modenhet til å takle at enkelte bilder ikke nødvendigvis (bare) er slik de fremstår ved første øyesyn.

For Frode og Einar kan en tenke seg et bestemt dilemma i forbindelse med barneoppdragelse. Bakgrunnen for dette er at de begge er fengslet for noe de selv mener ikke burde være straffbart, nemlig bruk av hasj.

De sier begge at de ikke har noen problemer med barneoppdragelse og forholdet rett - galt, og et nærliggende spørsmål var hva de vil fortelle barna om bruken av hasj. Frode vil på dette punktet primært lære datteren om kriminalisering:

”Jeg ser ingen vanskeligheter i forhold til oppdragelsen, faktisk tror jeg at jeg har bedre forutsetninger enn de fleste. Jeg har sett sider av livet de færreste har sett. Og - jeg kan se folk som er rusa på 100 meters hold, det kan nok ikke de fleste foreldre. Så jeg er forberedt for den tiden da sånne ting kan komme på banen. Jeg sitter for hasj, og ser meg selv som en samvittighetsfange. Her blir man kriminalisert for noe jeg ser som en menneskerett.

[Hva skal du fortelle datteren din om rett og galt i forhold til hasj, da?]

Jeg skal lære henne hva den norske lov sier om den saken. Men jeg skal også lære henne om rare ting som er kriminalisert, og lære henne om ting som kanskje burde vært kriminalisert. Men først og fremst skal jeg lære henne å bruke hue!”.

Einar sier han vil fortelle barna at det er hasj og ikke alkohol som er ulovlig, men vil allikevel anbefale hasj fremfor alkohol hvis rus skulle være aktuelt:

“Med de minste snakker jeg ikke om hasj i det hele tatt. Men når spørsmål kommer opp vil jeg svare ærlig. Jeg vil si at hasj er mindre farlig enn å drikke seg full, men at det er ulovlig. Men hvis man skal ut og ruse seg uansett, vil jeg anbefale hasj fremfor alkohol. Man har bedre kontroll med hasj. Kanskje særlig når man er jente, jeg har jo sett fulle jentunger som ligger slengt rundt, da kan mye ille skje. Dattera mi på 20 og jeg har snakka mye om dette, hun bruker ikke

noen form for rus i det hele tatt. Jeg har god innsikt i livet hennes, hun vet at jeg snakker sant, ikke bare tull. Hvis jeg sier at noe er farlig, så er det virkelig det”.

Det er ikke tvil om at Einar vil barna sine det beste når han vil anbefale hasj fremfor alkohol når spørsmålet om rus blir aktuelt. Slik han ser det er den helsemessige risikoen ved bruk av hasj mindre enn ved alkohol. Jeg vil ikke gå inn på en debatt på hva som er minst eller mest helseskadelig. Det må imidlertid kunne sies bruk av hasj ikke er risikofritt med tanke på dagens narkotikapolitikk⁶². Noe den situasjonen Einar nå befinner seg i er et eksempel på. Og uavhengig av hvor store innvendinger Einar har mot det å bli fengslet for hasj, så er det jo nettopp det han har blitt.

8. 4 ”Det burde han ha tenkt på før...”

Under arbeidet med denne hovedfagsavhandlingen har jeg ikke sjelden blitt møtt med denne typen utsagn. Fedrene i utvalget har fortalt hvor viktig farsrollen er for dem, og hvordan fengslingen griper inn i denne på en måte fedrene ikke har kontroll over. Det er derfor nærliggende å stille spørsmål ved om ikke far burde ha tenkt seg om før han gjorde det han gjorde. Einar har tidligere sagt seg enig i denne type spørsmål, men sier samtidig at han ikke regnet med å bli tatt. Med det har han tilsynelatende tatt en bevisst risiko. Og Thomas har tidligere i dette kapittelet vært inne på det moralske ved det å være far. Han sier han gjennom sine handlinger har påført sine barn smerte ved at de nå er adskilt fra ham. Presentert for slike historier er det forståelig at det er nærliggende å stille spørsmål ved hvorfor far gjorde som han gjorde. Samtidig ligger det ikke nok kunnskap til å si noe om slike store spørsmål ut fra løsrevne bruddstykker.

I tillegg er det en svært viktig side ved spørsmålet om hva far burde eller ikke burde som ikke må glemmes. Far sitter fengslet. Og det er i frihetsberøvelsen straffen skal ligge. Ikke i berøvelse av kontakt med familien.

Jeg sa innledningsvis i denne hovedfagsavhandlingen at jeg ikke var opptatt av de handlingene som har ledet til fengsling. Det er jeg fortsatt ikke. Jeg vil imidlertid forsøke å møte den type utsagn som overskriften her gir et bilde av. Jeg ser det imidlertid som viktig å forholde seg til den situasjon som foreligger fremfor å låse seg fast i hva fedrene burde eller ikke burde ha gjort. Jeg vil derfor møte utsagnet uten å gå inn på handlingene og forhistoriene for fengsling. I stedet for å gå tilbake vil jeg se fremover. Fedrene har gjennom hovedfagsavhandlingen så langt vist hvor viktig farsrollen er, eller har blitt, for dem. Det synes helt klart at noen av fedrene har fått et mer bevisst forhold til farsrollen etter at de har opplevd å miste den. På bakgrunn av farsrollens viktighet skal jeg derfor heller knytte denne drøftelsen opp mot spørsmål om fedrene gjennom fengslingen har endret sitt syn på farsrollen. Innbakt i dette ligger et spørsmål om eventuelle nyoppdagelser kan tenkes å få innvirkning på spørsmål om kriminalitet. Dette reiser også spørsmål om tilbakefall og forebygging. I innledningen har jeg avgrenset mot å ta opp dette som sådan. Sider ved dette vil imidlertid bli tatt opp når fedrene nedenfor forteller om et endret syn på farsrollen kanskje innebærer et endret syn på kriminalitet. Jeg følger denne tråden videre i kapittel 11 hvor jeg tar opp spørsmål om preventive nytteeffekter når jeg drøfter differensiert soning for fedre.

Tidligere i dette kapittelet at fortalte Alex at han har fått et nytt syn på det å være far og som et resultat av det ønsker å tilbringe mer tid med familien sin. Også Thomas ønsker å tilbringe mer tid med døtrene sine. Både hos fedrene som mener fengslingen har endret dem og blant de fedrene som er usikre på dette, er det forandringer å spore når det gjelder refleksjoner rundt farsrollen. Men også fedrene som hevder farsrollen er ikke-eksisterende i fengsel har kanskje fått et nytt syn på hva som kan ligge i farsrollen. Nettopp gjennom oppdagelsen av at den er ikke-eksisterende i fengsel. Vil et slikt nytt syn på farsrollen ha innvirkning på spørsmål om kriminalitet?

Fem av fedrene sier dette er et spørsmål som ikke er relevant for dem og begrunnelsene for dette er forskjellige. Tre av fedrene sier at det de har gjort er en

⁶² Se "Den gode fiende" av Nils Christie og Kjetil Bruun (1996) om narkotikapolitikk.

engangsforeteelse og derfor ikke vil skje igjen. Farsrollen og forholdet til barna vil dermed ikke kunne påvirke situasjonen i forhold til eventuell ny kriminalitet. Det samme gjelder for de to fedrene som sier de er uskyldig fengslet.

De øvrige ni fedrene har tenkt mye på om farsrollen virker inn på hvordan de ser eventuell ny kriminalitet. Frode sier dette:

“Det er klart at familien er viktig i forhold til hvordan jeg tenker om kriminalitet. Men jeg hadde jo ikke regnet med å bli tatt...Hadde jeg ikke hatt familie, kan du vel tenke deg hva jeg ville gjort når jeg slapp ut?

[- Hva ville du gjort?]

Jeg ville fortsatt så klart, jeg har tjent millioner på [...] Men, sånn som situasjonen er nå har jeg bestemt meg for ikke å gjøre det - det koster for mye menneskelig sett. Det er ikke verdt det å la datteren min oppleve dette igjen”.

Frode har altså revurdert sitt syn på kriminalitet på grunn av datteren sin. Dette er i tråd med noe jeg var inne på i drøftelsen av stigmatisering i kapittel 4. Nemlig det at barn på denne måten kan virke hindrende i forhold til en såkalt avvikerkarriere. Einar er inne på noe av det samme som Frode sier:

“Det er jo egentlig bare å holde seg unna ting som fører deg hit. Og så er det klart at tanken på ungene er viktig, hadde jeg ikke hatt barn hadde nok ting vært helt annerledes. Hvis jeg hadde bare meg sjøl å tenke på hadde det ikke vært så nøye”.

I tillegg til at Einar her ser barna som en faktor i forhold til å unngå fremtidig kriminalitet, har han en ”enkel oppskrift” på hvordan en unngår å komme i fengsel. Det er bare å holde seg unna det som leder til fengsling. En kan i tråd med dette forstå Einar dit hen at det ikke er barna i seg selv som kan holde ham unna en eventuell ny fengsling. Men barna kan påvirke hans lyst til, eller ønske om, å utføre de handlingene som kan lede til ny fengsling.

I tillegg ligger i det Einar sier at det er handlinger forut for fengslingen som bestemmer om en havner i fengsling eller ikke. I seg selv virker ikke dette ulogisk. Men hva mener de øvrige fedrene? Har også andre aspekter betydning? Og hvilken plass har barna i deres betraktninger?

De øvrige fedrene har sammenfallende vurderinger på dette punkt, og Roar sier det slik:

”Jeg må ha noe meningsfylt å fylle hverdagen min med. Jeg kunne tenke meg å drive med barn og ungdom i forhold til fritid og idrett...det må være noe jeg trives med, noe som engasjerer meg, det må ikke bare være tidsfordriv for å fylle brødboksen. Hvis jeg ikke engasjerer meg havner jeg raskt utpå igjen, da gidder jeg ikke...også er datteren min viktig, men hun i seg selv er ikke nok. Det er trist, men sånn er det”.

Også Lars peker på at ytre faktorer må ligge til grunn for at det skal gå greit med ham etter løslatelsen:

“Hvis jeg holder meg unna rusen så går det bra. Jeg har alltid likt å jobbe, jobba alltid ved siden av skolen og sånn. Det var når jeg gav faen i jobben at alt gikk over stakk og stein. Selvfølgelig har datteren min en viktig plass i dette bildet, men får jeg ikke jobb når jeg kommer ut, da er ikke livet enkelt - det skal jeg bare si deg.”

I motsetning til Roar og Lars har Nils jobb å komme tilbake til. I tillegg har han bolig og materielle behov er således fylt. Det er ikke dermed sagt at Nils står uten utfordringer ved løslatelse:

”For at jeg ikke skal havne i fengsel må jeg la være å ruse meg.

Ungene er selyfølgelig en faktor, alt man har å leve for er en faktor. Jeg har bolig og jobb, skal begynne tilbake i min gamle jobb mens jeg er her. Jeg har alt jeg trenger, men jeg må holde meg borte fra rusen”.

Arne er med sine 20 år yngste far i utvalget. For ham fremstår det å få jobb som veldig sentralt:

”For meg er det veldig viktig at jeg får en jobb for å holde meg unna fengsel. Sønnen min spiller også en viktig rolle, denne soningen har vært kjedelig fordi jeg savner sønnen min sånn. Jeg er så glad i han, vil ikke være borte fra han. Det er bortkasta tid å sitte her, må få noe mer ut av livet enn mange år bak murene”.

Det disse fedrene sier er at det kan være mange faktorer som ligger til grunn for fengsling. Og ikke minst i forhold til å unngå denne situasjonen. Utsagn som *”det burde han har tenkt på før”* fremstår på denne bakgrunn som lettvinne. Samtidig er det viktig ikke å frata fedrene ansvar. Å gjøre det viser mangel på respekt. Jeg har snakket med fedrene om nettopp ansvar og kommer tilbake til dette i kapittel 10, da knyttet opp mot straff og barnas situasjon når far er fengslet.

8. 5 Oppsummering

Jeg har i dette kapittelet latt fedrene fortelle om hvordan de opplever farsrollen i fengsel. Av et utvalg på 14 fedre spriker opplevelsene i flere retninger. Både i forhold til om farsrollen faktisk er endret, og i forhold til hvordan den eventuelt er endret.

Sentralt i forhold til dette er hvordan fedrene fyller sin farsrolle i fengsel. Til tross for forskjeller mellom de ulike former for fengslingssituasjoner er det klart at farsrollen ikke fylles på samme måte som den ble fylt tidligere. I dette ligger generelt sett en ”negativ ladning”; fedrene fyller ikke farsrollen i fengsel på en like *god* måte som de gjorde tidligere. Samtidig har Egil fortalt at han er mer sammen med barna sine på

Hassel enn han var tidligere. Og Lars har gjenopptatt kontakten med datteren sin fordi han gjennom fengslingen har blitt rusfri. Som jeg har drøftet tidligere kan positive sider ved fengslingen like gjerne være et resultat av andre ting enn fengslingen i seg selv. Det viktigste er imidlertid hvordan fedrene opplever situasjonen. Og både Egil og Lars fyller farsrollen på en mer positiv måte enn tidligere. Av dette kan en imidlertid ikke trekke den slutning at fengsel gjør noe godt for farsrollen. Flertallet av fedrene opplever at fengslingen legger begrensninger på hvordan farsrollen fylles. Dette påvirker følgelig utøvelsen av farsrollen som helhet. Nå må det imidlertid ses hen til at fedrene er fengslet, og således ikke kan forvente at ting skal fungere som utenfor murene. Det er imidlertid et spørsmål om ikke situasjonen kunne lempes i retning av en normalisert forhold for far og barn. Om ikke annet så av hensyn til fangenes barn. Jeg skal ta denne diskusjonen i kapittel 10 og 11 hvor jeg stiller spørsmål ved hvem som straffes ved fars fengsling og videre om det i tråd med dette er på sin plass med endrede kontaktforhold til fordel for far og barn.

Når det gjelder fedrenes opplevelse av farsrollen i fengsel mener jeg å ha funnet tre ting som primært synes å påvirke denne; barnas alder, farsrollen før fengsling og selve fengslingsinstitusjonen. I tillegg til dette er det trolig at det er av betydning hvor lenge far faktisk er borte.

Jeg har også sett på barneoppdragelse som et område innenfor foreldrerollen. Det kom her frem at et flertall av fedrene mener de har blitt bedre oppdragere på bakgrunn av sine fengsels erfaringer. Både dette og det at det ikke nærmest er automatikk i at fengslingen griper inn på farsrollen, synes jeg i utgangspunktet var overraskende. Jeg har i den sammenheng drøftet hvorvidt det at man kan få noe godt ut av fengslingen betyr at fengsling i seg selv kan være et gode. Jeg kom til at det ikke nødvendigvis er selve fengslingen som er godet, men det at fedrene prøver å få noe positivt ut av situasjonen. I tillegg til at fengslingen kan åpne for endringer som kunne være tilsvarende ved andre brudd eller dramatiske hendelser.

Til slutt i dette kapitlet har fedrene kommet med betraktninger rundt spørsmål om farsrolle og kriminalitet. Vi har sett at et mindretall av fedrene gjennom fengslingen har fått et nytt syn på farsrollen og som en videreføring av det, et nytt syn på kriminalitet. Flertallet mener imidlertid at spørsmål rundt eventuell ny kriminalitet i størst grad handler om helt andre ting enn at de er fedre.

KAPITTEL 9: FENGSELSSTRUKTUR OG STEREOTYPI

9. 0 Innledning

Fengselsstruktur er viktig for hvordan fangehverdagen arter seg. Det er ikke for meg plass til å komme inn på denne strukturen i sin helhet, det er en avhandling i seg selv. Fengselsstrukturen er imidlertid viktig i forhold til utøvelse av farsrollen. Jeg har derfor valgt å se på kjønnsroller⁶³ i fengselssystemet og vil med dette forsøke å si noe om både fengselsstruktur og stereotypi. Jeg minner også om drøftelsen av fengselsbetjentene i kapittel 7. Disse er en viktig del av fengselsstrukturen.

Sentralt i forhold til kjønnsroller er naturlig nok kjønn. Jeg skal ikke her gå inn på en dyptgående drøftelse av begrepet kjønn. Jeg skal imidlertid si noe generelt om hva som ligger i både kjønn og kjønnsroller før jeg går over til å se mer konkret på kjønnsroller i fengselssystemet.

9. 1 Litt om kjønn og kjønnsroller

I det engelske språk skilles det mellom *sex* og *gender* når kjønn og kjønnsroller skal beskrives (Giddens 1997). På norsk har vi ikke en slik nyansering, men en måte å sammenligne det på er å skille mellom biologisk kjønn og sosialt kjønn. I det sosiale kjønn ligger de forventningene som knyttes til kjønn (Widerberg 1995, Høigård 1993). Det som er det sentrale er altså ikke hvorvidt man er mann eller kvinne, men hvilke kjennetegn og egenskaper som tillegges kjønn. Sett på en slik måte kan ikke kjønn nøytraliseres (Vegheim 1995). Gjennom det å se det sosiale kjønn i lys av tilknyttede forventninger, ligger at forståelsen av kjønn er både sosialt og kulturelt betinget. Viktig i forhold til dette er også at det åpner for et mangfold i forståelsen av kjønn.

⁶³ Se Cecilie Høigård 1993 og Berit Vegheim 1997 for oversikt over ulike kjønnsrolleteorier.

Verken mann eller kvinne kan forstås ut fra de fysiske kjennetegn som ligger i det biologiske kjønn (Oftung 1994).

Hvilke forestillinger som knyttes til far i fengsel er et resultat av de forestillingene man har av far og av den såkalt kriminelle. Som tidligere vist i oppgaven må det kunne sies å være et manglende samsvar mellom bilder av far og bilder av “den kriminelle”.

Begge kategorier av bilder ligger trolig til grunn for forestillinger som knyttes til fedre i fengsel. Det foreligger således en kobling mellom kjønnsroller og kriminalitet. En slik kobling er relevant på bakgrunn av sosiale forskjeller mellom kjønn og ikke på bakgrunn av de biologiske (Vegheim 1997). En tredje variabel som kommer inn i dette bildet er fengselsstruktur. Spørsmål som kan stilles i denne sammenheng er hvilken innstilling fengselsmyndighetene har til kjønnsroller gjennom sitt syn på fars utøvelse av sin farsrolle. Og hva ligger til grunn for den innstillingen som råder. I forhold til kjønnsroller er det med andre ord foreldrerollen og farsrollen som her vil stå sentralt for meg. Spørsmål rundt dette er noe av det jeg skal ta opp i dette kapitlet.

Før jeg kommer så langt vil jeg imidlertid se litt mer generelt på kjønnsroller i fengselssystemet. Jeg har valgt ut ett område innenfor dette systemet hvor jeg mener synet på kjønnsroller kommer tydelig frem. Jeg skal eksemplifisere ved å se på arbeid i fengsel.

9. 1. 1 Eksempel: arbeid i fengsel

Begrepet *arbeid* kan på mange måter sammenlignes med begrepet *familie* som jeg skrev noe om i kapittel 3. Begge er begreper for noe man uten videre mener å vite hva er. Men så er det ikke så enkelt allikevel. I boka “Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten” (1990) stiller Cato Wadel i tråd med dette spørsmålet; “*Arbeider også en arbeidsløs?*” (ibid.: 101). Han beskriver her hverdagen til arbeidsløse George som fyller sin dag med blant annet jakt, fiske, vedhogst og reparering av ymse saker for seg selv og sine naboer. Men han arbeider ikke.

Denne historien viser at det ikke er gitt hva arbeid er. Og som kriminalitetsbegrepet jeg var inne på i kapittel 4, kan heller ikke betydningen av arbeid løsrives fra samfunnet forøvrig. Hva som er arbeid vil således være sosialt, historisk og kulturelt betinget. Det at Georges levebrød kommer fra hans sosialtrygd er med på å underbygge det at han ikke arbeider. For å forstå hva arbeid er, er det nemlig viktig å forstå hva det *ikke* er (Christie & Bruun 1996). Og noe av kjernen i vårt arbeidsbegrep handler om nettopp det at arbeid er det du tjener penger på, og det som gir deg ditt levebrød (ibid.). I alle fall kan såkalt “skikkelig” arbeid gjerne beskrives slik (Wadel 1990:103) ⁶⁴.

En kan på bakgrunn av dette stille spørsmål ved om den virksomheten som bedrives i fengsel kan kalles arbeid. Pengene fangene mottar kan ikke egentlig kalles lønn (Mathiesen 1987). Den eventuelle inntekt som kommer fra virksomhet utført av fanger går da også ifølge fengselsreglementet til staten, og fangene tilgodeses med såkalt godtgjøring (Fengselsreglementet § 57. 4). Allikevel må det sies at fangene arbeider. På samme måte som det må sies at også George arbeider. Det kan på den bakgrunn være feilaktig å måle arbeid ut fra om lønn utbetales eller ikke. Ifølge Wadel bør arbeid heller ikke kategoriseres ut fra andre ytre kjennetegn som tid og sted for arbeid. Arbeidsbegrepet er nemlig i utvikling og skifter med denne utviklingen også sitt innhold. Ytre kjennetegn bør derfor ikke ses på som annet enn ”...*meget utbredte korrelater til aktiviteter vi kaller arbeid*” (Wadel 1990: 107).

Når det gjelder begrunnelsen for fangenes arbeid må disse sies å være annerledes enn for mange andre arbeidstakere. De arbeider ikke for å tjene til livets opphold og de er pliktige å arbeide (Fengselsloven § 17). Videre er ikke fangene i en posisjon hvor det er trolig at de latente funksjonene ved arbeid vil ha den samme betydning som de kan ha utenfor fengselet. Ragnhild Sollund har intervjuet flyktningkvinner om blant annet hva arbeid betyr for dem (Sollund 1996). Ifølge disse kvinnene kan arbeid inneha latente funksjoner som handler om integrasjon i et fellesskap, mulighet for tankeflukt, frihet

⁶⁴ Denne boken gir også en historisk oversikt over arbeidsbegrepet utvikling. Se også Fredrik Engelstads ”Hva mener vi med arbeid” (1991) for en oversikt over arbeidsbegrepet.

gjennom økonomisk selvstendighet og trygghet samt en form for identifikasjon gjennom det man gjør (ibid.). Ved at disse kvinnene er flyktninger er de som fanger i en vanskelig livssituasjon. De latente funksjonene ved arbeid som kvinnene fremhever kan imidlertid trolig også deles av andre. Gjennom den frihetsberøvelsen fanger lever i, er det imidlertid nærliggende å tro at de latente funksjonene jeg her har nevnt ikke deles av dem. Kanskje med unntak av det at arbeid kan gi rom til å tenke på noe annet. I tillegg kan en tenke seg at selve det avbrytende arbeid gir kan representere en positiv latent funksjon i en ellers monoton tilværelse. Forøvrig når det gjelder arbeidets mulige latente funksjoner i fengsel kan det være fruktbart å se spørsmålet fra fengselet side.

Et av formålene bak arbeid i fengsel er at arbeidet fangene er pliktig til å gjennomføre fortrinnsvis skal være kompetansegivende. Kompetanse kan dermed i denne sammenhengen sies å være arbeidets manifeste funksjon⁶⁵. Intensjonen er således gjennom denne at fangene skal oppnå et gode for seg selv. I dette ligger et mål om at fangene skal kunne forsørge seg selv etter løslatelsen (Mathiesen 1987, Justisdepartementet 1987, Fridhov 1997). Praksis er imidlertid gjerne slik at arbeidet er meningsløst i forhold til det å lære et yrke man kan praktisere etter løslatelsen (Mathiesen 1987). Under et besøk på Ullersmo så jeg også selv hvordan fangene for eksempel lappet postsekker. Nyttig nok (for postvesenet), men ikke kompetansegivende i tråd med formålene. Uten at det er plass for meg å drøfte dette nå, kan en stille spørsmål ved hvorfor fangenes plikt til å arbeide opprettholdes når de ikke gis kompetansegivende arbeid. En mulig forklaring kan ligge i et ønske om å holde fangene i aktivitet. Hvis så er tilfelle kan en se arbeidets latente funksjon, aktivitet, som manifest i praksis. Med det resultat at den manifeste funksjonen, kompetanse, forblir fraværende.

⁶⁵ I den klassiske studien fra 1933, "De arbeidsløse fra Marienthal" fremkommer at arbeidets manifeste funksjon ligger i lønnen. Noen av de latente funksjonene Ragnhild Sollund (1996) fant hos kvinnene i sin studie, fikk de arbeidsledige i Marienthal dekket gjennom det fellesskapet som ligger i det å være flere i samme livssituasjon (Jahoda, Lazarfeld og Ziesel 1997).

Nå er det imidlertid slik at noen fanger faktisk får kompetansegivende arbeid i fengsel. Jeg vet at fanger som jobbet i gartneriet på Hassel mens jeg tok mellomfag, fikk jobber i gartneri etter løslatelsen. Og heldigvis er det slik at noen fanger får jobb etter løslatelse. En god jobb i tråd med den kompetansen de har tilegnet seg under soningen. Generelt sett har jeg imidlertid ikke inntrykk av at dette er tilfellet for den jevne fange. Eller sagt på en annen måte; den kompetansen fanger eventuelt får er i stor grad kompetansegivende i forhold til såkalt lavstatusarbeid. I dette ligger at arbeidet er lavt lønnet og det vil kunne være problematisk å livnære seg gjennom det. På den måten oppnås ikke det uttalte formålet om å lære fangene noe de kan forsørge seg ved etter løslatelsen heller ikke når fangene faktisk gis arbeid som er kompetansegivende.

Hva består så dette arbeidet av og hvordan er det eventuelt kjønnsfordelt?

Kvinner får tradisjonelle tilbud når det gjelder arbeid i fengsel. Arbeidet på Bredtveit kvinnefengsel består for eksempel av gjøremål som har med håndarbeid, rengjøring og matlaging å gjøre. Dette arbeidet er ikke kompetansegivende i den forstand at det kan gjøre kvinnene økonomisk selvstendige etter løslatelsen (Vegheim 1995). Det primære med arbeid i kvinnefengsler ser heller ut til å være ideen om å gjøre kvinnene til gode koner og mødre (Morris 1987). Ifølge Ida Koch kommer dette frem ved at såkalte kvinnesysler i fengsel rettes mot privatlivet heller enn arbeidslivet (Koch 1993). Kjønnsrollemønsteret i forbindelse med kvinnelige fanger og arbeid er med andre ord stereotyp.

I de store fengslene, som nærmest er rene mannsfengsler, består en stor del av arbeidet av trevarearbeid og arbeid i mekanisk verksted. I stor grad må mye av dette kunne kalles "muskelarbeid". I mindre fengsler står for eksempel små monteringsjobber sentralt (Fridhov 1997). Mannlige fangers arbeidstilbud må altså også kunne beskrives som stereotypisk. Ifølge Vegheim har menn allikevel en større mulighet til å kunne forsørge seg økonomisk gjennom denne type arbeid etter løslatelsen (Vegheim 1995). Jeg vil ikke gå inn på den debatten her. Det sentrale for meg er at så vel kvinner som

menn behandles i tråd med stereotypier når det gjelder arbeid i fengsel. Jeg skal fokusere på hva det betyr for utøvelsen av foreldrerollen at gamle kjønnsrollemønstre synes så fremtredende. Jeg skal også drøfte hvorfor fengselet ser ut til ikke å følge samme utviklingstakt som samfunnet forøvrig når det gjelder synet på kjønn og roller.

Med arbeid i fengsel som eksempel, mener jeg her å ha vist at stereotype bilder av kjønnsroller eksisterer i fengselssystemet. Jeg skal ikke drøfte dette nærmere, men gå over til hva jeg i denne sammenheng ser som mer sentralt; Hva betyr det at fanger i fengsel tilbys så kjønnsstradisjonelt arbeid? Skyldes det at fengselssystemet er et konservativt system?

9. 2 Et system i utakt

Som jeg har vært inne på tidligere i denne oppgaven har manns- og kvinnerollen gjennomgått store endringer de siste tiår. Rollene har endret seg på flere områder. Mange vil hevde at rollene ikke har endret seg tilstrekkelig og at samfunnet på mange måter fortsatt bærer preg av en tradisjonell kjønnsrolletenkning. Jeg skal ikke her gå inn på debatten om hvorvidt endringen er tilstrekkelig. Jeg tar imidlertid utgangspunkt i at den har endret seg på mange måter, og jeg skal først og fremst ta utgangspunkt i farsrollen. Det kan imidlertid synes som om at fengselssystemet i tråd med et tradisjonelt kjønnsrollemønster henger etter i denne utviklingen.

Jeg skal her stille følgende spørsmål:

Hvorfor henger straffeinstitusjoner etter andre institusjoner i samfunnet i forhold til kjønnsroller? Og videre; Er bildet av mannlige fanger mer forenlig med gammel og stereotyp kjønnsrolletenkning og mindre forenlig med det moderne bildet av far? Og hva betyr eventuelt dette for utøvelsen av farsrollen?

9. 2. 1 Straffeinstitusjonen henger etter

Jeg tror at mye av grunnen til at straffeinstitusjonen henger etter andre samfunnsinstitusjoner, ligger i hva Thomas Mathiesen har kalt ”fengselssamfunnets konservatisme” (Mathiesen 1970). Han bruker uttrykket i en drøftelse om fengsel som behandlingsinstitusjon, men jeg mener uttrykket i stor grad kan sies å betegne fengselssystemet mer generelt. Arbeidsfordelingen i tråd med tradisjonelle kjønnsrollemønstre viser noe om hvorfor fengselet som sådan kan beskrives som en konservativ institusjon. Dette understrekes ytterligere av at tilknytningen mellom kjønn og arbeid i samfunnet forøvrig kanskje ikke lenger er så klar som den tradisjonelt har vært:

”I det moderne industrisamfunnet ser det nå [...] ut til at normene knyttet til den kjønnsmessige arbeidsdeling er i ferd med å forvitne...” (Engelstad 1991: 9).

Tildelingen av arbeid innenfor fengselssystemet ser som sagt ut til å finne sted i tråd med hva som er definert som mannsarbeid og kvinnearbeid. Fengselssystemet henger således etter i forhold til arbeid og kjønnsroller. Dette må kunne ses som sterke indikatorer på at fengselssystemet i seg selv er konservativt.

I sin drøftelse av konservatisme innenfor fengselssystemet, ser Mathiesen på blant annet hvordan ansatte i fengselssystemet kan motsette seg endringer fordi status quo best kan oppfylle deres ambisjoner innenfor arbeidsoppgavene de er tildelt. Som jeg drøftet i kapittel 7 kan hva fengselsbetjentene ser som sin funksjon være varierende. Og hva de ser som nyttig vil også kunne relateres til deres ambisjoner eller mål for sitt arbeid.

Mathiesen har også Stanley Cohen (1985) med seg når han videre beskriver hvordan tiltak som i utgangspunktet er fremmet med gode intensjoner møter sin skjebne. Dette kan gjerne dreie seg om et kontant avslag. Men kanskje helst skjer avslaget gjennom

en nøytraliseringsteknikk som innebærer at tiltaket bare tilsynelatende møtes med positiv interesse. Nye ideer ønskes på denne måten velkommen, mens realiteten er at endringene ikke er endringer allikevel fordi de nærmest umerkelig inkorporeres i det gamle system. Og gjennom det fremstår som noe helt annet enn hva som lå i intensjonen. Og heller ikke nødvendigvis bare som noe annet, men som det stikk motsatte av hva meningen var. På denne måten kan nye ideer punkteres eller utsettes i det uendelige. For til slutt beleilig å forsvinne (Cohen 1985: 92, Mathiesen 1970: 103).

Forståelsen av denne konservatismen og motviljen mot nye ideer og tiltak mener jeg er nødvendig for å kunne se hvordan også kjønnsroller henger etter i fengselssystemet. Sett i denne sammenheng kan det også reises spørsmål ved om det er kjønnsrollemønsteret i seg selv som henger etter. Like gjerne kan grunnen kanskje ligge i at nye kjønnsrollemønstre og endringer representerer et avvik fra tradisjonell og innbakt tankegang. Sett med denne bakgrunn kan det hende kjønnsrolleutviklingen henger etter, ikke fordi det er snakk om kjønnsroller, men fordi det er snakk om endringer. Endrede kjønnsroller slik vi ser dem i dag er, som jeg tidligere har vist, et resultat av samfunnsendringer over lang tid. Det at fengselssystemet henger etter i forhold til kjønnsroller må derfor kunne ses i sammenheng med at fengselet som system henger etter i forhold til samfunnsendringer generelt sett. Når menn og kvinner tilbys tradisjonelt arbeid, ligger bakgrunnen kanskje like gjerne i dette som i et bevisst tradisjonelt kjønnsrollemønster fra fengselets side.

En følge av det manglende samsvaret med endringer i samfunnet forøvrig, tror jeg er at menn i fengsel primært ses som fanger og ikke som mulige fedre. Som jeg har vist gjennom denne avhandlingen ligger det en nærmest gitt selvmotsigelse i det å være både far og fange. Et resultat av dette for fedrenes del mener jeg er et innsnevret rollespekter.

9. 3 Innsnevret rollespekter

Jeg skal her kort se på hvordan rollespekteret innsnevres ved fengsling. Jeg setter dette i sammenheng med hva jeg har drøftet tidligere. Nemlig at en av grunnene til også dette kan være at fengselssystemet henger etter i utvikling i forhold til store deler av samfunnet forøvrig. Altså; fordi fengselet er som det er, gjøres det vanskeligere å inneha og utøve flere roller enn fangerollen. Ved at rollespekteret innsnevres er det et spørsmål om det er mulig å være far som fengslet. Eller om det i tråd med tradisjonell fengselstankegang er slik at en fange er en fange. En slik innstilling påvirker naturlig nok far og fange problematikken, og hva fengselet eventuelt forventer av fangen som far.

9. 3. 1 Far og fange

”[fathers] are generally not encouraged or expected to fulfil parental obligations [...] during their incarceration” (Hairston 1995: 31).

På denne måten beskriver Creasie Hairston i boka ”Children of incarcerated parents” (1995) hvordan fedre fra fengselsvesenets side gjerne ikke forventes å opprettholde sin farsrolle under fengsling. Nå tar denne boka utgangspunkt i forholdene i amerikanske fengsler. Allikevel mener jeg man kan se noe av det samme i det norske fengsler. Som jeg har drøftet tidligere sier kontaktforholdene for fedre i fengsel noe om manglende tilrettelegging, og implisitt i dette ligger noe om hva som forventes i forhold til opprettholdelse av far-barn relasjonen under fars fengsling. I tillegg sier den manglende registrering av omsorgsstatus ved innsettelsen i fengsel noe om hvor lite viktig fengselsmyndighetene ser dette.

Endring av farsrollen ser altså ut til å henge etter i fengselssystemet. En av grunnene til dette kan være at rolleforventningene til “den moderne far” er i konflikt med den tradisjonelle (internaliserte) farsmodellen som trolig fortsatt preger fengselsvesenet.

Eller sagt med andre ord; I tråd med at fengselsvesenet må kunne karakteriseres som konservativt, følges det ikke med på endringer i farsrollen. Dette kan lede til at fangen ikke blir sett som far slik han selv opplever seg som far.

Som vist i kapittel 3 må det kunne sies at farsrollen generelt sett har endret seg fra at far var en fraværende forsørger til å bli en deltakende omsorgsperson. Mens et kjennetegn ved det en kan kalle “den tradisjonelle” far kunne karakteriseres ved fravær, er den “moderne” farsmodellen kjennetegnet av nærvær og tilstedeværelse. Rent praktisk sett må en fraværende far kunne sies å være mer forenelig med hvordan situasjonen er som fengslet.

Gjennom utvidet besøk og tilrettelagt barnebesøksdager ved Oslo kretsfengsel og besøksforholdene på Hassel, erkjennes imidlertid et behov for besøk og kontakt mellom far og barn. Og i det kan det også ligge en erkjennelse av en endret farsrolle i den forstand at far i utvidet grad gis anledning til kontakt med sine barn. Disse besøksforholdene er imidlertid ikke karakterisert ved å være generelle. Det er spesielle ordninger tilrettelagt disse stedene. Som jeg har drøftet tidligere ser det ikke ut til at fengselsmyndighetene påtar seg ansvar i forhold til opprettholdelse av kontakt mellom far og barn når far er fengslet. Den konservatisme dette kan være uttrykk for, kan vise seg ved at det tradisjonelle farsbildet tilsynelatende stemmer bedre overens med bildet av den kriminelle. Dette sier i tilfelle noe om at det også er snakk om kjønnsroller spesielt når en tenker på manglende endring i fengselsystemet. Og at dette derfor ikke kun er et spørsmål om manglende vilje til endring generelt sett som jeg var inne på ovenfor.

Når det gjelder manglende vilje til endring så har jeg ved flere anledninger påpekt dette. Dette er imidlertid en sannhet med modifikasjoner. Fengselsvesenet har nemlig endret seg på mange måter. Ifølge Foucault har endringene historisk sett vært store, hvorav den største må sies å være fratakelsen av tid fremfor pine på kropp som avstraffelse (Foucault 1995). I Norge har det i nyere tid også skjedd store endringer, blant annet gjennom ulike tiltak som er satt i gang. Kontraktsoning er eksempel på

dette. Som jeg var inne på i kapittel 7, var nok intensjonen bak denne i utgangspunktet god. Men realiteten er at det er snakk om en ny form for kontroll som materialiserer seg i utvidet kontroll heller enn et såkalt tilbud om rusfrihet. Dette kan egentlig sammenlignes med endringer fra straff på kropp til straff på sjel som hos Foucault (ibid.). Straffemetoden er endret men det er jo fortsatt snakk om straff. I tillegg er denne straffen på sett og vis blitt mer u håndgripelig. På samme måte er den utvidede kontrollen gjennom kontraktsoning blitt mer u håndgripelig. Dette særlig på bakgrunn av det diffuse ved en kontroll som formelt sett er legitimert på bakgrunn av en kontrakt mellom fange og fengsel. Jeg viser til dette for å si noe om at de endringene som skjer i fengselsvesenet, kanskje ikke representerer så store endringer i realiteten. Det er fortsatt snakk om ulike måter å kontrollere fangemassen på. Endringen ligger i at kontrollen gjøres mer legitim ved at den fremsettes som tilbud til fangene. Med denne bakgrunn mener jeg det riktig å kunne snakke om fengselssystemets manglende vilje til endring.

At det også konkret sett er snakk om kjønnsrollemønstre i fengselsvesenet og ikke bare snakk om generelle endringer, viser seg ved at mødre i fengsel er et tema mens fedre sjelden eller aldri er det. At far ikke ses som omsorgsperson kommer frem ved at det sjelden eller aldri settes i gang tiltak for fedre i fengsel. Nå er heller ikke egne tiltak for mødre karakterisert ved sin overflod, men det er i hvert fall et tema. Men også i det at det snakkes om tilbud for mødre ligger det en stereotypisk tankegang; det er kvinnes arbeid å ta seg av barna. I Justisdepartementets rapport om barn med foreldre i fengsel (1994) snakkes det eksempelvis om *foreldre/barn-soning* (ibid.: 86). Det er i realiteten imidlertid snakk om soning for *mødre* og barn. Også når det gjelder rapporten forøvrig, kommer det ved gjennomlesning tydelig frem at det er forholdene for mødre i fengsel den handler om. Dette til tross for at rapporten ifølge dens tittel handler om barn som har en eller begge *foreldre* i fengsel. Dette indikerer at holdningen som råder er at foreldre er det samme som mødre.

Uavhengig av forskjellene man her kan finne i forhold til hvordan far og mor blir sett, mener jeg både mor og far er utsatt for den samme forestillingen om foreldre når en ser

foreldrerollen i sammenheng med et stereotypisk bilde av fangerollen. Dette understrekes ved at eventuelle tilbud primært er rettet mot nettopp mødre.

Og for mødre viser det stereotypisk kjønnsrollemønsteret seg ved at de ses som dårlige mødre (Vegheim 1994). For fedre kan en i tråd med dette spørre seg om de bryter med et etablert kjønnsrollemønster gjennom sitt ønske om å være far? Sett på denne måten står kanskje fedrene overfor et omvendt brudd med roller og mønstre enn hva som er tilfeller for kvinnelige fanger med barn. Med den endrede farsrolle er det et spørsmål om ikke fedre kan oppleve det kvinnelige fanger har vært utsatt for; nemlig det at kvinner gjerne blir stemplet både på bakgrunn av at de har begått kriminelle handlinger, og at de er kvinner/mødre, og således bryter med det etablerte kjønnsrollemønsteret gjennom så vel handling som kjønn (ibid.). I takt med at far i samfunnet utenfor fengselet ses mer som en omsorgsperson, kan en tenke seg at dette bildet kan bli beskrivende også for far. I tillegg til dette har som tidligere sagt barnerollen endret seg. At fengselssystemet ikke følger farsrollens utvikling sier også noen om hvordan det ikke følger barns utvikling. Hvordan besøksforhold generelt sett ikke kan kalles tilfredsstillende sier noe om dette, selv om det som vist finnes hederlige unntak.

* * *

Mens jeg i dette kapittelet har vist til negative sider ved den manglende takten fengselssystemet har i forhold til samfunnsendringer forøvrig, skal jeg i kapittel 11 også se på betenkeligheter rundt nettopp endringer. Først skal jeg imidlertid komme med flere aspekter ved fars fengsling som taler for bedre kontaktforhold. Nemlig det at også familien straffes når far fengsles.

KAPITTEL 10: STRAFF OG MÅL OM RETTFERDIGHET

10. 1 Straff og rettferdighet

Straff består av et kobbelt av reaksjoner som brukes til å reagere mot adferd eller handlinger som av ulike grunner er definert som uønskede. Betegnelsen straff kan dermed brukes som et samlebegrep på alle de ulike reaksjonsformene (Aubert 1993). Viktigere enn dette er hva straff egentlig må sies å være. Og ifølge Andenæs (1994) og Christie (1982 [b]) er straff et onde som er ment å være et onde.

Blant straffens mange formål ligger ifølge kriminalmeldingen mål om at den skal oppleves som rettferdighet:

"Den [straffen] skal tilgodese kravet om rettferdighet, forutberegnelighet, klarhet og humanitet. Rettshåndhevelsen må bygge på et sikkert hjemmelsgrunnlag og gjenspeile de rådende holdninger og moralske forestillinger i samfunnet, slik at straffen blir oppfattet som rimelig og rettferdig" (St. meld. 1997-98: 32).

En kan i denne sammenheng spørre seg om hvem straffen skal føles rettferdig for. Som jeg skal vise i det følgende føles den kanskje ikke rettferdig for fangens familie. Jeg skal i dette kapitlet se på om det ondet straffen skal være strekker seg lenger enn det var ment å gjøre. Og i forbindelse med dette; hvor rettferdig fullbyrdelsen av straffen må sies å være.

Jeg skal begynne med å se på fedrenes betraktninger rundt hvem som straffes.

10. 2 Far er ikke den eneste straffede⁶⁶

Ifølge Shaw (1992) viser studier at mange barn rammes hardere av fars straff enn det far selv gjør. Ofte rammes barna også hardere enn den kriminelle handling rammet offeret. Han mener ”rettferdighet” blir svært uklart på denne bakgrunn:

”This issue raises fundamental questions since the justice system is believed to operate on principles of right and wrong, the acquittal of the innocent and the punishment of the guilty. When children are caught up in the punishment meted out to their father this concept of ”justice” becomes confused” (Shaw 1992).

Som jeg skal vise i det følgende mener flere av fedrene i utvalget at deres egen straff forlenges til også å gjelde barna og øvrig familie. Som kjent består utvalget mitt av fedre som sitter fengslet i varetekt og på dom. Jeg har her allerede beskrevet hele utvalget som straffede. Og jeg kommer heller ikke her til å skille mellom varetektsfanger og domsfanger. Som jeg tidligere har drøftet kan varetektsfanger oppleve at de er straffet selv om de juridisk sett ikke er det. Og som jeg kom til i kapittel 6, kan de tenkes i sterkere grad å oppleve og føle seg straffet enn de som faktisk er straffet. Og en kan se en korrelasjon mellom varetektsfanger og familien når en ser på hva som ligger til grunn for at situasjonen til varetektsfanger kan være vanskeligere enn for domsfanger. Nemlig uforutsigbarheten og det akutte preg. Det er nærliggende å tro at dette vil kunne oppleves likt for fanger og hans familie. På samme måte som at far blir revet ut av en sammenheng, mister barna og familien en del av sin sammenheng. Og om dette føles akutt for far, kan en tenke seg situasjonen som enda mer akutt for familien. Som jeg har vist tidligere kan det skje at familien står igjen uten noen form for holdepunkt om hva som har skjedd. Dette vil være annerledes for far ved at han er tilstede i sin egen situasjon.

⁶⁶ Eventuelle ofre for fars handling vil også kunne være påført et onde som gjør at de kan tenkes å beskrive seg selv som straffede. Jeg avgrenser imidlertid mot viktimologi i denne forstand, og fokuserer på fars barn og familie som straffede.

På bakgrunn av dette kan man spørre hvem det er som opplever straffen tyngst, fangene selv eller familien. Dette vil jeg nå se nærmere på

10. 2. 1 Det er familien som soner

"...[the prisoners] basic needs of food, warmth, clothing and shelter were adequately met by the prison, which also provided the additional benefit of sheltering them from the pressures and responsibilities of the outside world in which their families still had to exist" (Shaw 1987: 69).

På denne måten beskriver Shaw hvordan fanger han har snakket mener de selv er skjermet og sørget for i fengselet, og at det er familien som må tåle den tyngste belastningen under fengslingen. Noen av de drapsdømte fangene Leer-Salvesen har snakket med i forbindelse med "Etter drapet" kunne på en tilsvarende måte fortelle at isolasjonen og fengslingen kunne fungere nærmest som trygge tilholdssted: *"Den lar det gå en tid før omgivelsenes reaksjoner på drapet når frem til gjerningsmannen med full tyngde"* (Leer-Salvesen 1991: 47).

Fedrene i utvalget mitt har erfaringer som samsvarer med det å se fengselet som et sted hvor de selv er skjermet. Omgivelsenes reaksjoner på handlinger som har skjedd rammer dermed først og fremst fangens familie. Og ifølge fedrene er det på den bakgrunn barna og gjenværende omsorgsperson som egentlig soner. Nå soner ikke familien en straff på samme måte som fedrene, familien er ikke som sådan dømt og de er heller ikke fengslet. På bakgrunn av opplevelser rundt fars fengsling og omgivelsenes reaksjoner, kan allikevel følelsene knyttet til dette være samsvarende med følelser knyttet til det å være fengslet. På den måten kan en tenke seg at familien er straffet med nærmest motsatte fortegn; Far er straffet gjennom frihetsberøvelse i form av blant annet innestenging, familien er straffet ved at de ikke på samme vis er skjermet. Gjennom det opplever kanskje også familien en form for frihetsberøvelse. Jeg tenker særlig på at de faktisk langt på vei må oppta fengselets tid nærmest som sin

egen. Familien må hele tiden innrette seg etter fengselets rutiner i forhold til kontakt med far. Det er dermed nærliggende å tro at tidens viktighet blir like tungtveiende for familien utenfor som for far. På denne bakgrunn mener jeg, som fedrene, at det med rette kan sies at også familien straffes gjennom straffen av far.

Selv mener fedrene altså at de på mange måter er beskyttet. Erkjennelsen av at det er familien som har den tyngste belastningen ved fars fengsling, må imidlertid kunne betraktes som en tilleggsstraff for far. Far er mistenkt/siktet for, eller har begått, en handling som ifølge loven er berammet med straff, og familien får svi.

Jeg snakket med fedrene i utvalget om hvordan familien takler fars fengsling. Fedrene er enstemmige i at det er familien som har det vanskeligst når far er fengslet. Fedrene deler seg imidlertid noe når det gjelder hvilke av familiemedlemmene de mener har det tyngst. Noen av fedrene tror barna har det vanskeligst, andre tror gjenværende omsorgsperson er den som sliter tyngst. Jeg kommer imidlertid til å behandle fedrenes tanker rundt dette samlet.

Egil beskriver situasjonen helt i tråd med hva Shaw (1987) sier ovenfor:

”Helt klart familien, det er familien som soner. Jeg lever på mange måter i en beskyttet verden. Det er familien som må takle ting i nærmiljøet, det er de som får sladder og de stygge blikkene, jeg er skånet for alt det”.

Hva Egil her sier samsvarer også med hva jeg tidligere i oppgaven drøftet om stigma. Barna og familien forøvrig er uskyldige, men dømmes allikevel. Jeg fokuserte i kapittel 4 på hvordan samfunnet ser ”den kriminelle”, og dermed også hans familie. Flere av fedrene trekker dette frem nå de beskriver hvordan de selv er straffet i mindre grad enn familien. Selv er de på mange måter som sagt beskyttet i fengsel. Ikke bare ved at de har tak over hodet og får noe å spise. De er også beskyttet fra ting ved fengslingen som ikke er en direkte uttalt del av den, men som allikevel på mange

måter innebærer det verste ved straffen eller fengslingen. Nemlig omverdenens reaksjoner og ”forventninger” til så vel fangen som hans familie.

I tillegg til de følelsesmessige vanskelighetene barna og familien kan oppleve ved fars fengsling, kan det også oppstå mer konkrete komplikasjoner. Familieøkonomi er et eksempel på dette. Gjenværende omsorgsperson får ofte økonomiske problemer når en inntekt forsvinner på denne måten (Richards i Shaw 1992, Shaw 1987). Dette vil naturlig nok virke inn også på barnas livssituasjon. Før jeg lar fedrene si noe om dette vil jeg kort si noe om et av alternativene gjenværende omsorgsperson står overfor ved behov for økonomiske hjelp. Nemlig det å søke støtte ved sosialkontor.

Ifølge Foreningen for fangers pårørende (FFP) opplever flere mødre som søker hjelp på denne måten, oppfordringer om å ta ut skilsmisse for dermed å få status som enslig forsørger. Når far er fengslet er gjenværende omsorgsperson i praksis enslig forsørger, men ikke ifølge lovverket. Oppfordringene om skilsmisse kombineres gjerne med moralske formaninger som eksempelvis at far uansett ikke kan være noen bra far for barna (FFP i ”Vårt land” 2. 5 1997). Frode forteller at hans kone fikk en slik beskjed i starten av varetektsperioden. Dog ikke fra sosialkontor:

”Dette har vært en nesten umenneskelig påkjønning for kona og ungen, særlig i begynnelsen. De sliter med det meste. Politiets råd til kona mi var å skille seg fra meg og begynne på nytt”.

Jeg skal ikke gå nærmere inn på dette men fortsette med å la fedrene få ordet om de vanskeligheter familien kan møte ved hans fravær. Det må imidlertid sies at vissheten om hvor vanskelig det kan være for familien å klare seg økonomisk, forsterker fars bekymringer. Noen av fedrene peker på nettopp det økonomiske som noe av det vanskeligste å takle.

Thomas forteller at han er redd for at familien har økonomiske vanskeligheter i hans fravær. Han har derfor har sluttet å røyke:

“Jeg tror de har økonomiske problemer, jeg regner med at de ikke har nok penger. Det er fælt å tenke på...jeg har slutta å røyke så hun [kona] ikke skal sende meg penger til røyk”.

Alex er bekymret for økonomien men også mer generelt for hvordan alt ansvar faller på kona. Hvis Alex skulle rangere hvem som har det vanskeligst gjennom hans fengsling ville rangeringen sett slik ut:

”Definitely my wife first...I’ll have to say that...second is my daughter. Then myself”.

Han fortsetter:

”My wife has the house to look after, work to go to, bills to pay, the child to care for...She has everything to worry about, I have nothing...I get everything I need, I’m not cold, I’m not hungry, I get enough sleep...oh, yes, it’s definitely my wife”.

Flere av fedrene vektlegger den følelsesmessige belastningen som preger familien. Roar sier kjæresten på mange måter får ”dobbelt opp” ved at han sitter i fengsel. Hun skal takle sin egen hverdag samtidig som at hun skal backe opp han:

”Det er helt klart samboeren min og datteren min. De får et tomrom det ikke er så lett å erstatte, det er ikke tvil. Det er greit at det er vanskelig å sitte inne, men det er jammen ikke lett å være ute alene heller. Hun skal støtte meg og være positiv, også når ting er tungt og vanskelig ute”.

I tillegg til de økonomiske og følelsesmessige belastningene som ofte oppstår, er det vanskelig for far at mor er alene med alt ansvaret. Far frykter at mor skal bli for sliten, og hva slags effekt dette har på både barna og henne selv. Egil sier det slik:

”Det er vondt for meg at jeg har påført dem det. Jeg føler det også tungt overfor mor - hun har mye ansvar alene, jeg kan ikke være en avlastning her jeg sitter. Jeg kan ikke trå til når hun blir for sliten”.

Einar forteller at hele familiesituasjonen er vanskelig og at også hans kone er sliten:

”Familien har det vanskeligst, det er jeg helt sikker på. Man blir jo vant til å være her inne, selv om det er klart man er veldig deprimert mange ganger. Med mindre du er veldig egoistisk, synes du familien har det vanskeligst. Men, det er klart det er vanskelig for meg også. Det er tungt når kona mi gråter etter besøk, og ungene blir triste fordi mamma gråter. Og selvfølgelig blir kona mi utslitt av dette”.

For Egil og Einar representerer det at barnas mor blir sliten på denne måten en ekstra belastning. Selv kan de ikke være der for å avlaste mor. I dette er det nærliggende å tro at det kan ligge en skyldfølelse. Og kanskje en frykt med hensyn til om familierelasjonen vil klare fengslingens press. Egil er skilt men har et godt forhold til barnas mor. Einar er gift. Frodes kone ble som ovenfor nevnt ”oppfordret” til å skille seg fra Frode. FFP’s erfaringer tilsier at dette ikke er en uvanlig historie. For noen kan en tenke seg at en fengsling kan påvirke familierelasjoner på en måte som gjør familien mer sammensveiset enn den kanskje var tidligere. På samme måte som at flere av fedrene i utvalget mitt ser at sider ved fengslingen har gjort dem til bedre fedre, kan en tenke seg historier om familier som opplever det samme. Vanligst er det imidlertid at fengsling av far oppleves som tungt for familien, og legger et sterkt press særlig på forholdet mellom mor og far. Ofte overlever ikke denne relasjonen fengslingen (Koch, Melbye & Worsaae Rasmussen 1991). Dette vil nødvendigvis også kunne påvirke relasjonen mellom far og barn på ulike måter. Jeg mener ikke med dette å si at Egil og Einar ikke er bekymret for barnas mor i seg selv, men at det er deres egen fremtid de bekymrer seg for. Jeg forsøker å si noe om at den påvirkningen en fengsling kan ha på familierelasjoner kan være svært kompleks. Dette underbygges av

at de som faktisk sitter i fengsel, og med det er påført et tilsiktet onde, i så stor grad ser familien utenfor fengselet som rammet av dette ondet.

Vidar har lang og bred fengsels erfaring men til tross for de problemene dette bringer med seg mener han at samboeren og sønnen på 14 har det vanskeligst:

”Det er nok min sønn det...min sønn og samboer. Jeg er jo bare til oppbevaring...Det er jo ikke lett å sone så mange lange dommer, jeg får en psykisk knekk hver gang det smeller. Men, det er allikevel verst for de som sitter igjen ute”.

Vidar er i en spesiell situasjon ved at han har sittet fengslet i 10 av sønnens 14 årige liv. Det er grunn til å tro at dette er viktig i forhold til det at Vidar mener sønnen og kjæresten har det tyngst. Familiesituasjonen til Vidar skiller seg nemlig fra de øvriges situasjon ved at familien til Vidar ikke er vant med at han er der nærmest hele tiden. Det er dermed kanskje ikke vanskelighetene forbundet med at far nærmest plutselig forsvinner som er det sentrale. Men de følelsesmessige belastningene familien til Vidar gjennomgår ved at både han og dem har opplevd dette så mange ganger.

John står som Vidar også i en spesiell situasjon. Ikke bare er han i uvisshet som følge av det å sitte i varetekt. Han står også i fare for å bli utvist når han løslates. Denne uvissheten preger i aller høyeste grad også hans samboer, og John mener det er hun som har det vanskeligst:

”Det er helt klart samboeren min. Hun har fått dobbelt så stort ansvar...det er tungt for henne, også økonomisk. Verden har forandret seg for oss begge, men jeg takler det bedre enn henne. Vår situasjon er preget av mye usikkerhet for fremtiden...hvor lenge skal jeg sitte i varetekt? Blir jeg utvist?...Optimismen varierer med sinnsstemningen, og den er det vanskelig å kontrollere”.

Et uunngåelig spørsmål som reiser seg i sammenheng med at også familien straffes gjennom fars handling, er hvem som står ansvarlig for det. Jeg spurte fedrene om dette, og de svarte alle at det var dem selv som hadde ansvaret for at familien har det vanskelig⁶⁷. Flertallet mente imidlertid også at de ikke kunne belastes med ansvaret alene. Når ting først er som de er må også fengselsmyndighetene ta sin del av ansvaret for at ting er vanskelig for den som sitter ute. Dette skal jeg nå komme nærmere inn på.

10. 2. 2 Barn som ofre for reaksjonen på fars handling

Reaksjoner på fars handling kan komme fra både samfunnet og fra fengselsvesenet. Jeg var særlig inne på reaksjoner fra samfunnet i kapittel 4 hvor jeg drøftet stigmatisering. Jeg skal her la Nils minne om hvordan stigmatisering fra omverdenen kan arte seg for barna:

”Alltid før når barna var hos meg, pleide de å ha overnattingsgjester. Etter at jeg kom i fengsel, har kameratene fått nei hjemme når de har spurt om å få overnatte hos oss”.

Hvordan mennesker på denne måten stigmatiserer andre mennesker vil det være vanskelig å gjøre noe konkret med. Forholdene rundt selve fengslingssituasjonen kan imidlertid forbedres.

Flertallet av fedrene mener som sagt at også fengselsvesenet bør ta noe av ansvaret for situasjonen barna og familien er i. Frode er en av dem som er av denne oppfatningen:

”Det er jeg som har gjort henne til et offer, dette er min skyld, det er ikke tvil om det. Men, jeg vil ikke si at jeg sitter med skyldspørsmålet aleine, mye kunne vært gjort annerledes i dette systemet. Det har vært mine valg, jeg kan ikke skylde på

⁶⁷ Med unntak av de to fedrene i utvalget som sier de er uskyldig straffet.

andre, men mye kunne vært gjort for å dempe skadene på familien. Bare det å kunne snakke sammen på telefonen og få besøk under bedre forhold hadde hjulpet masse”.

Vidar sier det slik:

”Jeg vet selvfølgelig det er min feil at han er et offermen jeg må si at fengselet er en del av det, for eksempel Ullersmo... Jeg hadde ikke besøk av sønnen min på to år der, du bringer bare ikke inn en tiåring til et sånt sted!!”

At barna straffes på denne måten må sies å være utilsiktet. Det er lite trolig at fengselsvesenet går inn for å straffe uskyldige på denne måten. Det er ikke fengselet som straffer på den måten at det er fengselet som ilegger dom. Men det er i fengselet straffen fullbyrdes og det er derfor der man “kjenner” straffen. Og det er fordi far er fengslet at barna kjenner straffen. Det må derfor sies å være et fengselsmessig ansvar å gå inn på denne vanskelige situasjonen og se om noe kan gjøres.

Som sagt tidligere i denne oppgaven er det et overordnet fokus på sikkerhet og kontroll innenfor fengselsvesenet. Det vil derfor fra fengselets synspunkt kunne oppfattes som vanskelig å gjennomføre endringer til fordel for far og barn uten at dette går utover sikkerheten. Sett på en slik måte må det sies at de utilsiktede og uønskede konsekvensene av fengslingen er uunngåelige fordi det vil koste for mye å gjøre noe med det i forhold til hva som ligger i straffekulturen (Shaw 1992: 193). Men som Frode sa behøver det ikke å være snakk om dyptgående endringer. Eksempelvis vil et bedret telefontilbud kunne føre til positive endringer. En kan tenke seg også andre endringer, som for eksempel utvidet besøkstid ved anstalter hvor 1 times besøk praktiseres som hovedregel. Dette er gjennomført gjennom barnebesøksdagene på avdeling B, tilsynelatende uten store problemer. Slik kan en se muligheter for endring om vilje til det er tilstede. I utgangspunktet er det dermed en del som kan gjøres for å lette situasjonen for familien under fengslingen.

Begrensning av straffens rekkevidde og oppfyllelse av rettferdighet i tråd med formålene, må etter dette sies å være fengselsmyndighetenes ansvarsområde. Det er riktignok domstolene som dømmer far, men fengselsmyndighetene må sies å ha noe av ansvaret for at også familien straffes.

10. 3 Oppsummering

Jeg har her vist hvordan fangens barn og familie må kunne sies å være ofre for reaksjonen på fars handlinger. I tillegg har jeg gjennom hele denne oppgaven pekt på vanskeligheter i forbindelse med utøvelsen av farsrollen i fengsel. En bedring for fedre kan rettferdiggjøres på flere måter. Det vil humanisere forholdene for far og barn. Dette er grunn nok. For å ytterlig understreke dette, har jeg også vist at fengslingen av far representerer en straff som rekker langt lengre enn den skal. Ut av hensynet til barn alene kan en bedring av kontaktforholdene rettferdiggjøres.

Jeg skal i neste kapittel drøfte nettopp mulighetene for en endring av kontaktforholdene for far og barn. Til tross for ting jeg her, og i oppgaven forøvrig, har lagt til grunn er dette paradoksalt nok ikke et ukomplisert spørsmål.

KAPITTEL 11: ENDRING AV KONTAKTFORHOLD?

11. 0 Innledning

Nils Christie sier i boka ”Hvor tett et samfunn?” at ”*Lovbryteren kan tjene en viktig funksjon som indikator på problem skapt av samfunnsordningen*” (Christie 1982 [a]:33). På bakgrunn av mine tidligere drøftelser mener jeg forholdene for far–barn relasjonen under fengsling på samme måte kan vise et problem skapt av fengselsmyndighetene.

Jeg vil i dette kapittelet forsøke å samle noen av trådene jeg har tatt opp gjennom avhandlingen. I den følgende drøftelsen skal jeg legge til grunn forholdene ved Hassel og Oslo kretsfengsler; det er her jeg har intervjuet fedre. Samtidig vil drøftelsen bære preg av å være av en mer prinsipiell art. Jeg mener ikke med det å generalisere ut fra forholdene ved to fengsler. Dette ville vært en generalisering på et for spinkelt grunnlag i tillegg til at det å generalisere ut fra dette materialet ikke i seg selv har vært et mål. På samme tid har flertallet av fedrene, på bakgrunn av overflyttinger eller tidligere dommer, erfaringer også fra andre fengsler enn der intervjuet fant sted. Tankene de har gjort seg kan således også ses på et mer generelt grunnlag. I tillegg vil jeg i denne drøftelsen av endrede kontaktforhold legge vekt på hva som kan synes å være myndighetenes intensjoner.

Kontaktformen i dag er brev, telefon, besøk og permisjoner. Som jeg har vist tidligere kan ikke besøksforholdene generelt sett kjennetegnes ved at de er tilfredsstillende. Videre er ikke brevskrivning og telefon som tidligere nevnt uten videre et kontaktalternativ når det er barn i bildet. Permisjon er den form for kontakt fedrene mener er den beste. Men som jeg har vist ligger det vilkår knyttet til denne kontaktformen både i forhold til tid og til formål. Dette betyr at denne formen for kontakt ikke er aktuell for alle fedrene.

Jeg skal altså i dette kapittelet se på hva som kan gjøres for å endre situasjonen til det bedre for far og barn. Og ikke minst; hvilke konsekvenser vil dette eventuelt kunne ha? Jeg skal starte med å la fedrene selv fortelle hva de mener om bedrede fengslingsvilkår for fedre.

Allerede i utgangspunktet er det forskjell på fedrenes situasjon. Noen sitter i varetekt mens andre soner dommer, og i noen tilfeller med inntjent permisjonstid. Jeg skal ikke her skille mellom de ulike former for fengslingssituasjon fedrene er i. Fedrene har svart på spørsmål om en eventuell endring i fedres fengslingsforhold nærmest generelt sett. Allikevel er det nærliggende å tro at den situasjonen de er i nå preger svarene.

11. 1 Fedrenes synspunkter

11. 1. 1 Alle eller ingen

Arne, Lars og Alex har synspunkter på en eventuell bedring for fedre som i utgangspunktet synes avvikende i forhold til det øvrige utvalg.

På spørsmål om fedre bør sone under andre vilkår enn andre fanger, er Arne den eneste som innvender at *alle* fanger burde få sone under bedre forhold:

”Fedre bør kanskje få bedre vilkår, men egentlig bør alle fanger få bedre vilkår synes jeg. Alle er jo i den samme situasjon...fedre sliter med sine ting, andre fanger med andre ting. Alle fanger har behov for bedrede forhold”.

Jeg hadde i utgangspunktet trodd flere ville svare i tråd med dette. At ikke flere gjorde dette, kan ha med spørsmålsformuleringen å gjøre. Jeg spurte eksplisitt om endrede fengslingsforhold for *fedre*. Og det er det flertallet har svart på. Med utgangspunkt i hva fedrene forøvrig har sagt, kan en ikke lede ut av dette at de generelt sett er fornøyd

med fengselsforholdene, og kun kan se at en bedring kunne vært på plass for fedre. At bare Arne har svart slik på spørsmålet betyr dermed ikke at han er den eneste som ønsker bedre forhold for alle fanger. På denne måten kan en se det Lars og Alex sier som det samme som det Arne sier, men med motsatte fortegn. Lars og Alex mener nemlig at forholdene for fedre i fengsel ikke bør være annerledes enn for andre fanger. Lars sier det slik:

”Jeg synes absolutt ikke man skal sone på bedre måter fordi man er far. Man skal ikke dra fordel av å være far. Nei, det virker helt urimelig”.

Lars fortsetter med å begrunne denne innstillingen:

”[Hvis du fikk fordeler, hvordan ville andre fanger reagert?]

”De ville så klart reagert negativt. Jeg hadde i hvert fall blitt jævlig sur. Nei, det kunne blitt bråk av sånt”.

Også Alex begrunner sin motvilje delvis med hva de andre fangene ville synes:

”I have never given that much thought really. I’m no different because I have a child. It would be good of course, maybe if I could go to an open prison...every night when my daughter left me here she was crying...but I don’t know...I don’t think that I as a father should have special privileges, the other prisoners wouldn’t like it I don’t think. A crime is a crime. It is supposed to be difficult”.

Alex’ begrunnelse er prinsipiell og tredelt. Han vurderer en eventuell bedret situasjon for fedre opp mot hensynet til fanger uten barn, opp mot det at det ikke skal være et privilegium å være far, samt at det er meningen at dette skal være vanskelig. Og dette til tross for at han personlig gjerne kunne tenkt seg å sitte fengslet på en annen måte.

Alle de øvrige fedrene i utvalget mener fedre bør få sone under bedre vilkår enn andre fanger. De har imidlertid ulike begrunnelser for dette. Og de har ulike synspunkter på

hvordan den øvrige fangebefolkningen vil håndtere en eventuell forskjellsbehandling til fordel for fedre.

11. 1. 2 Endring fordi jeg er far

Fem av disse fedrene mener de bør være fengslet under bedre forhold enn andre fanger fordi de er fedre. Nils sier dette slik:

”Ja, vi bør få muligheten til å ta imot besøk på noe annet enn et bittelite rom. Det er en vanskelig måte å få besøk på. Også burde vi få lengre telefontid. Jeg tror andre fanger ville hatt forståelse for det - om jeg ikke hadde barn ville jeg ikke hatt noen problemer med å forstå at fedre fikk enkelte goder. På [...] fikk jeg egen telefondag av hensyn til ungene. Ingen reagerte negativt på det. Det at jeg fikk et bedre tilbud på denne måten fikk meg til å føle meg mer tilstrekkelig som far”.

Det godet Nils fikk gjennom utvidet telefontid hadde klart en stor betydning for ham som far. Hans økte tilfredshet som far har nok også preget hans fengselshverdag på en positiv måte. Samtidig preget kanskje ikke dette fengselshverdagen hans på en slik måte at forskjellsbehandlingen ble ”påtrengende” for de andre fangene.

Også Einar ser det gode for seg selv som far, men han trekker også frem barnas situasjon:

”Jeg synes faktisk vi burde få fordeler som fedre. Vi burde i større grad få sone åpent. Det burde tas hensyn til at man er far, særlig hvis man hadde ansvar for barna før fengslingen. Det ville være til beste for barna. Hvis man fyller vilkårene for å sone åpent burde man ha fortrinnsrett i forhold til fanger uten barn. Det ville jo selvfølgelig påvirke min hverdag på en positiv måte også. Det er kanskje urettferdig, men jeg tror fanger uten barn ville ha forståelse for det.

Det er egentlig stor lojalitet blant fangene, det er sjelden man hører misunnelse. Det er ingen som blir sure hvis en blir flytta til et bedre sted, man tenker at det var godt for han”.

Vidar ser sønnen som en kilde til bedre forhold for seg selv, men også for sønnen:

”Fedre burde få mer besøk. Det hadde gjort ting så mye bedre. Jeg kunne ønske jeg fikk fordeler på grunn av sønnen min, men jeg kan ikke forlange noen ting. Fordelene ville selvfølgelig også kommet sønnen min til gode, men kanskje først og fremst meg. Det er kjipt å være her og det er i alle fall kjipt å være far her. Jeg tror andre fanger ville synes det var greit med litt fordeler for fedre. Jeg har aldri opplevd noe misunnelse i fengselet, alle kjører liksom sitt eget løp”.

Carl knytter sin vurdering av endret soning opp mot hvordan man hadde det i forhold til sine barn før fengslingen:

”Foreldre i fengsel har mange byrder, men man må se hvordan ting var før fengselet...Hadde man det ok før, soner man dobbelt når man sitter inne. Hvis situasjonen er slik, kunne en bedret situasjon lettet. Jeg tror de andre fangene ville syntes det var greit, de ser hvordan vi har det...Fedrene gråter mye her, ikke for seg selv men for barna...Jeg synes fedre burde få fremstilling oftere, da kan man reise hjem å spise middag eller noe, prøve å ha noen timer med en slags normalitet”.

Carl er her, som Vidar, inne på at det kan være spesielt vanskelig å være far i fengsel. Thomas er også inne på dette når han sier fedre må få det bedre fordi de har det verre enn andre fanger:

”Kanskje...jeg vet at de som har barn soner tyngre. Når vi snakker sammen slippes følelsene løs. De andre fangene vet hvordan vi har det - det er ganske sikkert at de ville synes det var greit at vi fikk sitte fengslet på en bedre måte”.

Disse fem fedrene mener altså at de øvrige fangene ville synes det var greit med en spesiell tilrettelegging for fedre i fengsel. Og de mener langt på vei at det at de er fedre i seg selv begrunner hvorfor de bør sone under bedre forhold. Farskap i seg selv er altså tilstrekkelig, og en grunn nok i seg selv, for å være fengslet under bedre vilkår enn andre fanger.

De øvrige fedrene i utvalget deler ikke nødvendigvis denne innstillingen. Både i forhold til at det å være far i seg selv fordrer en bedret situasjon og i forhold til hensynet til den øvrige fangebefolkningen. Denne delen av utvalget ser en bedring for fedre som problematisk i forhold til den øvrige fangebefolkningen. De har imidlertid allikevel klare begrunnelser for å rettferdiggjøre en særskilt fengslingsform for fedre. Og med denne begrunnelsen mener de å kunne oppnå forståelse og støtte fra fanger uten barn.

11. 1. 3 Endring fordi jeg har barn

Som overskriften her indikerer ligger denne begrunnelsen i at de har barn. Jeg foretar altså her et skille mellom fedre som mener endring er på plass fordi de er fedre og de som ønsker endring fordi de har barn. Tilsynelatende kan det se ut til at dette er to sider av nøyaktig samme sak, men jeg mener det allikevel er nyanser i dette. Som jeg kommer tilbake til senere i dette kapittelet, kan denne nyansen kanskje tenkes å ha stor betydning.

Egil er en av dem som skiller mellom seg selv og barna:

”Man kan ikke sone under andre vilkår, men man kan gjøre besøk for barn lettere. Men det er klart at privilegier i den kriminelle verden fordi du har barn ikke er riktig. Jeg synes på en måte det er forskjell på privilegier til meg og privilegier til ungene. Jeg synes jeg kunne fått flere permtimer på aktivitetskvoten

[korttidspermisjonen] fordi det er til glede for ungene. Det er et gode for meg på en måte, men samtidig er det mest for ungene. Jeg burde for eksempel ikke fått flere timer bare fordi jeg er far hvis jeg ikke bruker den tiden på ungene. Jeg tror faktisk at fanger uten barn ville hatt forståelse for noe sånt. Nettopp fordi det er et gode for ungene”.

Egil skiller altså her mellom privilegier rettet mot seg selv og mot barna. Han er klar på at privilegier gitt fangen i seg selv ikke er riktig, og i alle fall ikke om begrunnelsen alene ligger i det at fangen er far. Som et eksempel på at det er barna han først og fremst tenker på, viser han til noe av det som rent konkret sett vil være et gode for barna. Og selv om dette også innebærer et gode for ham, vil det ikke nødvendigvis påvirke hans fangehverdag i stor grad. Men det vil kunne ha betydning for ham som far. På samme måte som ekstra telefontid var viktig for Nils.

Gunnar vet ikke helt hva han mener om bedring for fedre, men tror andre fanger ville forstå en eventuell endring. Men også han knytter dette til barna og ikke til far:

”Ja det tror jeg egentlig, det er jo for ungenes skyld. Men da måtte man brukt tida på ungene også ”.

Også Frode er helt klar i sin tale når han skiller mellom fars og barns behov for bedring:

”Nei, jeg synes ikke en automatikk i bedre forhold for far er riktig. Men hvis man for eksempel kunne få mer tid med barna måtte det være en betingelse at man brukte den tiden på det som det var tiltenkt. Det ville vært en fordel for de utenfor, og det er riktig. Det er ikke nødvendigvis riktig at den innsatte får mer goder hvis du skjønner hva jeg mener...Jeg synes det er et skille mellom goder til den innsatte og til barna”.

Flertallet av fedrene i utvalget skiller altså klart mellom goder og fordeler for seg selv og for barna. Det skal innrømmes at jeg fant dette skillet unaturlig når jeg første gang hørte en av fedrene snakke om det. Kanskje fordi jeg la vekt på *resultatet* av eventuelle goder – slik jeg så det ville goder for barna være de samme for fedrene. Etter å ha tenkt gjennom det og flere fedre i tillegg snakket om dette, forsto jeg etter hvert at dette skillet faktisk er helt reelt. Og prinsipielt viktig. Dette kommer jeg tilbake til nedenfor.

Om fedrene har ulike tanker rundt endringer, har de klare formeninger om hva som eventuelt kunne gjøres for å bedre forholdene for opprettholdelse av kontakt med barna. De skisserer flere mulige løsninger. Kort gjenfortalt består hovedvekten av forslagene av en generell bedring av besøksforhold i forhold til både tid, plass og hyppighet. Nils nevner også lengre telefontid og Egil ønsker seg mer tid på korttidspermisjonen, eller aktivitetskvoten som han kaller det. Carl ønsker seg fremstillinger for å gjøre slike ”dagligdagse” ting med barna som å spise middag med dem. Einar mener fedre bør være prioritert i forhold til åpen soning, men han understreker at man som far bare bør prioriteres fremfor andre fanger når de øvrige vilkår for åpen soning er tilstede. John er inne på tanken om egne fengsler for foreldre.

Disse ideene spenner altså fra små endringer til mer omfattende endringer i selve fengselssystemet. Felles for tankene er imidlertid er at de alle handler om såkalt differensiering. Jeg skal nå se nærmere på dette.

11. 2 Differensiering

Ifølge NOU 1988: 37 (”Ny fengselslov”) skal differensiering ”*innebære en gruppering av de domfelte etter nærmere angitte retningslinjer*” (ibid.: 50). Differensiering er etter dette en form for klassifisering som må sies å innebære utøvelse av makt. Det ligger makt hos dem som bestemmer hvilke retningslinjer som skal gjelde og ikke

minst ligger det makt hos dem som vurderer om den enkelte domfelte oppfyller de oppstilte kravene eller ikke.

Kontraktsoningen er eksempel på klassifisering og gruppering av fanger. Kritikken som rettes mot denne soningsformen ligger, som jeg har vist, både i den utvidede formen for kontroll og i den forskjellsbehandling som den innebærer.

Ifølge Cohen (1985) er klassifisering historisk sett et økende problem. Cohen drøfter i sin bok, "Visions of social control", hvordan stadig flere grupper av mennesker blir klassifisert som avvikende. Av dem selv eller av gruppen de tilhører. Flere mennesker blir på denne måten fanget opp som definert avvikende, og gjennom dette oppstår det Cohen snakker om som *netwidening* (ibid.). Klassifisering er således ikke noe som er særskilt innenfor fengselssystemet.

Her skal jeg imidlertid se på differensiering og begrunnelser for dette innenfor fengselssystemet. Samtidig har jeg spørsmål om differensiering for fedrene i tankene. I den forbindelse må det sies at det på Hassel allerede foreligger en form for differensiering i sammenheng med farskap ved at fedrene har førsterett på bruk av besøkskhybelen. Det samme gjelder ved Oslo kretsfengsel avdeling B gjennom den utvidede besøkstiden som gis i forbindelse med barnebesøksdagene.

11. 2. 1 Begrunnelser for differensiering

Ideen om differensiering ble foreslått av fengselsutvalget i NOU 1988:37. Ifølge Hedda Giertsen er ideen ikke ny, noe klassesystemet i botsfengselet kan vitne om (Giertsen 1995). NOU 1988 viser også selv til tidligere differensieringsmodeller. Tankene bak differensiering har imidlertid ifølge denne endret seg. Begrunnelsen bak differensiering ligger i motsetning til tidligere ikke i klassifisering, men er et ledd i en "utbygging av soningsalternativene" (NOU 1988: 37 s. 51). I "Kriminalmeldingen" (St. meld. nr 27 1997-98) har den differensierte soningen i tillegg fått nytt navn. Nå

kalles den differensierte soningen for *progresjonssoning*. Denne ordningen er ment for de fangene ”...som er motivert og vil ta ansvar for sin egen kriminelle situasjon” (ibid.: 34). Gjennom valgene som gjøres og kravene som stilles til den enkelte fange kan han kvalifisere seg til å gå videre innenfor hva en kan kalle *soningskjeden*. Brytes spillereglene i kvalifiseringsrunden, er det tilbake til start. Denne progresjonssoningen har et klart uttalt formål, nemlig at fangen skal lære seg ”...å forholde seg til samfunnets normer og krav på en lovlydig måte” (ibid.: 34). Altså rehabilitering ⁶⁸.

Kanskje er det så at den offisielle begrunnelsen ikke lenger er klassifisering og betegnelsen ikke lenger er differensiering. Realiteten er imidlertid at prinsippet fortsatt dreier seg om differensiering og at dette fortsatt innebærer klassifisering. Og fordi nye tiltak og endringer ikke er ment for alle, ligger det i differensieringstanken en klar forskjellsbehandling. I praksis betyr dette at noen løftes frem, mens andre holdes nede (Giertsen 1995). I utgangspunktet mener jeg det ikke nødvendigvis er galt at ikke alle behandles likt. Noen ganger fremstår det som mer rettferdig å behandle ulikt. Jeg mener imidlertid det er galt at noen får goder, mens andre *på grunn av det*, nærmest sitter igjen med onder. Dette bryter med et solidaritetsprinsipp det er viktig å opprettholde (ibid.). Kanskje særlig innenfor et system hvor detaljer får en overordentlig betydning og viktighet for dem som lever med det (Kristoffersen 1986).

Differensieringstanken kan videre ses i lys av Christies utsagn om at fengselet er et speilbilde av samfunnet (Christie 1982 [a]). En måte å forstå dette utsagnet på er å se fengselssamfunnet som preget av mangfold og dermed la utsagnet si noe om fengselet. Jeg mener det er mer fruktbart å forstå utsagnet dit hen at det sier noe om samfunnet. Dette speilbildet reflekterer hva og hvem som er ønsket og uønsket i samfunnet, og fungerer således nærmest som en medaljens bakside. Dette speilbildet, eller medaljen, får så sin dobbeltgjenger innenfor fengselssystemet gjennom differensieringstanken.

⁶⁸ I ordets rette betydning betyr rehabilitering gjenoppretting av verdighet og status, samt det å sette i funksjonsdyktig stand igjen (Hammerlin 1998). Jeg skal ikke ta debatten her, men det er et spørsmål om det innenfor fengselssystemet i det hele tatt er mulig å gjennomføre en slik målsetning. Se mer i Hammerlin 1994 og Mathiesen 1987.

Først har alle fanger blitt klassifisert inn i fengselssystemet. Så blir en utvalgt gruppe klassifisert delvis tilbake i det øvrige samfunnet igjen. Men bare dem det er håp for.

Tildeling av goder i tråd med gitte kriterier kan på denne måten ses som en begrunnelse for differensiering ved at budsjettkronene satses på dem det er (et rehabiliterende) håp for. Dette kan imidlertid også ses som en konsekvens av differensieringstankegangen, hvor en av konsekvensene er at den allerede svake taper. En annen konsekvens er utvidede eller nye former for kontroll i tråd med de gitte kriterier. Jeg skal i neste punkt se på denne sistnevnte form for konsekvens.

11. 2. 2 Bør fedre få sone differensiert?

I differensieringstanken ligger det valg og verdier (Giertsen 1995). Jeg drøftet i kapittel 9 kjønnsrollemønstre i fengselssystemet. Jeg kom til at dette systemet tilsynelatende er preget av en stereotyp innstilling til kjønn. Og i et tradisjonelt kjønnsrollemønster ligger det verdier. Verdier som vil kunne spille inn i vurderingen av differensierte tilbud for fedre i fengsel.

Er så differensiering en løsning for å bedre forholdene for far-barn relasjonen under fengsling? Jeg har tidligere vist at differensieringen i form av kontraktsoning i praksis fører til en økt kontroll uten at det er noen automatikk i at fangene mottar de godene som legges frem som trekkplaster for kontraktsoningen. Vil en differensiering til fordel for far-barn kunne føre til en lignende form for økt kontroll?

I kapittel 7 var jeg inne på spørsmålet om kontaktbetjentordningen vil kunne medføre en utvidet form for kontroll. Som jeg da nevnte kan noen av de samme spørsmålene reises i forbindelse med differensiering. Om ikke kontrollen øker som et resultat av en differensiering, tror jeg det kan føre til et skille mellom ”verdige” og ”uverdige fedre”. Noe som igjen vil kunne knyttes opp mot spørsmål om rehabilitering. Og i dette ligger kontroll innbakt. Nemlig ved at vurderingen rundt en eventuelt bedret

fengslings situasjon vil vurderes opp mot en eventuell nytteeffekt av dette. Og da en annen type effekt enn den åpenbare som ligger i at far-barn får en bedre kontakt under fars fengsling. Som jeg har vært inne på tidligere i denne oppgaven, knyttes gjerne nytte opp mot klare eller mindre klare mål sett fra fengselsmyndighetenes side. Målene har imidlertid den såkalte rehabiliteringstanken til felles. Tiltak i fengselssystemet sier på denne måten noe om verdiene som ligger til grunn i systemet gjennom dets nyttegang (Giertsen 1995).

Hvilke krav vil kunne settes opp for at far er såkalt verdig bedre forhold? I sin ytterste konsekvens kan det å få opprettholde kontakt med sine barn bli sett som et privilegium. Når jeg sier privilegium tenker jeg på hva Goffman i "Anstalt og menneske" kaller privilegiesystemet (Goffman 1967). I dette systemet ligger at man får som "fortjent", det vil si at man erverver eller mister privilegier i takt med om ens oppførsel er såkalt akseptabel i forhold til de rammer som er satt opp for oppførsel. Goffmans studie om fengsel handler ikke om fengsel, men om en psykiatrisk institusjon. En kan imidlertid trekke paralleller til alle typer totale institusjoner, og som jeg drøftet i kapittel 5 er fengselet en slik type institusjon. Som jeg også drøftet i forbindelse med kontraktsoningen tidligere, er fengselssystemet i dag fundert på liberalistiske prinsipper. Det blir opp til den enkelte fange å "gjøre seg fortjent" til de goder som eksisterer. Sett i sammenheng med nyttegang, vil vurderingen av om fangen faktisk bør få som fortjent knyttes til nytte. Og ses fars opprettholdelse av kontakt med sine barn som et privilegium på denne måten, vil kontakten ikke vurderes som noe godt med mindre den er knyttet opp mot en form for nytte som ligger utenfor selve far-barn relasjonen.

Sett på bakgrunn av blant annet dette, er det et spørsmål om differensiert tilbud er ønskelig for fedre i fengsel om det skulle bli aktuelt. Dette er ikke et enkelt spørsmål å besvare. Og det til tross for at jeg stiller meg kritisk til differensieringsmodellen som sådan, og særlig på bakgrunn av hvilke hensyn forskjellsbehandlingen måles opp mot. Med tanke på hvilken kunnskap jeg har tilegnet meg om forholdene for far-barn

relasjonen under fengsling, er det nemlig også vanskelig å være motstander av bedrede forhold.

Umiddelbart ser jeg to helt klare faremomenter ved differensiert soning for fedre. Tankene bak differensiering som sådan gjennom muligheten for utvidede kontrollformer slik jeg overfor har skissert dem. Og det at opprettholdelse av kontakt kan tenkes vurdert ut fra om far er ”flink” til å oppfylle mål oppsatt av andre. Mål som er knyttet til nytte ut fra andres vurderinger. Dette er altså en situasjon uten åpenbare gode løsninger. Kanskje kan det imidlertid ligge en mulig løsning i hva flere av fedrene selv har vært inne på; Jeg nevnte tidligere at nyansen mellom å ønske endring fordi man er far eller fordi man har barn, kunne ha betydning. Det er forskjell på å etterlyse forandring av forholdene fordi man mener å ha det mye verre enn alle andre, og fordi man ønsker en endring av hensyn til barna. Som jeg viste i forrige kapittel kan barna også ses som straffede gjennom fars fengsling. Ved å se på hensynet til barna kan en kanskje se en åpning for mulig endring. Jeg tenker da på at kombinasjonen av at også barn er straffet og det skillet noen av fedrene gjør mellom hensynet til seg selv og til barna, kanskje kan bidra til å rettferdiggjøre en eventuell differensiering. Nettopp fordi det er barna som skal nyte godt av en eventuell bedring, så reises kanskje ikke de samme prinsipielle motforestillinger mot differensiering seg?

Samtidig ser jeg en mulighet for en form for utvidet kontroll også her. Kanskje kan det gjennom dette skje en form for ”netwidening” (Cohen 1985) overfor den enkelte fange, ved at far ikke lenger bare klassifiseres ut fra ”et kriminelt aspekt”. Kanskje blir det også en del av vurderingen hvordan han er som far? Slik at evnene som far vil virke inn på forholdene for ham som fange. Med det kan en se for seg et skille mellom den verdige og uverdige far og innbakt i dette kan det ligge flere ting. Vurdering opp mot nyttighet som jeg var inne på overfor. Kjønnroller i fengselssystemet og de verdier som ligger innbakt i stereotypi vil også kunne ha betydning i forhold til dette spørsmålet. På en annen side viser fedrenes uttalelser til at det ikke nødvendigvis er så mye som skal til for å bedre kontaktmulighetene når far er fengslet. En kan se endringer som fengselsmessig er av en mindre størrelse som nærmest nøytrale ved at

de ikke nødvendigvis knyttes til farsrollen og en vurdering av far som far. Et eksempel på dette er at far får bruke litt mer tid på telefonen. I dette er det ikke nærliggende å se for seg et skille mellom verdige og uverdige fedre. Ved for eksempel spørsmål om en utvidet permisjonstid, kan en imidlertid tenkes at vurderingen av dette vil kunne knyttes opp mot eventuelle kriterier tillagt farsrollen. På samme måte som utvidet permisjonstid ved kontraktsoning fordrer rene urinprøver.

11. 3 Oppsummering: "Catch 22"

Jeg sa innledningsvis i dette kapittelet at forholdene for opprettholdelse av far–barn relasjonen under fengsling kan ses som et problem skapt av fengselsmyndighetene. Jeg har i dette kapittelet sett litt nærmere på differensiering til fordel for fedre i fengsel som en mulig løsning på, eller lettelse av, dette problemet. Jeg har ikke funnet noen svar, men kommet til at en mulig bedring av problemene kan lede til nye, så vel individuelle som prinsipielle, dilemma. Med dette står jeg overfor en såkalt *Catch 22* situasjon (Heller 1994). Uansett hvilken vei jeg går møter jeg store hindringer og motforestillinger. Og jeg kan på den bakgrunn ikke gi noe svar som kan gi en god løsning på problemene jeg har tatt opp i dette kapittelet. Jeg har imidlertid skissert noen dilemmaer og det har også en funksjon.

KAPITTEL 12: AVSLUTNING

I tråd med min hovedproblemstilling, *er det mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet?*, har jeg i denne hovedfagsavhandlingen sett på flere sider knyttet til farsrollen i fengsel. Den primære kilden til kunnskap har vært de fjorten fedrenes historier. Jeg har forsøkt å knytte deres opplevelser opp mot sider ved fengselsstrukturen for å få et så bredt bilde som mulig av farsrollen i fengsel.

Er det så mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet? Dette er et spørsmål uten enkle svar. Om det i det hele tatt er mulig å besvare avhenger av hvilke premisser som ligger til grunn.

Først og fremst avhenger det av hva fedrene selv forstår med farsrollen. Jeg har vist at fedrene har varierende synspunkter på dette. For noen er det kjærligheten til barna som definerer farsrollen. Ved at den ikke er endret ser de heller ikke farsrollen som endret. For andre fedre er farsrollen i sterk grad knyttet opp mot aktiviteter. Det er det å gjøre ting sammen med barna som ligger i farsrollen. Muligheten for dette er begrenset eller ikke tilstedeværende i fengsel og vil følgelig påvirke synet på en opprettholdt farsrolle. Til tross for at fedrene har ulike oppfatninger med hensyn til hva farsrollen betyr for dem, har jeg funnet at en fellesnevner synes å være *deltakelse*. Om enn på ulike nivåer og avhengig av blant annet barnas alder.

Videre har jeg vist at opprettholdelsen av farsrollen ikke avhenger av far-barn relasjonen alene. Tvert imot mener jeg å ha vist at rammene rundt fars fengslingssituasjon har en avgjørende betydning for om det er mulig å fungere som far i fengsel. Jeg har vist at det er forskjeller på de fysiske rammene med hensyn til om far er fengslet åpent eller lukket. Det kan imidlertid synes som om at det ikke nødvendigvis er nærvær eller fravær av en fengselsmur som er avgjørende i så måte. I større grad ser rammene innenfor fengselet ut til å spille en viktig rolle. Jeg tenker da

på kontaktforhold gjennom så vel besøk som bruk av telefon. Ifølge fedrene er det ikke nødvendigvis så mye som må til for å bedre vilkårene for å opprettholde farsrollen. Det å snakke litt lenger i telefonen kan bety mye mer enn hva en utenforstående kanskje i utgangspunktet kunne tenke seg. Videre har de menneskelige rammene ofte stor betydning i forhold til hvordan kontakten mellom far og barn faktisk arter seg. Både praktiske og menneskelige rammer må imidlertid ses i sammenheng med type fengsel.

Hva barna vet om fars fengsling vil også kunne virke inn på hvordan far er far i fengslingssituasjonen. Vi har sett at flertallet av fedrene ikke har fortalt barna sine at de er fanger i fengsel. Noen av barna vet ikke fordi de er for små. Flertallet vet det ikke fordi far eller mor ikke har ønsket å fortelle. Det kan være ulike grunner til dette, men jeg har i min drøftelse knyttet det opp til stigmatisering på bakgrunn av stereotype bilder av den såkalt kriminelle. En fellesnevner for de fedrene som har valgt ikke å fortelle, ligger nok først og fremst i frykten for at barna skal se dem på en annen måte. Det å beskytte barna ligger imidlertid også sentralt. Jeg har stilt spørsmål ved den reelle verdi av en slik beskyttelse på bakgrunn av at barn kanskje forstår mer enn voksne tror. De kan dermed danne seg bilder som er langt annerledes (verre) enn realiteten kanskje er. Det å kunne gi barna svar på det de lurte på blir trukket frem som at gode blant de fedrene som har fortalt barna sine om fengslingen og dens bakgrunn. Disse fedrene har også forøvrig bare positive erfaringer med sin åpenhet

* * *

Gitt at de nødvendige premisser ligger til grunn, kan det se ut til at det er mulig å opprettholde i alle fall noen sider ved farsrollen som fengslet. Dette underbygges av at noen av fedrene mener de har blitt bedre fedre som følge av fengslingen. Uten å underkjenne disse fedrenes synspunkter, har jeg drøftet om ikke dette like gjerne kan være et resultat av hva fengslingen representerer som fengslingen i seg selv. Med andre ord kan det være det bruddet fengslingen innebærer som bidrar til nye tanker, og ikke nødvendigvis selve opplevelsen av å bli straffet gjennom frihetsberøvelsen.

Det er imidlertid klart at det enkelte fengsel og fengselsstruktur mer generelt sett har en avgjørende betydning for opprettholdelsen av farsrollen. Både på Hassel kretsfengsel og i Oslo kretsfengsel avdeling B er besøksforholdene et stykke på vei tilrettelagt for barn. Hassel har kommet lengst med sin besøkshybel og runde rammer for besøkstid og bevegelsesfrihet. Oslo kretsfengsel er et tynge fengsel både i forhold til regime og arkitektur. Avdeling B har innenfor disse rammene tilrettelagt et stykke på vei med sin utvidede besøkstid og –hyppighet. I tillegg erkjennes noe ved barns behov gjennom egne barnebesøksdager.

Selv om forholdene på denne måten er bedre tilrettelagt enkelte steder enn andre, synes det ikke som om fengselsmyndighetene ser behovet for tilrettelegging. I alle fall ikke i tilstrekkelig grad. Jeg har drøftet en mulig konservatisme innenfor fengselssystemet som en del av dette. En konservatisme jeg mener kommer frem så vel gjennom det kjønnsrollemønsteret arbeidsfordelingen gir inntrykk av, som gjennom en tilsynelatende uvilje til å følge endringer mer generelt sett. I alle fall i forhold til å følge endringer mens de faktisk finner sted i det øvrige samfunn. Med bakgrunn i at fengselsrammene har en så stor betydning for opprettholdelse av far-barn relasjonen, må det kunne rettes kritikk mot at myndighetene på dette området tilsynelatende ikke ser seg forpliktet i forhold til tilrettelegging. Spørsmålet ved om det er mulig å opprettholde sin farsrolle som fengslet må som vist i vesentlig grad ses i sammenheng med far-barn relasjonens arena.

LITTERATURLISTE

Aaby, Helge, Synnøve Formo og Nils Tørtø (1992): *Hassel skole som soningsinstitusjon*. Skotselv: Internt ideutkast.

Aftenposten, 20. april 1994 [Lørdagnummeret]: "Pappa sitter i fengsel". I: *På skråss med Simon*.

Aftenposten 26. september 1999. [Morgennummer].

Aftenposten 8. 10 1999. [Morgennummer].

Andenæs, Johs. (1994): *Straffen som problem*. Oslo: Exil Forlag A/S.

Aubert, Vilhelm (1981): *Sosiologi 1: sosialt samspill*. Oslo: Universitetsforlaget.

Aubert, Vilhelm (1993): *Om straffens sosiale funksjon*. Oslo: Universitetsforlaget, pensumtjeneste.

Balvig, Flemming (1996): *Kriminalitet og social kontrol*. København: Columbus.

Barneloven: lov av 8. april 1981 nr. 7.

Basberg, Cecilie (1999): *Omsorg i fengsel?* Oslo: Pax Forlag A/S.

Becker, Howard S. (1963): *Outsiders*. New York: The Free Press.

Betænkning nr. 975: *Betænkning om Isolation af varet gtsarrestanter*. København: Justitsministeriets strafferetsplejeudvalg, 1983.

Brinkmann, Johannes (1978): *Familiekonfliktens sosiologi*. Arbeidsnotater nr.104, Universitetet i Oslo: Institutt for sosiologi.

Cheal, David (1999): "The one and the many: modernity and postmodernity". I: *The sociology of the family*, Graham Allan (red). Oxford: Blackwell publishers.

Christie, Nils (1982 [a]): *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils (1982 [b]): *Pinens begrensnig*. Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils og Kjetil Bruun (1996): *Den gode fiende*. Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils (1993): *Kriminalitetskontroll som industri*. Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils (1997): "Sosial kontroll". I: *Kriminologi*. Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.). Oslo: Pax Forlag A/S.

Cohen, Stanley (1987): *Folk devils & moral panics*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.

Cohen, Stanley (1985): *Visions of social control*. Cambridge: Polity Press.

Cooke, David J., Pamela J. Baldwin & Jacqueline Howison (1990): *Psychology in prisons*. London & New York: Routledge.

CPT (1997): *Rapport til den norske regjering om besøk i Norge foretatt av den europeiske komité for hindring av tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (CPT)*. Strasbourg 4. juli.

Dahl, Gudrun (1992): "Ideer om barndom och barnets natur". I: *Barn i tid och rum*, Aronsson, Cederblad, Dahl, Ohlsson & Sandin, Kristianstad/Malmö: Gleerups Forlag.

Dugstad, Herdis (1999): *Glem residivprosentene! Om tre kriminalitetsforebyggende tiltak i et fengsel*. Hovedoppgave i kriminologi, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Ellingsæter, Anne Lise (1994): "De nye foreldreskapene". I: *Den nye barne- og familieboka*. Ivar Frønes og Andreas Hompland (red.), Oslo: Universitetsforlaget.

Engelstad, Fredrik (1991): *Hva mener vi med arbeid? Noen begrepsmessige refleksjoner*. Arbeidsnotat 91: 9. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Ericsson, Kjersti (1991): *Hvorfor ligger ikke de Brocas penis på sprit i museet? I: Materialisten nr1-2*.

Fangen, Kathrine (1997): "Stigma(tisering)". I: *Sosiologisk leksikon*. Olav Korsnes, Heine Andersen og Thomas Brante (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

Fengselsloven av 12. desember 1958.

Fengselsreglementet av 12. desember 1961.

Fengselsstyrets rundskriv Fst 6/ 97: *Behandling av varetektsinnsatte – herunder særlige tiltak for varetektsinnsatte ilagt restriksjoner*.

Finstad, Liv (1997): "Kriminologiens kvalitative kunnskapskilder". I: *Kriminologi*. Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.). Oslo: Pax Forlag A/S.

Finstad, Liv og Anne Lise Gjetvik (1990): *Varetektsfanger forteller*. Institutt for kriminologi og strafferett: KS-serien nr 3.

Frantzsen; Evy (1994): *Mor og barn i fengsel*. Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo: Stensilserie nr. 74.

Fridhov, Inger Marie (1988): *I all stillhet. En beretning om hvordan det oppleves å vente på å bli satt i fengsel*. Rapport Justisdepartementet.

Fridhov, Inger Marie (1997): "Fanger og fengsel" I: *Kriminologi*. Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.). Oslo: Pax Forlag A/S.

Frønes, Ivar og Andreas Hompland (1994): *Den nye barne- og familieboka*. Oslo: Universitetsforlaget.

Fog, Jette og Steinar Kvale (1992): *Artikler om interviews*. Århus: Århus universitet.

Fog, Jette (1995): *Med samtalen som utgangspunkt. Det kvalitative forskningsinterview*. København: Akademisk forlag.

Forskjellige teorier om kriminalitetens årsaker/ den kriminelle. Oslo: KRUS, kriminalomsorgens utdanningscenter [u.å].

Foucault, Michel (1995): *Overvåkning og straff. Det moderne fengselssystemets fremvekst*. Oslo: Gyldendal.

Giddens, Anthony (1997): *Sociology*. Cambridge: Polity Press.

Giertsen, Hedda (1990): *Egne og andres standarder*. Oslo: Institutt for kriminologi, KS-serien 1-90.

Giertsen, Hedda (1995): "Fengselsvesenets skjulte verdimønstre". I: *Lov og rett nr. 7, 1995*.

Glucksmann, Miriam A. (1998): "What a difference a day makes: A theoretical and historical exploration of temporality and gender". I: *Sociology - The journal of the British sociological association. Volume 32, Number 2 May 1998*.

Goffman, Erving (1967): *Anstalt og menneske*. Viborg: Jørgen Paludans forlag.

Goffman, Erving (1975): *Stigma*. København: Gyldendals samfunnsbibliotek, Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag A/S.

Goffman, Erving (1992): *Vårt rollespill til daglig*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Grambo, Bente (1996): *Forberedelse til løslatelse. En studie av Hassel kretsfengsel*. Kriminologi mellomfag. Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Hansen, Hugo (1996): *Fra hverdagshelt til arrestant*. Selvvalgt essay, stensilserien nr. 82. Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Hairston, Creasie Finney (1995): "Fathers in prison". I: *Children of incarcerated parents*. Gabel, Katherine og Denise Johnston (red.). New York: Lexington books - An imprint of the Free Press.

Hammerlin (1994): "Tidsglimtet – et fengselssystem eller kriminalomsorg i endring".

I: *Festskrift til Kåre Bødal*. KRUS/ Kriminalomsorgavdelingen.

Hammerlin (1998) "Fullbyrdingens innhold" I: *Aktiv kriminalomsorg – et tryggere samfunn*. Rapport fra en kriminalpolitisk konferanse, oktober 1998, Sundvolden.

Hauge, Ragnar (1997): "Stempling og stigmatisering". I: *Kriminologi*. Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.). Oslo: Pax Forlag A/S.

Hauge, Ragnar og Olav Irgens-Jensen (1989): *Bruk av narkotika i Norge*. Oslo: SIFA-rapport nr. 2/89.

Hauge, Ragnar (1990): *Kriminalitetens årsaker*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hauge, Ragnar (1996): *Straffens begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget.

Heller, Joseph (1994): *Catch 22*. London: Vintage.

Hellevik, Ottar (1991): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.

Holme, Idar Magne og Bernt Krohn Solvang (1996): *Metodevalg og metodebruk*. Otta: Tano.

Holtan, Anne Dorthea (1985): *Opplevelsen av farsrollen, implikasjoner for far-barn relasjonen*. Hovedoppgave i psykologi, Universitetet i Bergen.

Holter, Harriet og Ragnvald Kalleberg (1996): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Hughes, John A. og Sven-Axel Månsson (1988): *Kvalitativ sociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Høigård, Cecilie og Liv Finstad (1986): *Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Høigård, Cecilie (1997): "Hva er kriminologi?". I: *Kriminologi*. Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.) Oslo: Pax Forlag A/S.
- IEG-Innsattes evalueringsgruppe (1990): Oslo kretsfengsel, avdeling B.
- Isolation. Varetægt. Vitnesbyrd om de psykiske og sociale følger af dansk isolationsfængsling*. Haarby 1980.
- Jahoda, Marie, Paul Lazarfeld og Hans Ziesel (1997): *De arbeidsløse fra Marienthal*. Otta: Tano Aschehoug Klassikere. [Første gang utgitt 1933].
- Justisdepartementet (1987): *Kvinnens soningsforhold*. Utredning fra et utvalg oppnevnt av Justisdepartementet 4. mars 1987.
- Justisdepartementet (1993): *Kontraktssoning i Norge. I dag og i morgen*.
- Justisdepartementet (1994): *Forholdene for barn som opplever at den ene eller begge foreldrene blir fengslet*.
- Koch, Ida og Iben Melbye og Jørgen Worsaae Rasmussen (1991): *Den straffede familie*, Teksthæfte til Bodil Trier's film: *Bare løgn!* Viborg: Dansklærerforeningen.

Koch, Ida (1993): "Kvinder i fængsel". I. *Kvinnens skyld*. Cecilie Høigård og Annika Snare (red.). Oslo: Pax Forlag A/S.

Kolind, Torsten (1996): *Den fængslede frihed: en analyse af frihedsstraff i det moderne vesten med fokus på fængselindsattes selvidentitetsprojekter og selvidentitetsstrategier*. Moesgård: Århus universitet, Afd. for etnografi og Socialantropologi.

Kristiansen, Isabel Cardona (1999): *Givende fritid – en studie av frivillige tilknyttet Proyecto Hombre på Mallorca*. Hovedoppgave i kriminologi, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Kristoffersen, Ragnar (1986): *Bagatellenes tyranni*. Hovedoppgave i sosialantropologi, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Oslo.

KRUS. Småskriftserien nr. 1/ 97: *Handlingskompetanse og fritidsvirksomhet. En empirisk undersøkelse av fengselsbetjenters kompetanse og motivasjon for å lede ulike fritidsvirksomheter blant innsatte i norske fengsler*. KRUS – kriminalomsorgens utdanningscenter 1997. Knut Andersen, Roar Gran, Elin Karsgård og Kristian Arvåg.

KRUS. Dokumentasjon og debatt nr. 1/98: *Habilitering som livsmestringsprosess – startsted Hassel kretsfengsel?* KRUS – kriminalomsorgens utdanningscenter 1998. Yngve Hammerlin og Ragnar Kristoffersen.

Kvinnens skyld: En nordisk antologi i kriminologi. Cecilie Høigård og Annika Snare (red.). Oslo: Pax Forlag A/S 1993.

Kvale, Steinar (1997): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Lahnstein, Hanne (1993): *De skjulte straffede – om fangers pårørende*, Mellomfagsoppgave i kriminologi, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Larsson, Paul (1998): "Er kriminologien en kyklop?". I: *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* 85. Årgang nr. 1, København.

Lauesen, Torkil (1999): "Vridsløselille statsfængsel set i fangeperspektiv". I: *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* 1999 nr. 1.

Leer-Salvesen, Paul (1991): "Etter drapet" I: *Menneske og straff*. Oslo: Universitetsforlaget.

Lillevolden, Stein (1991): *Vondt verre. Narkotikakontroll i fengslene*. Kriminologi mellomfag. Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Linneberg, Arild (1997): *Far og barn i moderlandet*. Oslo: Gyldendal norsk forlag asa.

Martinsen, Kari og Kari Wærness (1979): *Pleie uten omsorg?* Oslo: Pax Forlag A/S.

Mathiesen, Thomas (1970): "Fengselssamfunnets konservatisme". I: *Dømt til sikring*. O. S. Dalsgård (red.). Oslo: Pax Forlag A/S.

Mathiesen, Thomas (1987): *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax Forlag A/S.

Mathiesen, Thomas (1989): "Kontrollens kretsløp". I: *Makt og langkølle*. Oslo: Tiden Norsk Forlag A/S.

Morris, Allison (1987): *Women, crime and criminal justice*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.

NOU 1997: 15 Delinnstilling 2: *Etterforskningsmetoder for bekjempelse av kriminalitet*.

NOU 1995: 26: *Barneombud og barndom i Norge*.

NOU 1988: 37: *Ny fengselslov*.

Nøkkelen Nr. 1 – Mai 94, Årgang 2.

Oftung, Knut (1994): "Bilder av menn". I: *Menns bilder og bilder av menn*. Oslo: Likestillingsrådets publikasjoner, nr. 4 - juni.

Oftung, Knut (1997): "Men and gender equality in the nordic countries". I: *Women and a culture of peace*. Norwegian national commission for UNESCO. EGM/MRMPCP/1997/EP.5, 12. september 1997.

Onshus, Kari (1998): *Er du med på leken – må du tåle steken*. Hovedoppgave i kriminologi, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.

Peters, Edward (1996): *Torture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Pfuhl, Edwin H. & Stuart Henry (1993): *The deviance process*. New York: Aldine De Gruyter.

Prieur, Annick (1990): *Om dybdeintervjuer - på bakgrunn av en undersøkelse om menn som kjøper sex*. Oslo: Stensilserie nr. 61, Institutt for kriminologi og strafferett, Universitetet i Oslo.

- Repstad, Pål (1993): *Mellom nærhet og distanse: Kvalitative metoder i samfunnsfag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandven, Jon Werner (1998): *En bølge av blind vold skyller over landet*. Hovedoppgave i kriminologi, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.
- Schaaning, Espen (1993): *Kommunikative maktstrategier. Rapporter fra et tårn*. Oslo: Spartacus forlag.
- Semple, Janet (1993): *Benthams prison. A study of the panopticon penitentiary*. Oxford: Clarendon Press.
- Shaw, Roger (1987): *Children of imprisoned fathers*. London: Hodder and Stoughton.
- Shaw, Roger (1992): *Prisoners children*. London & New York: Routledge.
- Sollund, Ragnhild (1996): *Kvinneliv i eksil. En undersøkelse om flyktningkvinnens integrasjon i eksil, med fokus på arbeidslivstilknytning og arbeidsledighet*. Trondheim: SINTEF - IFIM.
- Sollund, Ragnhild (1998): "Forskningsetiske og vitenskaplige betraktninger om forskning på voldsdømte flyktninger". I: *Årsrapport 1998*. Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo.
- Sorkmo, Jørgen (1993): *Beretning om Buskerud skolehjem og skolehjemstradisjonen*. Skotselv: [forlag ikke oppgitt].
- Sosiologisk leksikon*. Olav Korsnes, Heine Andersen og Thomas Brante (red.). Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- St. meld. nr. 23 (1991-92): *Om bekjempelse av kriminalitet*.

St. meld nr 27 (1997-98): *Om kriminalomsorgen.*

St. meld nr. 16 (1996-97): *Narkotikapolitikken.*

Sykes, Gresham M. (1974): *The society of captives.* New Jersey: Princeton university press.

Sørhaug, Hans Christian (1991): "Familiemønstre mot år 2000". I: *Barndom i Norge.* Arne Solli (red.), Oslo: Universitetsforlaget.

Vårt land 2. mai 1997.

Vegheim, Berit (1995): *Kvinnens møte med straffeapparatet Del 2. Det uforutsigbare systemet og det sårbare fellesskapet.* Oslo: Institutt for kriminologi, KS-serien 1-95.

Vegheim, Berit (1997): "Kjønn og kriminalitet". I: *Kriminologi.* Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.). Oslo: Pax Forlag A/S.

Wadel, Cato (1990): *Den samfunnsvitenskaplige konstruksjon av virkeligheten.* Flekkefjord: SEEK A/S.

Widerberg, Karin (1995): *Kunnskapens kjønn. Minner, refleksjoner og teori.* Oslo: Pax Forlag A/S.

Wister, Ole A. (1997): *Enkelte trekk ved norsk fengselshistorie,* Oslo: KRUS – Dokumentasjon og debatt. Nr. 2/97.

Wærness, Kari (1992): "On the rationality of caring". I: *Women and the state.* Anne Showstack Sassoon (red.). London: Routledge.

Østerberg, Dag (1983): *Emile Durkheims samfunnslære*. 2. utvidede utgave.

Oslo: Pax Forlag A/S.